

AZ U. N. THRÁK LOVASISTEN PROBLÉMÁJA.

Második közlemény.

Ugyanezen a címen közölt első tanulmányomban¹⁾ nem foglalkoztam az u. n. „lovasistenség”-nek azokkal az emlékeivel, melyeken a főjelenetben *két lovas* szerepel. Nem foglalkoztam pedig azért, mert ámbár az egy lovasos emlékeken levő ábrázolások egyes részletei vonatkozásokat mutatnak a két lovasos emlékek bizonyos csoportján láthatókkal, de — mint az fejtegetéseink során ki fog tűnni — azok az elemek mindkétféle ábrázolásokon csupán adalékok, mindkét helyen kölesönzések, ugyanazon forrásból származnak, s csak azt bizonyítják, amit egyébként is tudunk, hogy az emlékek keletkezése idejében virágjában volt az alapvonásaikban nagy egyezéseket mutató különböző vallási irányzatok közt az eszméknek és külsőségeknek kölesönös átvétele. A meggyötört, hitét veszített emberiség mohó vággyal kereste az üdítő, boldogító forrást; a hívőket hajszólo különböző vallások pedig a számbeli eredmény, tehát hatalmi cél érdekében, bizonyos engedményekre voltak hajlandók. Amit annál könnyebben megtehettek, mert hiszen pontosan körvonalazott dogmái csak egyik-másiknak voltak, liturgiáik pedig ha a részletekben el is tértek, általában és fővonásaikban gyakori egyezést mutattak.

De más a kétféle emlék ábrázolási módjának kiindulási pontja, fejlődése és a kereszténységbe való átmenetele. Az egy lovasoknál láttuk az egész fejlődést a Kr. e. V. századbéli görög síremlékek egyik *típusától a keresztyén Szent György* ábrázolásokig.²⁾ A két lovasos emlékekről látni fogjuk, hogy szintén görög földi ábrázolásból indulnak ki, de kezdetben

¹⁾ Ugyanezen felyóírat 1926. évi (II.) évf. 1—71. lapjain.

²⁾ Igaz, hogy fejtegetéseim ellenmondásokat váltottak ki. De ezek nem érintik sem a kiindulási, sem a végső pontra vonatkozó megállapításaimat; hogy úgy mondjam: nem érintik a formai fejlődést illető véleményemet, hanem az eszmei fejlődésről mondottakat kívánják cáfolni. Arról, hogy mennyire helytállóak ezek az ellenvetések, úgy látszik, hogy még sokat kell beszélnünk, tehát itt nem intézhető el ez a kérdés. Itt csak annak az indokolásáról van szó, hogy a két lovas ábrázoló emlékekkel miért kell külön foglalkoznunk.

nem szerepelnek síremléken, csak később, — nagyon gazdag fejlődést mutatnak, s végül — igen érdekes módon — átmenni a keleti kereszténységbe.

A velük való alapos foglalkozást követeli az a tény, hogy ezek az emlékek nagyon eltérő megítélésben részesültek a velük foglalkozó szakemberek részéről.

Hampel József — mint tudjuk — az egy- és kétlovasos ábrázolásokat egy kalap alá fogja, s mint „a lovasistenség emlékeit” tárgyalja őket, hat csoportot különböztetve meg köztük.)

Cumont Franz, a Mithras-emlékek legalaposabb gyűjtője és magyarázója, s általában a hellénisztikus vallások és eszmék egyik legjobb ismerője, ezt mondja róluk: Májig nem sikerült megállapítani, hogy mely hitágazat sugallta ezeket a domború műveket? Legvalószínűbb, hogy kapcsolatban vannak a thrák kultuszokkal, melyek az e területről (t. i. Thrákiából) származó csapatok révén, az egész római birodalomban elterjedtek.⁴⁾

Kazarow Gabriel azonban, az u. n. thrák lovasemlékeknek egyik — ha nem a — legalaposabb ismerője, határozottan tagadja a két lovasos emlékek thrákiai eredetét. Ő olyan vallási szynkrétizmus megnyilvánulását látja bennük, melyben igen kis szerepe van a thrák lovas kultuszának. Az általuk képviselt kultusz eredetét — szerinte — másfelé kell keresni. Egyébként is a két lovasos emlékek thrák földön aránylag ritkák.⁵⁾ Máskor ismét megállapítja, hogy az egylovasos emlékekkel való kapcsolatuk csak nagyon laza és nagyon ritka; egyébként egészen más vallási felfogáshoz tartoznak, s eredetüket a Mithras-kultusszal összefüggő keleti szynkrétizmusban sejtí.⁶⁾ Ugyancsak a Mithras-kultusszal való szoros összefüggésüket hangoztatja a Rostovcev egyik idevonatkozó munkájának ismertetése kapcsán,⁷⁾ ámbár itt nem elég világosan különbözteti meg azt, amit ő mond az egy lovasos emlékekről, attól, amit Rostovcev mond a két lovasokról.

Ide s tova negyven esztendeje, hogy *Antonescu* a kabir-kultusz emlékeiként tárgyalta úgy az egy-, mint a két-lovasos emlékeknek általa ismert példányaikat.⁸⁾ Újabban *Drexel* osztja ezt a véleményt a két lovasos emlékekre nézve,⁹⁾ továbbá *Abrahami* néhány — szintén kétlovasos — emlék ismertetése kapcsán.¹⁰⁾

³⁾ Arch. Ért. U. i. XXIII. (1903) 363—5. lap.

⁴⁾ Cumont, Fr.: Textes et monuments rel. etc. II. 527.

⁵⁾ Archiv f. Religionswissenschaft. XV. (1912). 153. s. köv. II.

⁶⁾ Pauly-Wissowa, Realencyclopädie: Suppl. III. Sp. 1148.

⁷⁾ Archaeologischer Anzeiger, 1922. Sp. 196.

⁸⁾ Antonescu, Teohari: Cultul Cabirilor în Dacia. București, 1889.

⁹⁾ Roscher, Myth. Lexikon II. 2743.

¹⁰⁾ Jahrbühe des Oesterr. Arch. Inst. VII. (1914) Beihft. 89. s. k.

Ellenben tagadja a kabir-kultusszal való kapcsolatot *Kern*, aki inkább a Mithras-kultuszhoz utalja ezeket az emlékeket.¹¹⁾

Az eddig említett felfogásoktól sok tekintetben eltérnek az orosz szakemberek. Így *Gorobcov V. A.* „*Dákó-szarmata vallásos elemek az orosz nép gondolatvilágában*” c. értekezésében az orosz egyházi művészetben ma is élő olyan elemekről szól, melyek kétségtelenül az általunk ismertetendő emlékekre vezethetők vissza.¹²⁾ Ő tehát ezeket dákó-szarmata elemeknek ítéli, s jelentésüket olyan módon magyarázza, hogy pl. a nálunk a 7. képen bemutatandó kubáni ábrázolásban a földi uralkodónak az istenség (Mithras) által hatalmába való beiktatása tényét (investitura) látja.

Az ilyenyszerű magyarázatok sorát *Rostovcev* indította meg „*Monarchikus befolyás Szkythiában és a Boszporus vidékén*” c. tanulmányában, melyre ő maga többször hivatkozik, mi közben az eredetileg Szkythiára és Boszporusra vonatkozó megállapításait mind messzebb eső területekre terjeszti ki: Indiáig és Chináig.¹³⁾

Amióta ismerjük a Stein Aurél, s a német Turfán- és más belsőázsiai expedíciók régészeti eredményeit, egyáltalán nem meglepő a hellénisztikus vallásos áramlatoknak Ázsia ezen részeiben való előfordulása. Aminthogy természetes az is, hogy ott sok tekintetben más a megjelenési formájuk, még ha leszámítjuk is azt a túlbuzgalmat, mellyel *Rostovcev* nyilvánvalóan vitatható emlékeket is bevon a maga tárgyalási körébe. — Abban a munkájában, melyet ő maga is alapvetőnek tart, s melynek címét fennebb idéztük, — mint *Kazarow Gavril* rövid ismertetéséből tudom¹⁴⁾ — a mi emlékeinkre nézve arra a végső következtetésre jut, hogy ezek az ábrázolások ugyanabból a talajból fakadnak, mint a bikaölő Mithras. Egyébként a többi, többé-kevésbé ide vonatkozó fejtegetéseiben is mindenütt az iráni eredet gondolata uralkodik.

Az elmondottakban nem merítettük ki az emlékeinkkel kapcsolatos összes véleményeket, elméleteket és magyarázatokat, hanem azoknak csak főbb irányait jeleztük. De már ezekből is megállapítható emlékeink tekintetében a következő — nem minden érdekességet nélkülöző — helyzetkép:

a) *Kazarow*, az u. n. thrák lovasemlékek speciálistája tagadja emlékeinknek a thrák lovasemlékekkel való kapcsolatát, s a kabir- ill. a Mithras-kultusz vagy általában a keleti szynkrétizmusok keretébe utalja őket. A Mithras-kultusszal való szoros rokonságot állapítja *Rostovcev* is.

¹¹⁾ *Pauly-Wissowa*, Realencycl. X. 1449.

¹²⁾ *Trudy Goszudarsztvennogo Isztor. Muz. I. Razriad Archaeolog.* Moszkva, 1926. évf. 7—36. lap. — A cikket *Szőke Mihály* úr, a városi Múzeum és Könyvtár tisztviselője volt szíves számomra egész terjedelmében lefordítani.

¹³⁾ Legutóbb a Prágában kiadott: *Seminarium Kondakovianum* c. folyóirat I. kötet 141. s köv. lapjain; ennek fordítását szintén *Szőke Mihály* úrnak köszönhetem.

¹⁴⁾ *Arch. Anz.* 1922. évf. 196—7. hasáb.

b) *Cumont* viszont, a Mithras- emlékek legszorgalmasabb gyűjtője és kétségtelenül legalaposabb tanulmányozója, nem lát bennük semmi szorosabb kapcsolatot a Mithras-kultusszal, hanem inkább az u. n. thrák lovas kultuszának körébe utalja őket, aminthogy ebben a keretben tárgyalja őket a mi Hampelünk is.

c) *Kern*, a kabir- emlékek alapos tanulmányozása után nem tud emlékeinknek köztük helyet adni, s kereken tagadja a kabir- emlékekkel való összefüggésüket, amit pedig már *Antonescu* hirdetett, s utána mások.

d) Végül ott van *Gorobcov* a maga dáko- szarmata elméletével, mi- nek alapján — részben Rostovcevet követve — messzemenő következtetéseket von le.

A kérdés tehát épen eléggé érdekessé van téve ahhoz, hogy a szakembert izgassa: Melyiknek van tehát igaza? S ha egyik- nek sincs, hol van az igazság? Mert a theologust megnyugtathatja az a megoldás, hogy: „Vagy alatta, vagy fölötte, vagy benne“, de a szel- lemtörténeti kutatót nem elégíti ki a hármas lehetőség. Sokalja azt. Hátha van negyedik is: az, hogy valami eddig szóba sem jött, vagy előtérbe eléggé nem tárt vallásos tannak az emlékeivel van dolgunk? A feltevés valószínűsége tagadhatatlan, s mi azt hisszük, hogy bizonyítható is. Az utóbbinak azonban alapfeltétele, hogy pontosan megismerjük az emléke- ket, s amennyire lehet, rendszerbe foglaljuk őket.

I. Az emlékek számbavétele.¹⁵⁾

A tárgyalandó emlékek száma mintegy száz. Leginkább pannoniai *lelőhelyekről* származnak, de vannak noricum (Pannoniával határos te- rületről származó), dáciai, moesia, pontusi, sőt görögországi és itáliai leletek is. De merőben hiányoznak a Duna—Tisza-közi szarmaták föld- jén és a többi barbárságban, amit *Gorobcov* cikke miatt kell hangsúlyoz- nunk. Egyetlen kivétel a kápolnai kis korong (15. kép), mely azonban nem leletből került a Magyar Nemzeti Múzeumba, s így lelőhelye tulajdon- képpen ismeretlen. Egyes emlékek annyira egyeznek egymással, hogy ugyanazon műhelyből, gyakran ugyanabból az öntőmintából kellett kike- rülniök.

Anyaguk fém vagy kő, egyszer üvegpaszta. — A fémek között egy- szer ezüst, egyszer-kétszer réz (bronz), a többi esetekben ólom szerepel. A kövek közt túlsúlyban van a különböző minőségű márvány; egy darab chalcedonból, egy lapis lazuliból és egy karneolból van.

Alakjuk egy párszor nagy sírkő ill. fogadalmi kő, de általában ki- sebbek: négy- vagy ötszögű táblácskák, kőalakú vagy tojásdad koron- gok; egy esetben ezüst kelyhen van az ábrázolás. — *Valamennyi domború műves ábrázolás.*

¹⁵⁾ Esetleges szemrehányások elkerülése végett itt is hangsúlyoznom kell, hogy igyekeztem minden adatot összegyűjteni. Igen valószínű — az emlékek közlésének el- szórtága és könyvtárunk igen szegényes volta mellett — hogy mégis vannak általam nem ismert darabok. A végső következtetést azonban azok sem igen befolyásolhatják.

Számbavételüknél *lehetőleg* az ábrázolások fokozatos formai fejlődését vesszük az egymásután alapjául.

A) A két lovas egymás után vagy egymás mellett lovagol.

1. sz. Már az egy lovasos emlékekkel kapcsolatosan megemlékeztünk a bulgáriai Bela Crkovából való egyik fogadalmi tábláról, melynek képét itt megismételjük.¹⁶⁾ Már akkor jeleztük, hogy az ábrázolás csak technikai hiányossága miatt látszik egy lovasosnak. Következtettük ezt a ló fejénél látható két keresztből, melyeket Kazarow szvasztikának vél, valójában azonban kétségtelenül a dioskuroit jellemző csillag. Utaltunk arra, hogy a két egymás fölött elhelyezett asztalka, rajta a hallal és cipókkal, mögöttük az emberi alakokkal, — szintén két lovasra vallanak. Nyilvánvaló, hogy a kőfaragónak két egymás mellett álló lovaszt kellett volna ábrázolnia, de a feladat felülmúlta képességeit.

A látható lovas emberi alakot tipor el, melyet azonkívül oroslán is marcangol. A lovas fején *πίλος* nyakából chlamys csüng hátra; nem állapítható meg pontosan, hogy fel-emelt jobbában mi van? Talán kalapács. — A lovas mögött emberi alak áll. Fenn — Hampel szerint „két golyó” — a Nap és Hold mellképeiből a fejek.

Fig. 1. kép.

2. sz. Ha mégis maradna valami kétség abban a tekintetben, hogy itt csakugyan két lovas ábrázolását kell látnunk, néhány bulgáriai, s egy görögországi emlék alkalmas annak teljes eloszlatására.

Az egyik, melynek képét itt (2. kép) bemutatjuk, Várnában van.¹⁷⁾

A két lovas egymás után vágatva érkezik egy oltárhoz, mely mögött emberi alak áll. Az első lovasnak a lóva, első lábaival az oltárra tipor. A lovasok testét teljes ruházat fedi, nyakukból chlamys csüng le; fejükön *πίλος*, jobb kezükben rhyton. A lovasok kilétét elárulja a sérült görög szövegű felirat: [*Διοσκόρου (?) ἐπιγραφὴς*] [*Ἀπολλῶν*] *δοσος Ἑλλήνων* | ... *των*.

¹⁶⁾ Arbeiten — DOLGOZATOK — Trauvau, 1926 (II.)

¹⁷⁾ *Kalinka*, Antike Denkmäler in Bulgarien, Wien, 1906. 173 hasáb, 193. sz. 54. kép és *Dobruszky*, Arch. Izvestija I. Sofia, 1907. fig. 114.

Ezzel közeli rokon, bár kezdetlegesebb kivitelű, egy a bulgáriai Lublinból származó domború műves márványtábla. Kivitele jóval kezdetlegesebb, s emlékeztet az u. ott előkerült egy lovasos ábrázolásokra.¹⁸⁾ Az első lovas feje letörött, úgy látszik előtte nem volt semmi. A mögötte haladónak nyakából épen úgy chlamys röpköd hátra, mint az elsőnek; egyébként is felöltöztetteknek látszanak. Az első jobbját előre nyújtja; a második jobbját felemeli (?); baljukban tojásdad alakú pajzs van, mely a másodiknál pontosan megállapítható, az elsőnél csak az egyik kis része látszik. A második ló első lábánál vadkan. A tábla alján széles perem a felirat számára, mely azonban nem került reá.¹⁹⁾

Hasonló emléket ismerünk Boioteiából, ahol szintén több egy lovasos emlék társaságában van.²⁰⁾ Mészakőből való síremlék talapzata, melyen lapos domború műben,

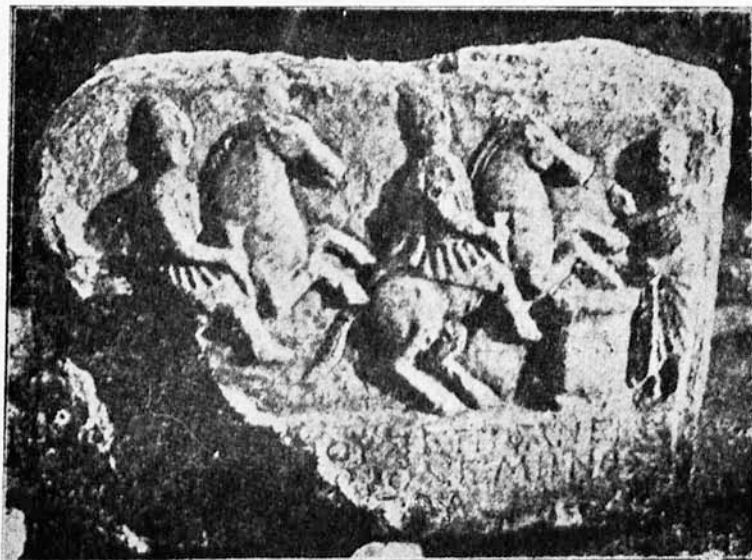

Fig. 2. kép.

nagyon felületes, durva kivitelben két lovas vágat egymás után; mindkettőn chlamys, az egyiknek sisakja van.

Egy várnai töredék²¹⁾ azt mutatja, hogy a két lovas majdnem olyan szorosan volt egymás mellett ábrázolva, mint a mi 1. képiünkön. Csak az egyik lovasból maradt meg számottevő darab. Ruhája egészen olyan, mint a 2. képen bemutatottaknak, de szakálás. Jobb kezével lova farára támaszkodik, mely mozdulattal más emlékiünkön is találkozunk (pl. 12. és 36. jobboldali lovasok). Felső peremén görög betűs felirat: Διοσκόρους [ε]ὐχα[ριστήριον].

¹⁸⁾ V. ö. *Arbeiten* — DOLGOZATOK — *Travaux*, 1926 (II.) 14. lap. 6. kép.

¹⁹⁾ Dobruszky, i. m. 110. lap. 156. sz. 89. kép.

²⁰⁾ *Athenische Mitt.* III. (1878). 371. lap. 123. sz. Erimokastro.

²¹⁾ *Kalinka*, i. m. 174. lap. 194. sz. 55. kép.

A dioskuroknak hasonló módon való ábrázolása érmeken is előfordul. Így pl. egy spártai érmen,²²⁾ ahol a magas *πίλος*-szal fedett fejű, s csillaggal jelölt ifjak a levegőben vágtnak; egyetlen ruhájuk az utánuk lebegő chlamys, kezükben vízszintesen tartott lándzsa. — Egy *tarentumi érmen*²³⁾ viszont csendesen léptetnek a földön; hosszú hajú fejükről a *πίλος*, e fölöttől a két csillag hiányzik, de ott van a felirat, mely kiletűket bizonyítja. Az elülső jobbával koszorút nyújt lova feje fölött előre, míg a második baljában leveles ág (pálma-ág?) szalagokkal. — *Kallatisban* Kr. u. III. századi császár-érmekek vegyesen találtak olyan autonomus érmekeket, melyek előlapján Demeter fej van, hátlapján pedig a dioskurok egy irányban, egymás után (nyilván egymás mellett) vágtnak, lebegő chlamyszal, *πίλος*-szal, kezükben vízszintesen tartott dárda. Egyik változaton fejük felett csillag is van, fejükön pedig *πίλος* helyett koszorú, mint a 37. képen bemutatott emléken is látható.²⁴⁾ Ez az ábrázolási mód különben gyakran látható római családi (Aelia, Decia, Cupiennia etc.), tehát köztársasági érmeken is.

Még csak azokról az emlékekről kell szólanunk, mint analógiákról, ahol hasonló egymásutánban theoxeniára vágtnak — természetesen a levegőben — a dioskurok. Az egyiknek képét itt be is mutatjuk (3. kép), mint olyat, melyre majd hivatkoznunk kell.²⁵⁾

Az emlék egy stélé, mely Larissából származik, s a Louvreban őrzik. Az alján levő csap által valami talapzathoz erősítették, mint az római kori síremlékeknél nálunk is gyakran történt. Az ábrázolás egyébként aediculát utánoz. A tympanonban a napisten vágtnak négyes fogatán. A tulajdonképpeni mezőben az ábrázo-

Fig. 3. kép.

²²⁾ *Daremberg-Saglio*, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, II. pag. 255. fig. 2436.

²³⁾ U. o. pag. 257. fig. 2440.

²⁴⁾ *Pick*, Die antiken Münzen Nordgriechenlands, I. Taf. II. nr. 8—9. pag. 109. nr. 279. és 281.

²⁵⁾ *Daremberg-Saglio* II. pag. 256. fig. 2438.

lások két sávban vannak elhelyezve, a földön és a levegőben történő eseményeket mutatva.

A földön — az előtérben — egy emberi alak oltárnál áldoz; az oltár mögött tömör, négylábú asztal, melyen három kenyér látszik; az asztal mögött trichlinium, — üresen. Az áldozó alak mögött álló jobbjával felfelé mutat, ahol — a levegőben — két lovas vágat, alattuk Niké repül, baljában koszorúval; jobbra összeolvad a második lovas lábával. — Az alsó peremen *Θεοῖς μεγάλοις* ajánlás.

Ugyancsak a levegőben egymás után vágató dioskurokat mutatja egy attikai származású vázának a képe, melyet Rhodus szigetén Camirosban találtak, s ma a British Múzeumban őriznek.²⁶⁾

B) A lovasok szemben álló lovaik előtt állanak.

Fig. 4. kép.

3. sz. A bulgáriai Baskaráról származik az az emlék, melyet 4. képünkön mutatunk be, s amely új ábrázolási módot képvisel.

A két meztelen alak egyik kezével — egymással most már szemben álló — lovát kantárszáron tartja, azok előtt áll és felénk néz; másik kezükben — úgylátszik — inkább szkeptron, mint dárda, mert felső vége kiszélesedik, (különösen a baloldalinál látható). Fejükön frigiai sipka, vállukon chlamys; egyébként meztelenek. Mindkettő fejénél csillag és holdsarló. (V. ö. 10. képünk hátlapján az oroszlán fölött láthatóval.) A felső peremén: *Τῶν Διοσκούρων*, az alsón: *Ἀριστέτετος) ἐπὶ τοῦ καὶ τῶν ἰδίων?* felirat.²⁷⁾ Kétségtelen tehát,

hogy a dioskuroknak szóló fogadalmi ajándékkal van dolgunk. Formailag értékesen egészíti ki ezt az ábrázolást a berlini Altes Museumnak egy csak félig kész domború műve, melyet 1845-ben Athénből küldtek a múzeumnak, s így nyilvánvalóan görögországi lelet. A IV. sz. első feléből származó művön a két lovas közt oltár van, melyen

²⁶⁾ Daremberg-Saglio, i. m. pag. 256. fig. 2439.

²⁷⁾ Dobruszky, i. m. pag. 138. nr. 194. fig. 113.

áldozati tűz lobog.²⁸⁾ Emlékeink egy részén ennek az oltárnak a helyét foglalja el a háromlábú asztalka.

A dioskuroknak ez az ábrázolási módja is előfordul érmeken. Így pl. Kallatis egy érmén, melynek előlapján Demeter, hátlapján pedig a dioskurok vannak, lóháton, egymással szemben.²⁹⁾

Megtaláljuk ennek az ábrázolási módnak analogiáját síremléken is. Így az Erdélyi Múzeumban van egy ismeretlen lelőhelyről származó töredék, melynek képét itt bemutatjuk. (5. kép.)

Nyilvánvalóan síremlékkel van dolgunk, mely három mezőre volt osztva. Az alsó, mely a feliratnak volt szánva, letörött. De megmaradt épen a minket most érdeklő második mező, melyben ugyanaz a jelenet van — kissé egyszerűbben — mint az előbbi emléken. Mindenek előtt a férfi alakok fedetlen fejűek, de testüket ruha fedí. Fejükönél hiányzik a csillag és a holdsarló. Egyik kezükkel ezek is inkább szkeptronnak, mint dárdának vagy lándzsának mondható tárgyat fognak.

Az ilyen egymással szemben álló lovak mellől velünk szembe néző dioskur-ábrázolások egyébként igen gyakoriak azokon a szynkrétisztikus táblákon, ahol aediculát szoktak utánózni: a tympanon két sarkán szokták őket alkalmazni. Legelőncebben áll előttem annak a Kopenhágában őrzött Sabazios-táblának a képe, melyet Hampel is közölt.³⁰⁾ Ilyen módon alkalmazott dioskur-párnak a balfelét képviseli az Erdélyi Múzeumnak az a kis kőtáblája, melyet a maga sorozatának 3-ik tagjaként ismertet Hampel,³¹⁾ s képét (6. kép) mi is

Fig. 5. kép.

²⁸⁾ Blümel, Carl: Griechische Bildhauerarbeit. Berlin. 1927. Taf. 19. pag. 54. (nr. 11.).

²⁹⁾ Pick, Die ant. Münzen Nordgriechenlands, I. pag. 110. nr. 286.

³⁰⁾ Arch. Ért. U. f. XXV. (1905) 174. lap.

³¹⁾ Arch. Ért. U. f. XXIII. (1903) 310. lap.

bemutatjuk. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy jobbában bőségszarút tart. Arra, hogy a dioskurok és a bőségszarú nem idegenek egymástól, az érmek szolgáltatnak bizonyítékot. II. Bereniké cyrenaikai aranyai hátlapján a bőségszarú két oldalán egy-egy *πῖλος* látható, felettük egy-egy csillaggal. Ugyancsak ezt látjuk Mithradates Eupator korabeli adramyteumi (Mysia) autonomus rézérmeken.³²⁾

Meg kell még itt emlékeznünk egy a hispaniai Ampuriasban, a rómaiakori temető helyén napfényre került, nagyon rongálódott és hiányos bronz lapról, melyen a jobb oldali dioskur maradt meg; lova előtt áll, s annak nyakát átöleli; fején *πῖλος* felette csillag; lábán sarú. baljában földre támasztott lándzsát tart.³³⁾

A többi emlékünkön ismét lóra kerülnek a lovasok, de ezentúl is mindig egymással szemben állanak.

C) A lovasok egymással szemben állanak.

a) Osztatlan térben levő ábrázolások.

4. sz. A délorosz kubáni kerületben fekvő Karagodeuasban, egy tumulusban még 1876-ban találtak egyebek közt egy ezüst serleget, melyet azóta az Eremitageban őriznek. A kissé sérült serlegről való az a két lovasos, domború műves ábrázolás, melyet 7. *képünkön* bemutatunk, Gorobcov nyomán.³⁴⁾

Mindkét lovas fedetlen fejét hosszú haj borítja; a baloldali lovas szakálas; a másik arca teljesen elmosódott. A jobb oldali lovas felemelt jobbával üdvözlí a szemben levő alakot, kinek jobbában po-

Fig. 6. kép.

lár van, baljában dárdát (szképtront?) tart; mögötte fa van jelezve. A lovak lábai alatt eltiport emberi alakok körvonalai.

5. sz. Harmadik alakkal bővül a jelenet a bécsi Staatsmuseumban őrzött, görögországi eredetű domború műves márványtáblán (8. *kép*), melyet Hampel nyomán mutatunk be.³⁵⁾

³²⁾ Lásd: Anson, Numismata Graeca, IV. rész, VI. táb. 346—347.; VIII. táb. 456—458.

³³⁾ Arch. Anz. 1912. évi 455. lap, 49. kép.

³⁴⁾ Gorobcov, i. m. 25. lap, 20. kép.

³⁵⁾ Arch. Ért. U. i. XXV. (1905) 11. lap.

Az egymással szemben álló és felénk néző lovasok teljesen fel vannak öltözve; ruhájuk emlékeztet a 2. sz. alatti várnai domború művön láthatóra. Fejük — úgy látszik — fedetlen. Felénk eső kezüket előre nyújtják, mely mozdulatot már jól ismerünk az egy lovasos ábrázolásokról. — Közöttük talapzaton — melyre a lovak is ráteszik első lábaikat — hosszú ruhás, fedett fejű, női alak áll, felső leplét derékon összefogva.

A tábla alsó peremén két soros görög felirat:

Ἐκταῖος Διογένης | Ὁρέστων Διοσκόρου (ε)ὐχίη.

Hasonló, de még egyszerűbb alakban látható ez a jelenet egy Stobi-ból (Makedonia) származó domború művön, melyet Heuzey nyomán közöl Saglio.³⁶⁾ A rajz nagyon elkopottnak mutatja az emléket, melynek jobb fele különben is letörtött, s csak

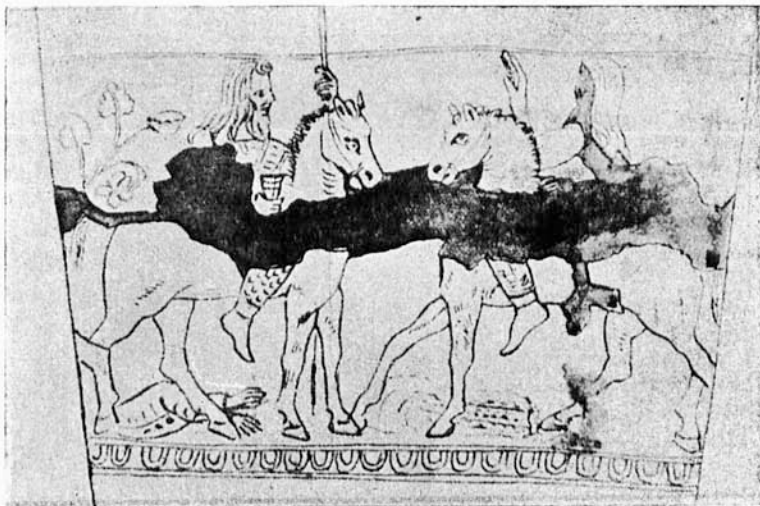

Fig. 7. kép.

a ló eleje látszik. A baloldali jobbjával hátra nyúl és a ló farára támaszkodik. (V. ö. 19. kép, jobbold., 37. kép, balold.) A női alakot Demeternek mondja Saglio. — Mi elégedjünk meg egyelőre annak megállapításával, hogy a rajz alapján igen valószínűnek látszik, hogy vállaiból két oldali holdsarló nő ki (v. ö. 12. kép), s akkor nyilvánvalóan Selenével ill. a neki megfelelő valamely istenséggel van dolgunk; ennek is megfelelő a baljában tartott botnak Saglio-féle magyarázata, hogy t. i. fáklya lenne.

6. sz. Az Odeschalchi-gyűjtemény egy lapis lazuli vésete képviseli — az ábrázolás gazdagodása tekintetében — a következő fokozatot. Képet Antonescu rajza után közölte Hampel s mi is ide iktatjuk. (9. kép.)³⁷⁾

³⁶⁾ Daremberg-Saglio, Dict. des ant. gr. et rom. I. köt. 768. lap. 908. kép.

³⁷⁾ Arch. Ért. U. f. XXIII. (1903) 361. lap. 66. sz. A rajz nagyon világos; feltehető, hogy teljesen hű is, mert hiszen a jól vésett kő lenyomatáról lehet pontos rajzot csinálni. A rajz hitelessége tekintetében Antonescu különben is teljesen megbízható, mint az egyes általa lerajzolt emlékek fényképe bizonyítja. Ennek az emlékek eredetiségében sincs okuk kételkednünk.

A középen álló hosszú ruhás és hosszú hajú, fedetlen fejű női alak a lovak fejéhez nyúl, mint az az Epona-ábrázolásoknál szokásos. A lovasok meztelenek, csak a fejüket fedi frigiai sipka; nyakukból — úgy látszik — chlamys csüng a hátukra; ezt az ábrázolási módot már láttuk a dioskurokkal kapcsolatosan. (4. és 6. kép.) Felénk eső kezükben dárda, melyet a földön kinyújtózkodva hason fekvő (mintegy úszó mozdulatra készülő) meztelen férfi alakokra támasztanak. Megállapítható, hogy az utóbbi alakok nem a lovak lábai alatt vannak, s kivált a jobboldalinál nem bizonyos, hogy a lovas dárdája az úszó alakra támaszkodik, hanem inkább csak melléje, belül.

A dárdák felső vége a jelenet fölött majdnem vízszintesen elhelyezkedett, fejükkel a tér közepe felé forduló kígyók farkához ér. Meg kell jegyeznünk a dárdáknak

Fig. 8. kép.

és kígyóknak ezt a viszonyát, mert felmerül majd a „sárkány-zászló” kérdése, melynek eldöntésénél ennek az emléknek is szerepe lesz. A két kígyó feje között, az álló női alak feje fölött, holdsarló; a lovak fejénél, a kígyók alatt, egy-egy csillag.

A baloldali lovas mögött frigiai sipkás, felöltözött ifjú, jobbra néz, s felemelt jobbájjal a kígyó farkát fogja. A másik lovas mögött teljes ruházatú, koszorús fejű (?) női alak, baljával kötényt fogja, jobb mutató ujját — hallgatást jelezve — szájához emeli.

Az emléken felirat is van, még pedig a jelenet fölött: KIAN□F.; a jelenet alatt: ΖΙΑΔΙΛΕ; valószínűleg a tulajdonos nevét rejtik e betűk.

7. sz. Ugyancsak Antonescu nyomán közli Hampel egy „Angliában levő” calcedon intaglio ábrázolásait, melyek annak mindkét lapján talál-

hatók.³⁸⁾ Mint 10. képünkrol megállapítható, az egyezések mellett több új vonást találunk az ábrázolásban. Az ábrázolások a következők:

Elöl: A két lovas közt nem nő, hanem férfi áll, aki a jobboldali lovas felé néz, míg kezeivel a lovak szájához nyúl. Lábat nadrag, felső testét majdnem térdig érő, derékon övvel átkötött — újjatlan — ruha, fejét alacsony — ernyős? — sapka fedi, mely alól kilátszik hosszú haja. Egész megjelenésében munkásra (kovács) valló alak.

Nem kevésbé szokatlanok a lovasok sem.

A jobboldali lovas — úgy látszik — meztelen, csak derekán van széles öv és nyakában a chlamys; fejét amolyan ernyős lovaglósapka fedi; felemelt baljában háromágú szigony. Mögötte kis lebegő alak, előrenyújtott jobbában koszorút, leeresztett baljában pálmaágot tart.

A baloldali lovas derékig olyan módon öltözött, mint a középben álló férfi; nyakából chlamys csüng hátra; fejét olyan sapka fedi, mint a jobboldali társáét. Jobbjában meggörbült nyelű T alakú tárgyat tart. A kezében tartott tárgy meghatározásában segítségünkre vannak Seleucida-királyok érmei. Így pl. I. Selenkos (Kr. e. 312—280.) drachmáján látunk hasonló ábrázolást, ami nem más, mint vasmacska (horgony). Arra, hogy jó helyen tapogatózunk, igen jó bizonyíték I. Antiochus-királynak egy obulusa, melynek előlapján a király feje van; hátlapján ugyancsak vasmacska látható, két oldalán a dioskurok *πτεροειδείς* aival, melyek felett még a csillag is ott van. A hátapon: *Σωτήριος Ἀντίοχου*.³⁹⁾

Fig. 9 kép.

A lovas mögött kis emberi alak, jobbát hátra, balját előre nyújtja.

A lovak fejénél egy-egy csillag; lábaik alatt — hanyat fekvő — emberi alakok; a lovak egyik első lábukkal pontosan a fekvő alakok fejére lépnek.

A jelenetet két oldalt egy-egy — farkán álló, s a kö szélének görbületét követő — kígyó zárja be; a kígyók rajza nagyon kezdetleges.

A középben álló férfi feje fölött madár (holló vagy galamb?), tőle jobbra sugárkoszorús nagyobb férfi fej a Napot, balra kisebb holdsarlós női fej a Holdat személyesíti; utóbbi mellé külön kicsiny holdsarló is van rajzolva.

A főjelenet alatt: Középben asztalka, rajta három cipő; balra tőle két kis madár, állat (nyakörves kutya?) fej, (rhyton?) és előttem ismeretlen tárgy: az asztaltól jobbra talpas edény és vízszintesen hal. (Az ismeretlennek mondott tárgy Atargatis-fej mellett látható egy syriai érmen, melyet Roscher közöl. (I. köt. 651. l. 584.) Ez az egyezés annál

³⁸⁾ Arch. Ért. U. i. XXIII. (1903) 359. lap. 64. sz. Az emléket Antonescu is már Hülsen nyomán (Römische Mitt. III. 316.) közli.

³⁹⁾ Lásd: Anson, Numismata Graeca, V. rész. XIV. táb. 584—585. sz.

érdekesebb, mert egy, sidoni érmen, Astarte-kocsija van ábrázolva, s azon u. az a holdsarló és napkorong, mint calcedon intagliónk hátlapján az oroszlán fölött. (U. o. 652. hasáb.)

A *hátlapon*: jobbra vágató oroszlán, felette holdsarló és csillag, olyan elhelyezésben, mint 4. képünkön a lovasok feje mellett. Az oroszlán alatt felirat: **𐤊𐤕𐤕𐤕** AYAT; nyilván a tulajdonost jelenti.

8. sz. Ugyancsak Antonescu rajza nyomán közli Hampel⁴⁰⁾ azt a calcedon intagliót, melynek szintén mindkét oldalán van ábrázolás. (11. kép.)

A főjelenet középpontjában itt is férfi van, de nem álló, hanem térdeplő helyzetben; vagy talán talapzatra helyezett térdkép akar lenni. Kezeivel ez is a lovak szájához nyúl. A lovasok teljesen ruhátlanok, még a chlamys is hiányzik.

A jobboldali lovas fején levélkorona; balját csipőjére támasztja vagy hátra teszi, jobbát üdvözlésre emeli. Mögötte két — szintén meztelen, fedetlen fejű — alak áll, jobbában dárdával.

a

Fig. 10. kép.

b

A baloldali lovas mindkét kezét felemeli; balját — üdvözlésre — előre nyújtja; fején sugárkorona. Mögötte szintén két meztelen alak áll, csak hogy az egyik egészen jobbra fordulva, jobbát felemeli, a másik velünk szembe néz, s baljában hatalmas szkeptront tart (ha helyes meghatározása ez a hosszú nyelű, fenn lapát- vagy hurok- (?) szerűen kiszélesedő tárgynak).

A lovak lábai alatt hanyat fekvő, meztelen emberi alakok; a lovak fejénél egy-egy nagyobb, a baloldali ló első lábai közt kisebb csillag.

A jelenetet az alábbi emléken látotthoz hasonló módon két kígyó zárja be, melyek közül a baloldali tarajos.

A *most leírt főjelenet fölött*: középen függélyes elhelyezkedésben, kiterjesztett szárnyú madár; fejénél S alakban kis kígyó. Jobbra holdsarlós női fej, mely felé egy repülő madár (sas?) acsarkodik; baloldalon sugárkoronás fej; mögötte a madár alaktalanná torzulva.

A *főjelenet alatt*: a balsarokban hegyvidék, melyet nyilván az előtérbe is kívánt állítani a véső; ezért takarja el a következő széles peremű, fedeles edény talpának egy

⁴⁰⁾ Arch. Ért. U. í. XXIII. (1903) 362. lap, 67. sz.

részét. A következő jelvényt Hampel „nilusi kulcs”-nak nevezi; alsó tagja mindenesetre emlékeztet az előző kép baloldali lovasának kezében levő tárgyra, melyet mi horgony-nak neveztünk; felső része pedig ahhoz a meghatározhatatlan tárgyhöz, mely ugyanazon kép alsó sávjában, a baloldali kígyó farkánál látható. — Következnek: egy emberi láb körvonalai, azután juh vagy őz, végül nagy edény (v. ö. 34. kép, középső mező jobb oldalán fenn), vagy talán talapzatra helyezett üst.

A háttapon: középen, alól az első lap alsó sávjában látothoz hasonló, de lapos fedelű edény, felette csillag; még fölnebb egy meg nem határozható ábrázolás, talán edénynek a nyak- és szájrésze, de lehet oszlopfej is vagy talán cista; tőle jobbra csillag.

Két oldalt függőiesen álló botokra csavarodó kígyók; a jobboldali gazdagabb tarajú, tüskés testű, s farka kétágú; a baloldali szintén tüskés testű, de csak kis tarajú; mindkettő a már említett meghatározhatatlan tárgy felé nyújtja a fejét.

Fig. 11. kép.

Végül a két szélén tüskés testű kígyók testéből készült íjjak (nem járom, mint Hampel véli), amilyenek akarnaniai, továbbá Heraklea (Bithynia) s baktriai és indiai királyok érmein fordulnak elő.⁴¹⁾

b) Kettőre osztott térben elhelyezett ábrázolások.

9. sz. Hülsen közölte először azt a Terracinából származó domború műves kőtáblát (12. kép), melyet Hampel nyomán mi is bemutatunk.⁴²⁾

Legszembetűnőbb eltérése az eddig látottaktól az, hogy az ábrázolások egy nagyobb, aedículaszerűen kiképzett felső mezőben és attól kifejezetten elválasztott alsó sávban vannak.

A felső mező főjelenete általában egyezik a közvetlenül elébb látottakkal.

Középen alacsony háromlábú asztalka mellett *αἰλος*-szal fedett fejű emberi alak, melyről nem lehet megállapítani, hogy ül-e vagy áll? Két oldalt egy-egy lovas; a lovak egyik első lábukat az asztalkára teszik, a másikkal az eltiport emberi alak fejét nyomják le, mely alakok egyébként nagyon kezdetlegesen ábrázoltak, s csak per analogiam állítható az ottlétük.

⁴¹⁾ Anson. Numismata Graeca. II. rész. I. táb. 7. sz. különösen egyezik a miénkkel; továbbá: III. táb. 1030—1031., s még több hellénisztikus érmen.

⁴²⁾ Arch. Ért. U. f. XXIII. (1903) 328. lap. 23. kép.

A lovasok ábrázolása sem valami sikerült; még az aránylag jobban sikerült jobb-oldali is derékig süpped bele a ló testébe, míg a másik majdnem nyakig; mindamellett kétségtelen, hogy a lovon ülnek, s nem mellette állanak. Ruházatuk a szokásos derékig érő ruha és chlamys; fejükön frigiai sipka. Látható kezükkel a kantárszárat fogják.

Mögöttük egy-egy kígyó, a közvetlenül megelőző képeken látott elhelyezkedésben.

A *most leírt jelenet fölött*: három mellkép; a középsőnek, mely pontosan a két lovas közti alak fölött van, nyakán holdsarló; a másik kettő fejét sugárkorona fedi.

Az *alsó, keskeny sávban*, balról jobbra: oltár, mely felé kos közeledik, a jobb sarokban kakas.

A most ismertetett emlékekkel közeli rokonságot tartanak egy bulgáriai kőtábla ábrázolásai (13. kép), melyen azonban eltérések is vannak.⁴³⁾

Igy a baloldali lovas jobbában — mintegy kormánypalcát — gömbölyű fejű „lándzsát“ tart, melyet azonban inkább buzogánynak kell mondanunk. Hasonlót egy később ismertetendő emléken is fogunk látni.

(35. kép.) — A két lovas közt álló, női alak előtti asztalon tálon hal fekszik; az, amit Hampel a tál „három gyűrűs fülének“ mond, nyilvánvalóan nem más, mint a szokásos három kalács, melyeket ugyanilyen elhelyezésben több emléünkön megtalálunk.

A lovasok feje fölött és között itt is három mellkép nyomai látszanak, nagyon elmosódottan.

Az *alsó, keskeny sávban* a bal sarokban azt, amit Hampel „nagy amphorának“ mond, mi inkább oltárnak tartjuk, mely felé úgy közeledik a kos, mint az előző képen. A többi ábrázolás azonban teljesen elmosódott, s így nem ismerhető fel.

Ugyancsak a terracinai táblával van közeli rokonságban a Magyar Nemzeti Múzeum-

Fig. 12. kép.

nak egy temesmegyei eredetű, nagyon megcsorbult és megkopott darabja, melynek képét azért nem mutatjuk be.⁴⁴⁾

10. sz. Tartalma tekintetében nagyon közeli rokonságban van a most említettekkel, mégha technikailag nagyon is eltér azoktól, a volt Museo Kircheriano egy domború műves márványtáblája.⁴⁵⁾ Az ábrázolások ezen is egy fő mezőben, s egy keskenyebb alsó sávban vannak elhelyezve. (14. kép.)

⁴³⁾ Arch. Ért. U. i. XXXII. (1912) 333—4. lap, 90. sz.; Arch. f. Religionswiss. XV. (1914) I. táb. 2. sz.

⁴⁴⁾ Arch. Ért. U. i. XXIII. (1903) 320. lap, 20. sz.

⁴⁵⁾ Jahreshette des Oester. Arch. Instituts. XVII. (1914). Beiheft 144—146. lap, 130. kép.

A főmező kissé zsúfolt; az alakok megrajzolása részben e miatt bizonyos fokig torzított. A lovakon a nyereg és a kantárszár egészen világos. Nem kétséges az sem, hogy felénk eső kezét mindkét lovas felemeli, s hogy a baloldalinak fejét frigiai sipka majdnem bő sisakszerűen fedi; azt azonban már nem lehet eldönteni, hogy vajjon a jobboldali lovas fején is van — rosszul sikerült — sipka, avagy az fedetlen? A lovak lábai alatt a két eltiport emberi alak, elnagyoltan bár, de kétségtelenül ott van, s egyuttal bizonyíték amellet, hogy a később bemutatandó emlékeken a lovak első lábai alatt látható gömböket joggal mondjuk emberfejeknek. Egyébként az emberi alak hasonló módon van ábrázolva a Magyar Nemzeti Múzeumnak egy Brigetióból származó töredékén.⁴⁶⁾

A két lovas közt, bár kissé magasra nyúlva, ott van a háromlábú asztal, rajta a hallal. De már kérdéses, hogy a két lovas feje közötti térben látható, zsúfolt és meglehetősen eltorzított három fej közül a középső nem a női alakot kívánja-e ábrázolni, melyet az asztal mögött szoktunk látni? Ha nem, akkor itt is megvan az a három mellkép, melyeket az előzőkön láttunk. Viszont az asztal mellett a női alak feje kukkant ki a két ló feje közül és melle szélesedik a lovak szájának magasságában. Ha ellenben ez a középső alak az asztal mellett állani szokott nőt jelenti, akkor egyfelől egészségtelenül megnyújtotta a „művész“, amihez azonban nem volt nagy önmegtagadásra szüksége, mert ez — úgy látszik — hozzátartozik a módszeréhez. Másfelől fenn csak két mellkép marad, amj egyébként — látni fogjuk! — egyáltalán nem példátlan.

Fig. 13. kép.

Az alsó sáv bal sarka kissé megsérült; a sértetlen ábrázolások sem világosak. Így Abramič, akinek nyomán közöljük a képet, a törés után mindjárt mécesst lát, magam inkább kakasnak mondanám; azután álló emberi alak következik; következik valami homályos részlet, melyet Abramič asztalnak mond, rajta kenyérrel, de ez a megállapítás merőben kétes értékű; végül visszanéző négylábú állat, melyet ugyanő kosnak mond, de ehhez igen magas és igen karcsú; igaz, hogy ez megfelel a „művész egyéniségének“.

⁴⁶⁾ Arch. Ért. U. i. XXIII. (1903) 339. lap, 38. sz.

11. sz. A főmező ábrázolásai révén közeli rokona a most leírt emlékek egy kicsiny tojásdad alakú márványkorong (15. kép), mely állítólag Kápolnáról került a Magyar Nemzeti Múzeumba, 1835-ben, s melynek képét Hampel nyomán adjuk itten.⁴⁷

A főmezőben majdnem pontosan ugyanazt látjuk, mint az előző képen, csak sokkal elmosódottabban, elnagyoltabban. A két lovas közt az asztalt — jóakarattal — meg-

Fig. 14. kép.

találhatjuk, de ha valaki kétségbe vonná, nem tudnók megcáfolni. A lovasok fejénél van egy nagyobb gömb: majdnem bizonyosan annak a női alaknak a feje, mely az asztal mögött szokott állani. Ettől még fennebb kétoldalt, a korong pereméhez tapadó két kisebb gömb nyilván az a két fej, melyek egyike holdsarlóval, másika sugárkoronával szokott előfordulni a tiszta ábrázolásokban.

A lovak lábai* alatt jelzett tömegek nyilván az eltiport emberi testeket jelentik.

Az alsó mezőben Hampel szerint talán kakas és kutya alakja vehető ki valamennyire, míg a többi felismerhetetlen. A magunk részéről csak a kutyának mondható négy-lábú állatot látjuk, míg a kakast sehogy sem bírjuk felfedezni. A többiben — éppen az alább említendő sziszeki emlék alapján — inkább sziklás vidék rajzát véljük felismerhetőnek.

A hivatkozott sziszeki korong (16. kép) kétszer akkora, mint a most említett és szintén a Magyar Nemzeti Múzeumban van.⁴⁸⁾

A majdnem egyenlő nagyságú két mező közül a felsőnek ábrázolásai, habár még annál is homályosabban, kétségtelenül ugyanazt akarják bemutatni, mint az előzőéi. Az alsó mezőben viszont — úgy látszik — csak sziklahasadékos tájképet akart jelezni a művész.

⁴⁷⁾ Arch. Ért. U. i. XXIII. (1903) 335 lap, 33. sz.

⁴⁸⁾ U. o. 33. sz.

Hasonló apróbb emlékből való két bulgáriai (Arčarból és Dupnicából származó) töredék, melyek azonban hiányosak és kopottak, s csak annyit mondhatunk róluk, hogy a most említettekkel közeli rokonok.⁴⁹⁾

12. sz. A részletekben több új vonást mutat az a *Bukarestben őrzött* márványtábla, melyet elébb⁵⁰⁾ Antonescu rajza, majd fénykép után közölt Hampel,⁵¹⁾ s amely ilyen módon alkalmat ad annak megállapítására, hogy Antonescu rajza hű volt. (17. kép.) Az ábrázolások itt is széles felső mezőben és keskeny alsó sávban vannak.

A főmezőben a két lovasat látjuk. Köztük a háromlábú asztal, rajta nagy hal; asztal mögött letakart fejű (vagy nagy hajú?) női alak.

A lovasok fejét hegyes süveg fedi; testüket teljesen hozzásimuló ruha takarja; vállukon chilamys. — A baloldali lovas jobbában valami tárgy, mely Hampel szerint

Fig. 15. kép.

Fig. 16. kép.

lehet kés. Ez azonban kizártnak tekinthető; inkább tekercsnek látszik, s valószínűleg nem más, mint rosszul sikerült rhyton. (V. ö. 2. kép.) A ló lábai alatt hason fekvő emberi alak, fejét felemeli. Valami gömbölyű tárgy a ló első lába és az asztal között is van, de mi léte nem állapítható meg; talán kosfej (v. ö. 29. kép). Úgy látszik a lovas mögött is akart a kőfaragó valami alakot elhelyezni, de ezt eltakarja a föléje emelkedő, repülő alak, mely jobbával koszorút nyújt a lovas felé. — A jobboldali lovas baljában ugyanolyan tárgy látszik, csak hogy ferdén, mint a másik lovas jobbában. A ló lábai alatt nincs semmi. Háta mögött fenn, szintén hegyes süvegű férfi alak.

⁴⁹⁾ Arch. Ért. U. í. XXXII. (1912) 333. és 335. lap, 91. és 94. sz. Arch. f. Religionswiss. XV.; (1912) I. táb. 5. és 7. sz.

⁵⁰⁾ Arch. Ért. U. í. XXIII. (1903) 325—26. lap, 19. sz.

⁵¹⁾ Arch. Ért. U. í. XXXII. (1912) 338. lap.

A lovasok között, azoknak nem látható kezeiben levő, ferdén felnyúló botoktól derékon érintve, — kígyók tekergőznek oly módon, hogy farkuk a két lovas közti női alak fejét érinti, fejük pedig a lovasok süvegének csúcsát.

Az alsó keskeny sávban, balról jobbra: három mellkép talapzaton; talán azok, akiket a 11. s köv. képeken a lovasok fölött látunk; ezt követi egy külön álló alak, majd egy hármass csoport; ezek nyilván u. a., mint a 24—26. képek megfelelő helyén világosabban láthatók; következik 2—3 amphora (?), végül heverő oroszlán abban a pózban, mint Mithrasnak — első lábaival egy kerdőző fejére csapó — oroszlánjánál szokott előfordulni.

A balsarokban levő három mellképpel kapcsolatosan meg kell említenünk, hogy Ziehen Gy. nem mellképeknek, hanem ülő női alakoknak, s benne a germán *Matres* ábrázolását szeretné látni.⁵²⁾

Fig. 17. kép.

13. sz. Gazdagabb s egyuttal világosabb, lényegében azonban egyező ábrázolásokat látunk azon a bulgáriai Lomból való kőtáblán (18. kép), melyet többek után mi is bemutatunk.⁵³⁾

A főmezőben a két lovas megjelenése és ruházata olyan, mint az előzőn. Látható és üres kezüket olyan mozdulattal nyújtják előre, melyet a nyugedtan léptető egy lovasos emlékek egyik csoportjánál már látunk.⁵⁴⁾ Nem látszó kezeikben, az előző képen látotthoz hasonlóan, ferdén tartott rúdra kígyók csavarodnak.

A lovak lábai alatt oldalukon fekvő, kezeiket fejük alá téve alvó emberi alakok. A jobboldali ülőtt talán azt az oroszlánt akarták jelezni, mely néha előfordul ezeket a fekvő alakokat marcangolva.

A lovasok mögött egy-egy emberi alak; a rossz térbeosztás miatt álló alak helyett mellkép lett belőlük.

A két lovas közt a gyakran szokásos asztal nem állapítható meg. Úgy látszik a készítő nem értette meg az előtte álló mintát. Ennek következménye, hogy az asztal

⁵²⁾ Archaeologischer Anzeiger, 1904. pag. 17.

⁵³⁾ Filow, Arch. Anz. 1911. évf. 366. lap. 10. kép; Hampel, Arch. Ért. U. f. XXXII. (1912) 335. lap. 95. sz. — Kazarow, Archiv f. Religionswissensch. XV. (1912) köt. I. táb. 8. sz.

⁵⁴⁾ Arb. — Dolg. — Tr. II. (1926) 4—5. kép.

lábai helyett női alak alsó testét fedő nehéz ráncú ruhát faragott ki. Nem törődött azzal, hogy így a nő dereka — tekintettel arra, hogy keblei a lovak fejénél vannak — aránytalanul hosszúnak ütött ki. Nyugodtan állapíthatjuk tehát, hogy a két lovas közé kellett volna asztalt ábrázolni. S ha nem sikerült a rajza, annak egyik magyarázata lehet az, hogy a két ló — kivált szügyüknek sajátosságos kidolgozása miatt, mi által sokkal inkább teve, mint lószügye keletkezett — nagyon kis teret hagyott.

A *felső sarokban*: jobboldalt sugárkoronás, baloldalt holdsarlós mellkép.

A *keskeny alsó sávban*: középen háromlábú asztal, rajta — tálcán — hal és cipók; balra tőle visszahökölő kos, felette három nagyobb és ugyanannyi kisebb cipó, majd három oszlopon méces, mint azt Abramič helyesen határozza meg.⁵⁵⁾ Az asztaltól jobbra kakas és ágaskodó paripa, (Filov szerint: oroszlán), fejénél *iji*.

14. sz. Részben a két ábrázolások mezőt elválasztó — Hampel szerint (mindenesetre tévesen) hatalmas kígyónak mondott — tag, másfelől az alsó mező ábrázolásai miatt érdemel különös figyelmet egy az Erdélyi Múzeumban őrzött márvány korong. (19. kép.) Lelőhelye ismeretlen, de mindenesetre erdélyi lelőhelyről származik.⁵⁶⁾

A *felső mezőben* a két lovas egymással szemben. Köztük a háromlábú asztalka, rajta hal. Az asztal mögött letakart fejű női alak áll. Feje mellett két oldalt egy-egy mellkép.

A baloldali lovas jobbát fel-emeli; a jobboldali baljával lova farára támaszkodik. A lovak lábai alatt egy-egy emberi alak, melyeket orosz-lánok marcangolnak; a jobboldaliról ezt biztosan lehet állítani.

Az *alsó szelvényben*: középen három ember nagyobb fajta négylábú állattal vesződik. A jelenettől balra hattyú; jobbra kratér, majd talán oltár vagy szikla.

15. sz. Valószínűleg Virunumból került a klagenfurti múzeumba az a négyzet alakú rézlemez, melynek képét (20. kép) Hampel nyomán mu-

Fig. 18. kép.

⁵⁵⁾ Oester. Jhite, XVII. (1914) 149. hasáb.

⁵⁶⁾ Arch. Ért. U. f. XXIII. (1903) 333. lap. 30. sz.

tatjuk be.⁵⁷⁾ Az ábrázolások két egyenlő nagyságú mezőben vannak elhelyezve.

A felső mezőben: Középen álló női alak, felőgott kötényében tart valamit, nyilván lovaknak való táplálékot, mint az egy későbbi képen kétségtelenül megállapítható.

Fig. 19. kép.

A lovasok felénk eső, felemelt kezében levő tárgy a baloldalinál kivehetetlen, de nagy valószínűséggel rövid nyeles kalapács; a jobboldalinál ugyanaz a tekercsféle, melyet már ismételtén láttunk; itt még valószínűbb, hogy rhytont kell benne látnunk.

⁵⁷⁾ *Arch. Ért. U. i.* XXIII. (1903) 34. lap, 40. sz.

A baloldali lovas alatt emberi alak; egészen olyan mozdulatot téve, mint a 9. képen látható. — A lovasok mögött egy-egy kígyó emelkedik ugyancsak úgy, mint a 9. képen.

A két felső sarokban mellkép; a baloldali — úgy látszik — sugárkoronás, a jobb-oldali jobb vállából holdsarló nő ki; a másik oldala nem látszik.

A középen álló női alak és a jobboldali lovas alatt levő hullámos felület emlékeztet az előző képen a két mezőt elválasztó taghoz.

Az alsó mezőben: háromlábú asztal, rajta — tálcán (?) — hal (?) és cipók. Az asztaltól balra: az asztal felé fordult meztelen férfi; jobbát a szájához emeli. (Hampel

Fig. 20. kép.

görbe botot, illetve csészét említ, de az nem látszik.) A sarokban az az ezután gyakran látható jelenet, amint egy férfi a hátsó lábaival fára akasztott állatot — rendszeren kost — nyúzza; a fa tövénél látszik a vér felíogására rendelt edény. Az asztal másik oldalán, egymás fölött: oroszlán, kakas, kés (?), hal; az oroszlán dereka fölött gömb és áldozati kalács (esetleg a kettő együvé tartozik, s akkor edény?), végül a középfelé fordult kosfejű ember, jobbával előre mutatva.

A felső és alsó mezőben elszórtan 23, illetve 12 poncolt rozetta, melyek nyilván csillagokat jelentenek.

Itt emlékeztünk meg egy carnuntumi töredékről (21. kép),⁵⁸⁾ még pedig azért, mert itt a közepén álló női alak kifejezetten kis etető edényekkel fogadja a lovakat; tehát van jogunk felténnünk, hogy az előző kép asszonyának kötényében lovaknak szánt eledel van.

A lovasok kezében ugyanolyan rúd, amelyet a lovaik mellett állóknál látunk (4—5. kép), s amely a vízszintesen hullámzó kígyóval „sarkányzászlót” alkot; erről a kérdésről lesz még szó.

A megmaradt lovas mögött pálmaággat és koszorút hozó lebegő alak. (V. ö. 17. kép; és még több később ismertetendő.)

Középen fenn három mellkép. Schneider Róbert szerint a kapitóliumi triász; mindezenetre láttunk már hasonlót. (12—13. kép.)

Fenn a jobb sarokban szintén mellkép, melynek a bal sarokban joggal feltétele-

Fig. 21. kép.

zett társa letörött. Mellette kis kígyó; olyanszerű, mint a 11. képen fenn, közepén, a kiterjesztett szárnyú madár csőrénél tekergőző.

•c) Az ábrázolások hármastagozású térben vannak.

Az alább ismertetendő emlékeken mindössze az az új vonás van, hogy az eddig látottakkal többé-kevésbé rokon ábrázolások három egymástól fizikailag is elkülönített mezőben vannak elhelyezve. Még pedig rendesen egy középső mezőben van a két lovas, fenn keskenyebb sávban azok a mellképek és függelékeik, melyeket eddig is a főjelenet fölött láttunk; alól pedig azok a meglehetősen változatos, alapjában azonban egyet jelentő képek és csoportok, melyeket eddig is a főjelenet alatt láttunk. —

⁵⁸⁾ Arch. Ért. U. í. XXIII. (1903) 327. lap, 22. sz. és XXXII. (1912) 338. l.

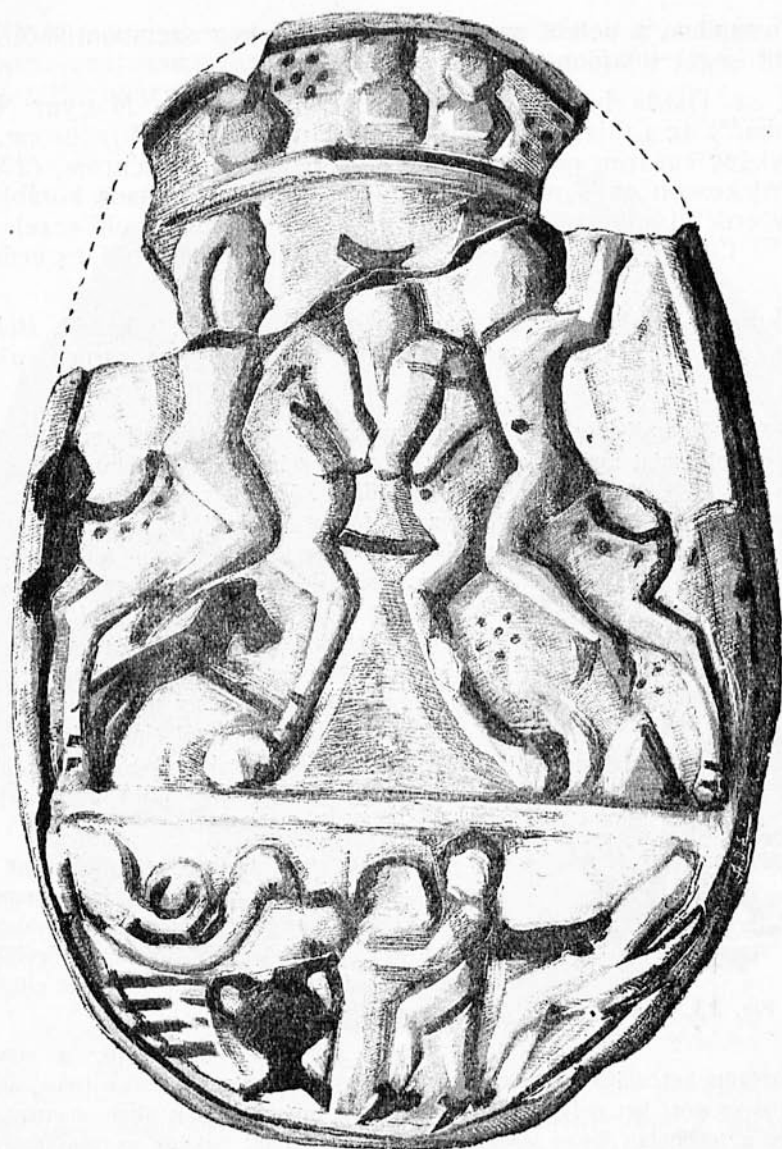

Fig. 22. kép.

De van eltérés is. Egy ízben (34. kép) az egész terület három egyenlő részre van felosztva; máskor (27. kép) a keskeny sáv közepén van, s a területet két egyenlő mezőre osztja. Mindezeket a külsőségeket tudomá-

súl kell vennünk, a nélkül azonban, hogy a lényeg szempontjából bármiféle jelentőséget tulajdonítanánk nekik.

16. sz. Ószönyből (a római Brigetioból) került a Magyar Nemzeti Múzeumba,⁵⁹⁾ az a tojásdad idomú domború műves márványkorong, melynek fényképe egészen olyan, mint egy ultra-modern szénrajz. (22. kép.) Annál érdekesebb ez a tulajdonsága, mert az egy lovasos kőtáblák között úgy erdélyi, mint bulgáriai származásúak fordulnak elő ezzel a technikával.⁶⁰⁾ Egykor valószínűleg festéssel tették világosabbá és érthetőbbé őket.

A korong felülete egy nagyobb középső mezőre, s kisebb (felső) és nagyobb (alsó) szelvényre van felosztva; síma léctagok szolgálnak elválasztóul.

A középső mezőben a szokásos két lovasos jelenet. Fejükön olyan fejfedőt jelent a sajátos rajz, mint amelyet az előzőn, vagy még inkább a 14. képen láttunk. A két

Fig. 23. kép.

alak fej fedője között olyan forma különbség van, mint a 14. képen levőkénél, s így valószínűleg nem véletlen különbségről van szó. — A jobboldali lovas balját felemeli, de nem látszik benne semmi; lehet, hogy csak a törés miatt nem; a baloldalinak kétségtelenül felemelt volt (különböznene kellene valami nyomának lennie) a jobbja, de töből letörött. — A lovak szája egészen össze ér, s így nem igen maradt hely az asztal és mögötte álló női alak számára; nyilván festéssel pótolják. A lovak feie fölött látható fekete karaj aligha nem az asztal mellett álló női alak fejéről maradt ott. (V. ö. 9. kép.)

A lovak első lábainak végződéseként látható gömb aligha eltorzított pata; inkább a letépett emberi alak fejét kívánja jelenteni. A baloldali lovas alatt látható — csikószerű — fekete négylábú állat azokra az esetekre emlékeztet, mikor az eltiport embert oroszlán marcangolja.

A felső sáv szélei hiányzanak; a megmaradt részben középpont két, tőlük balra egy mellkép; vajjon jobbra is volt-e ilyen, nem tudjuk. A páros csoport két oldalán látható hat pont talán csillagot akar jelenteni. Ha ez igaz, akkor a jobboldali lovas lábánál is volt két csillag; nekünk ez nem újság, mert már láttunk ilyet a 11. képen, hogy ne említsük a 20. képet, ahol láttuk, hogy az egész le van szórva csillagokkal.

⁵⁹⁾ Arch. Ért. U. i. XXIII. (1903) 334. lap, 31. sz.

⁶⁰⁾ Arbeiten — DOLGOZATOK — Travaux, 1926 (II.) 32. lap, 25. kép; 41. lap, 34. kép, s a szófiai és kolozsvári múzeumok néhány kisebb töredéke.

Az *alsó szelvény* ábrázolásainak megértéséhez segítségül kell vennünk a szegedi múzeumnak Pozsarevácról származó⁶¹⁾ ennél kisebb és jobban sérült márványkorongját (23. kép).

Fig. 24. kép.

Középen emberi álló alak, a tőle balra levő kráterhez nyúl; a bal sarokban az ó-szőnyin kígyó, a pozsarevácin hattyú, (V. ö. 19. kép.) — Az emberi alak háta mögött valószínűleg hegyes táj, mely már eddig is fordult elő ebben az alsó részben. (10., 14., 15. kép.) A pozsareváci emléken a kráter fölött aligha nem ugyanazt az egy vagy két rhytont kell látnunk, melyek az egy lovasos emlékek közt a 18. képen közöltnek megfelelő helyén pontosan és világosan megállapíthatók.

⁶¹⁾ Arch. Ért. U. i. XXIII. (1903) 339. lap. 39. sz.

17. sz. Egyike az érdekesebb, mert sajátosan egyéni vonásokat is mutató emlékeknek az a Marosportusról (Apulum) származó domború műves márványkorong, melyet 24. képünkön mutatunk be.⁶²⁾

A középső mezőben az ismert két lovas. Köztük háromlábú asztalon hal; az asztal mögött fedetlen fejű női alak, kinek nyakán a gyöngy-ékszer is látszik; kezeivel a lovak szájához nyúl.

A lovasok szakállasok, fejük talán fedetlen; a jobb oldalánál mindenesetre való-

Fig. 25. kép.

színű ez az eset, míg a baloldali fején lehet esetleg frigiai sipka. Testüket a már látott (16—17. kép) szűk ruha fedi. A baloldali jobbát felemeli; van-e benne valami? — meg nem állapítható. A jobboldali lovasnak felénk eső bal kezében bőségszarv van. (V. ö. 6. kép, — s azzal kapcsolatos jegyzet.) — A baloldali lovas mögött fa lombjai, s e fölött elmosódott mellkép körvonalai; nyilván az a mellékalak, mely nem ritka a lovasek mögött; hasonló alak látszik a másik odalon is. — A lovasok, minden valószínűség szerint, emberi alakokat tipornak el; a baloldalirol majdnem kétségtelen ez, a másiknál is vannak nyomok ennek feltevésére.

⁶²⁾ Arch. Ért. U. i. XXV. (1905) 117. lap, 76. sz.

A *felső szelvényben* középpontban három fej, tulajdonképpen mellkép; a két szélső magas és hegyes csuklyaszerű süvegével a sáv egész magasságát beigja, s így mintegy elhatárolja a középsőt, mely fölött még egy kiterjesztett szárnyú sas is élér. Ettől a hármastól balra hárcmlábú asztalka, rajta hal, mögötte álló női alak (vagyis a főmezőben levő ábrázolás egy részlete ismétlődik); tovább ülő alak, a sarokban mellkép. Jobbra álló alak következik a csuklyás fő után, majd a sarokban mellkép. Az álló alak Hampel szerint, bal hóna alatt talán állati combot tart, de ezt a képen nem lehet kivenni. Ugyancsak Hampel szerint a két sarokban levő mellkép Juno és

Fig. 26. kép.

Minerva, kik a középen levő, s a sas által kétségtelenül Jupiterként meghatározott harmadikkal a kapitoliumi háromságot jelentenék.

Az *alsó szelvényben* középen öltöztetési jelenet: két alak a harmadikat lenyűzött állatbőrbe bújtatja. Baloldaltól női alak nézi a jelenetet, mögötte talán szikla látszik. A sérült jobboldalon szarvasmarha fordul a jelenet felé, míg fölötte egy másik négylábú (talán szintén szarvasmarha) ellenkező irányba fordul.

Később említendő emlékeinken kívül rekon ezzel egy galaci eredetű (vagy legalább is ott eladott) töredéknek ábrázolása,⁶³⁾ melyen balról-jobbra a következők

⁶³⁾ Cumont, Fr.: Textes et monuments etc. II. pag. 527., fig. 493.

láthatók: kráter; azután három — Cumont szerint oroszlánfejes, mindenesetre álarcos — emberi alak, (v. ö. a mi 27. sz. képiünk alsó szelvényével) következik az itt látható öltöztetési jelenetnek édestestvére, végül kos és bika.

18. sz. A segesvári múzeumban őrzött — jobb alsó sarkában hiányos — kőtáblának (25. kép) az eddig látottakéval rokon ábrázolásai több új vonást mutatnak,⁶⁴⁾ habár nem mindég elég világosan.

Fig. 27. kép.

edény, melyről más alkalmmal már részletesen megemlékeztünk, mint a dioskurokra vonatkozó jelképről.⁶⁵⁾ Ettől a csoporttól jobbra és balra mellképek, olyan kivitelben, mint a 32. kép megfelelő helyén levők.

Az alsó szelvény balsarkában Hampel kakast lát; azután következik az a visszanező négylábú állat, melyet már láttunk az alsó szelvényben a 14. képen. Következik

A főmezőben a szokásos jelenet, csak hogy a lovasok vágatva érkeznek, s mindkettő öreges, szakállas. Mindkettő emberi alakot tipor el, akik közül a baloldali lovas alatt levő karjait előre nyújtva, fejét felemeli (úszó mozdulatot tesz?), mint már ismételtelen előfordult (9., 17., 20. kép); a jobb oldali hanyat fekszik, amint azt már szintén láttuk (10., 11. kép); a baloldalt azonkívül oroszlán is marcangolja; nem nyomból lehetne arra következtetni, hogy jobb oldalt is oroszlán marcangolta, az oroszlán alakja azonban, a tábla sarkának letörése következtében teljesen elmosódott.

A két lovas között asztal, s azon — Hampelnek igen valószínű feltevése szerint — állatfej. Az asztal mögött magas karú, menyeczetes trónuson ülő női alak. (Az, amit Hampel „kezeit feje fölé emeli s tálat tart”-nak mond, nem más, mint a trónus oldalai és háta, ill. menyeczete. V. ö. 30. kép.)

A felső szelvény közepén az a két kígyó által közre fogott

⁶⁴⁾ Arch. Ért. U. i. XXIII. (1903) 323. lap. 18. sz.

⁶⁵⁾ Arbeiten — DOLGOZATOK — Travaux, 1926 (II.) 39. lap. Pauly-Wissova, Realencycl. V. 1108.

egy magános álló alak, majd egy háromtagú csoport, melyről Hampel azt mondja: „Két egymásfelé hajló ember közösen edényt tart vagy háromlábú asztal felé fordul”.

Van ezen kívül a Magyar Nemzeti Múzeumnak egy Dunapenteléről (Intercisa) származó darabja,⁶⁶⁾ melynek felső része és egyik oldala le-
törtött, de ez a jelenet valamivel világosabban látszik rajta. (26. kép.)

Az előtérben levő két alak inkább tusakodni látszik, míg a köztük levő harmadik nagyon elmosódott. Az alsó szelvény többi része azon is elmosódott.

Mindeneket összevetve azt hisszük, hogy a két utóbb említett emléknek ez a csoportja ugyanazt akarja ábrázolni, mint a marosportusi korongnak (24. kép) ezen a helyén látható öltöztetési jelenet.

19. sz. Pettauban (római Poetovio) végzett ásatások alkalmával, egy magánépületnek kultusz céljaira szolgáló kis helyiségében, mindenféle domború műves és felírtos töredékek (lovasemlékek, Liber-Bacchus, Silvanus, Venus, Aesculapius, Hygieia, stb.) közt került elő az alább (27. kép) ismertetendő márványtáblácska.⁶⁷⁾ Az ábrázolások elhelyezésében az eddigiektől az az eltérés, hogy az egyetlen keskeny sáv a nagyobb felső és csak valamivel kisebb alsó mezőt választja el.

Fig. 28. kép.

A felső mező ábrázolásai minden hasonlóságuk mellett egészen újszerűek. Az egész közepén fülkeszerűen van kidolgozva. A fülkében — környezetéhez viszonyítva — óriási női alak áll, s az apró kis lovak fejét átöleli. (Hozzá képest a lovak és lovasok valósággal törpék, alig vehetők észre, annál kevésbé a részletek. Annak idején való-

⁶⁶⁾ Arch. Ért. U. i. XXIII. (1903) 331. lap, 26. sz.

⁶⁷⁾ Közli Abramč Mihály, az Oesterr. Jahreshefte XVII. (1914) 94—96. hasábján; 70. kép alatt.

színiüleg festéssel tették őket szemléletesebbé, mint Abramič is megjegyzi. A baloldali lovas alatt emberi alak, úgy látszik könyöklő helyzetben. (V. ö. 28. kép.) A másik lovas alatt nem látszik semmi. A női alak fejénél két oldalt egy-egy kígyó. — A fülke külső oldalánál két mellkép, melyek közül a baloldali letörött.

Az alsó mezőben balról jobbra: három férfi alak, jobbát mellig emelve; a középsőnek hosszúkas állat- (kos-) feje van. Az utánuk következő ábrázolást Abramič kandelabernek mondja, holdsarló alakú égővel. A magunk részéről inkább azt az alakot szeretnők látni benne, aki 24—25. képeken az öltöztetési jelenettől balra áll és azt nézi; ez felemeli karjait. Azután háromlábú asztal következik, rajta kenyér; tovább az asztal felé forduló emberi alak, végül egy férfi, amint fára akasztott állatot nyúzz meg. Ezt a jelenetet már láttuk a 20. kép alsó mezejének balsarkában és még többször fogunk vele találkozni.

Fig. 29. kép.

A középső keskeny sáv két végén fogantyúszerűen van kidolgozva. A sávban magában közepén talpas edény, tőle balra guggoló oroszlán, jobbra hal.

A most leírt emlékekkel kapcsolatosan Abramič nem tudta megállapítani azt, hogy a felső mező középpontjában álló női alak mit csinál? Azt hiszi, hogy — mint más emlékeken — előtte háromlábú asztal vagy pedig kötényében, illetve kis edénykékben valamivel fogadja a lovakat. (V. ö. 20. és 21. kép.) Kétségtelenül téved, mert a női alak azt teszi, amit mi fennebb állítottunk, s ami az Epona-ábrázolásoknak felel meg.

Nagyon jól szemlélhető ez egy, a bulgáriai Harlecből származó emléken, ahol⁶⁸⁾ a felső mezőben az egyes lovas ismert jelene látható, az alsó mezőben pedig egy női alak öleli át a gazdátlan lovak nyakát. A női alak itt kétségtelenül Epona, de abban az ábrázolásban, amely alatt újabban a thrák Bendis istennőt sejtik vagy szeretnék sejtetni némelyek.⁶⁹⁾

⁶⁸⁾ Dobruszky, i. h. 136. lap. 111. kép.

⁶⁹⁾ V. ö. Kazarov, Arch. Anz. 1925. évi 42. hasáb.

20. sz. Ugyancsak Abramič közli azt az érdekes kőtáblát,⁷⁰⁾ mely a sinji Franciskánus-kolostor kis múzeumában van, s mint a múzeum legtöbb darabja — valószínűleg — a közeli Aequum (Citluk) romjai közül került oda. (28. kép.) Érdekes a munka technikája, mely a fafaragásra emlékeztető lapos domború művet alkot, de figyelemre méltó tartalmi szempontból is.

A középső mezőben az ismert két lovasos jelenet, középiütt az álló női alakkal. Utóbbi kezét — úgy látszik — a lovak szájához emeli. A baloldali ló feje alatt a két hurkaszerű tag u. i. bizonyára a kart jelenti; a másik oldalon ezek majdnem egészen elkoptak. Fejénél két oldalt holdsarló. — A lovasokon teljes öltözet chlamys-szal, de süvegjük nincs. Fejük mögött csillag. — A lovasok mögött az a két alak, akik gyakran láthatók e helyen: itt azonban — hely szűke miatt — kissé magasra kerültek. A lovak lábai közt karjaikra támaszkodó emberi alakok. (V. ö. 27. kép.)

A felső mezőn közepén kráter, mely fölé két oldalról egy-egy kígyó emelkedik. A kígyók szögekben megtört teste fölött maradt térben egy-egy csillag, mely csak megerősíti azt a már elébb hangoztatott felfogást, hogy ezek a kígyók a dioskurok jelképei. (V. ö. 25. kép.) A két sarokban egy-egy mellkép, melyek azonban nincsenek közelebből meghatározva.

Az alsó sávban balról: lenn három áldozati kalács, felettük madár (kacsa, liba, vagy leginkább rosszúl sikerült hattyú. V. ö. 19. kép) és szembenéző kosfej; tovább három ékalak, rajtuk hal, fenn három karaj; (igaza lehet Abramičnak, mikor azt mondja, hogy a három ék lenn, s a három karaj fenn esetleg együvé tartoznak, s akkor tulajdon-

Fig. 30. kép.

⁷⁰⁾ *Jahreshefte des Oesterr. Arch. Inst.* XVII. (1914) 148—49. hasáb. 135. kép.

képen három kandeláberrel van dolgunk). Végül bezárja a sort egy háromlábú asztal, rajta kosfej.

21. sz. Technikai sajátossága — mélyített domború mű — miatt kerül ide egy töredék (29. kép), mely bulgáriai lelőhelyről (Arčar) való.⁷¹⁾ Csak a főjelenet fele és az alsó sáv maradt meg.

A főmezővel kapcsolatosan megemlítendő, hogy csak a baloldali lovas alatt van emberi alak, kit — talán — oroszlán marcangol. Az asztal egyik oldalán, a lovas előtt, kosfej (? V. ö. 17. kép), a másik oldalon csiga (?).

Az alsó sáv közepén a már látott (24., 25., 26. kép) öltöztetési jelenet, melyet baloldalon egy — jobbát a szájához emelő — alak figyel; mögötte heverő négy lábú

Fig. 31. kép.

(őz vagy szarvas), e fölött kakas. A jelenettől jobbra: kos, fölött oroszlán. (Az, mintha a középső ember fejt kendő borítaná, s a jelenettől balra álló alak mellett valami „határozatlan idomú tárgy és mellette földbe szegzett kard“ (Hampel) — volna, nem más érzéki csalódásnál, melyet a sajátos technika okoz.)

22. sz. Ámbár nagyon hiányos, mégis be kell mutatnunk egy carnumtumi korong (?) töredékét⁷²⁾ (30. kép), melyből a középső mező és a felső szelvény egy része maradt meg.

A lovasok közül csak a baloldali látható: felemelt jobbában kétfejű kalapács van; fejét *αἰζος* fedi. A jobboldali lovasból már csak a ló eleje látható. Köztük az asztal kis része és a trónus

nuson ülő istennő. (A trónus igazolja a 25. képen közölt emlék megfelelő ábrázolásával kapcsolatos megjegyzésünket.) A lovas mögött egy oszlop, tovább álló emberi alak, fölötté mellkép.

A felső szelvényben — úgy látszik — hogy eredetileg három mellkép volt, melyekből kettő megmaradt; a sarokban kígyó.

⁷¹⁾ Archiv. f. Religionswiss. XV. (1912) I. táb. 4. sz. Arch. Ért. U. f. XXXII. (1912) 334. lap, 92. sz.

⁷²⁾ Oesterr. Jhft. 1914. (VII.) 149—150. hasáb, 134. kép.

Fájdalom, ugyancsak töredék egy másik, minden bizonnyal szintén Carnuntumból származó, eredetileg korong alakú emlék (31. kép), melyet bécsi magángyűjteményből közölt Hampel.⁷³⁾ Itt a középső mező és az alsó sáv egy része maradt meg.

A főmezőben ugyanaz van, mint az előzőn, de a részletekben eltérőn. A lovas itt is kétfejű kalapácsot tart felemelt jobbában és majdnem bizonyosan szakállas, míg az előzőn csak akkor véljük felismerni a szakáll nyomait, ha már ezt láttuk. Lába alatt ott az eltiport emberi alak. Mögötte oszlop, az ifjú s felette a mellkép.

Érdekes az asztal ábrázolási módja: két szélső lába a lovak első lábaival esik egybe. Az asztalon hal és még valami kúpalakú tárgy. Hasonlót látunk egy a fejemgyei múzeumban őrzött, egyébként jelentéktelen töredéken.⁷⁴⁾ s egy még kisebb töredéken, melyet a Magyar Nemzeti Múzeumban őriznek.⁷⁵⁾ (33. kép.)

Fig. 32. kép.

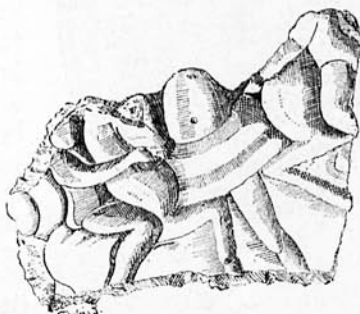

Fig. 33. kép.

23. sz. Egészen újszerűek, de mégis idetartoznak egy Bécsben őrzött tojásdad alakú üvegpaszta ábrázolásai (34. kép), melyet Hampel írt le legutoljára.⁷⁶⁾ Ábrázolásai három egyenlő mezőben vannak elhelyezve.

A felső mezőben a két lovas, köztük a trónuson ülő női alakkal, aki kezeit az érkezők felé nyújtja. A lovasok szintén felöltözöttek, fejükön talán koszorú; vállukról chilamys lebeg hátra. Egyik kezükben dárdát tartanak függőlegesen, a dárdák felett szakállas-tarajos kígyók olyan elhelyezésben, mint a „sárkányos zászlók”. Az egész jelenet alatt, középen, fekvő emberi alak.

⁷³⁾ Arch. Ért. U. f. XXIII. (1903) 336. lap, 34. sz.

⁷⁴⁾ U. o. 339. lap, 36. sz. (32. kép.)

⁷⁵⁾ U. o. 37. sz.

⁷⁶⁾ Arch. Ért. U. f. XXIII. (1903) 361. lap, 65. sz.

A középső mezőben középen triclinium, három alakkal. Fejükön ugyanaz, mint a lovasokén, s ezért is hisszük, hogy esetleg koszorúra kell gondolnunk amott is. Háttal ülnek felénk, kissé jobbra fordulva, s jobbukat — nyilván üdvözlésre — nyújtják ki. Előttük — fenn — baloldalt amphora, jobboldalt kráter. Mögöttük — az asztal alatt — középen kis asztal, mellette kakas, ill. kígyó. A triclinium baloldali végénél rhyton és cista mystica (Hampel amazt meghatározhatatlan tárgynak, emezt kosárnak mondja);⁷⁷⁾ a másik végénél szifonsz, felette talán csiga (Hampel szerint hal).

Az első mezőben balról jobbra: borona (?); kosfejű ember, balját előre nyújtja, jobbát leereszti; előtte eke, fenn kosfej (?) szembe vele hosszú ruhás (páncélos?) alak áll, jobbát szájához emelve hallgatást jelez; végül ismeretlen tárgy (rosta?).

Fig. 34. kép.

D) Ólomtáblácskák és korongok ábrázolásai.

Van szóban forgó, emlékeink között egy sorozat, melyet külön kell vennünk. Nemcsak azért, mert valamennyinek ólom az anyaga, hanem azért is, mert ábrázolásaik általában új elemmel — a quadrigán vágató Napistennel — gyarapodtak, mely ábrázolás kettő kivételével valamennyin megvan. Alakjuk négy vagy ötszög, illetőleg korong. Gyakori eset, hogy az emlékek nyilvánvalóan azonos öntőmintából kerültek ki. De a különböző készítésűek közt sincs nagyobb, legfeljebb egy-egy részletben árnyalati eltérés, az is nagyrészt külsőségekben nyilvánul meg; tehát nem érinti az emlékeknek sem rendeltetését, sem az ábrázolások jelentését.

a) Ötszögletű táblácskák.

24. sz. A bukaresti „Papazoghy“-gyűjteményben őriznek egy ötszögletű bronz táblácskát, melyet Antonescu közölt először rajzban, majd elébb e rajz 35/a. kép), később fénykép (35/b. kép) alapján Hampel foglalkozott vele.⁷⁸⁾ Az ötszögű lapon az ábrázolások a tympanonban, alatta széles mezőben, s ez alatt két keskeny sávban vannak elhelyezve.

⁷⁷⁾ Arra, hogy cistára kell gondolnunk, az éremképek egész sorozata nyújt támaszpontot. — (Anson, i. m. I. rész XIII. s. köv. táblák). Legszívesebben hivatkozunk azonban két a Kr. e. I. sz. második feléről való éremre. Az egyik (Anson, I. rész XIII. táb. 835.) damascusi réz érem: előlapján fiatal fej (Dionysos), hátlapon cista és bőségszarú. A másik egy laodiceai (Phrygia) réz érem, ahol azonos előlap van, a hátlapon ellenben cista mystica, két oldalán *πύλος*, felettük egy-egy csillag. (Anson, i. h. 852.)

⁷⁸⁾ Arch. Ért. U. i. XXIII. (1903) 342. lap, 41. sz. és XXXII. (1912) 33. lap. Hasonló az eset, azaz elébb Antonescu rajza, majd fénykép nyomán tárgyalta Hampel a 17. képen látható emléket. Mindkét eset azt bizonyítja, hogy Antonescu rajzai megbízhatók.

A *tympanonban* középen egy sugárkoszorús és egy holdsarlós fejkép; a két sarokban egy-egy hal (a jobbsarokban levő delfin, a másikról ez nem bizonyos).

A *főmezőben* középen, álló női alak: a rajz szerint a baloldali lovas felé fordított fejjel, s mintha ölében (vagy legalább is abban a magasságban) egy kis gyermek volna, aki a kezeivel a lovak szája felé nyúl. A fénykép után készült képen ezek a részletek nem vehetők ki. A női alak arca előtt sugárkoszorús fej. A lovasok frigiai sipkát viselnek, s chlamysuk utánuk lebeg. A baloldalinak lova hason fekvő emberi alakot tipor el. Ugyanez a lovas térdére támasztva kormánypálcaszerűen kidolgozott — dárdának mondani szokott, de inkább buzogánynak nevezhető — tárgy, melyen vízszintesen kígyó

a

Fig. 35. kép.

b

fekszik, mintha „sárkányzászló“ volna. (V. ö. 13. kép.) Azonkívül van egy hasonló töredék Targovistéből, melynek igen gyöngye képen Hampel „sárkányos póznát“ lát.⁷⁹⁾ A jobboldali lovas előtt holdsarló.

A következő *keskeny sávban*: három talpas edény, három sarló, nagyobb edény (esetleg kis oltárka), végül három karika vagy áldozati kalács.

Az *alsó sáv* ábrázolásai nagyon homályosak: kos, kakas, ülő oroszlán, hattyú, kacsza vagy lúd, hiénaszerű állat.

⁷⁹⁾ Arch. Ért. U. í. XXXII. (1912) 339. lap. 96. sz. Archiv. f. Religionswiss. XV. (1914) I. táb. 1. sz.

25. sz. A bulgáriai Steklenből származik egy másik ötszögletű táblácska,⁸⁰⁾ mely sokkal gazdagabb ábrázolásokban és pedig olyanokban, melyek révén a később említendőkhöz kapcsolódik. (36. kép.) Alakja szemmel láthatólag kezdetleges aediculát ábrázol: látszik a két szarúfa találkozása, amint egymást keresztezik. Az ábrázolások meglehetősen összevisszaságban vannak, s jó megértésükhöz szükséges tekintetbe vennünk a rokon emlékeket (37. s köv. képek).

Ahhoz, hogy valamely rendet teremtsünk köztük, leghelyesebb, ha a központi jelenettel kezdjük a számbavételt.

A két lovas közt a háromlábú kis asztalka; rajta hal, fölötté térdképben női alak, melynek nyilvánvalóan az asztal mögött kellene lennie. — A két lovas felé, oldalról repülő alakok közelednek; a jobboldali, előre nyújtott jobbában koszorút tart.

Fig. 36. kép.

A középső női alak fejénél egyik oldalon holdsarlós mellkép, mellette függélyesen tekergőző kígyóval; a másik oldalon sugárkoszorús mellkép, oldalt tőle rhyton, felette csillag; a másik oldalon a koszorút vivő repülő alak fejénél holdsarló.

Legfelül: madár, talán holló; előtte egy olyan edénynek a nyaka és szájrészlete, amilyen a következő kép megfelelő helyén látható.

A két lovas jelenet alatt közepesen nagy, kétfüllű edény; tőle balra oroslán; a többi kivehetetlen.

b) Négyyszögletű tábla, boltozatos felsőzáródással.

26. sz. A Magyar Nemzeti Múzeumban őriznek egy Čalmáról (Szlavónia) származó ólomtáblácskát (37. kép), mely-

nek ábrázolásai szintén nagyon kezdetlegesek, de a csoportosítás sokkal egyszerűbb, s így világosabb is, mint pl. az előző képen látott.⁸¹⁾

A táblán zsinédísszel négyzetes mező van körülkerítve; e fölött van egy tag, amely az aedícula oromzatának felel meg, két oldalt akrotériumokkal, középen tympanonnal, de az utóbbi nem háromszög alakú, hanem le van kerekítve. Ebben a részben jobbra úszó hal van, előtte és utána egy-egy csillag épenúgy, mint a sarkokban.

⁸⁰⁾ Arch. f. Religionswiss. XV. (1912) I. táb. 1. sz. Arch. Ért. XXXII. (1912) 334. lap, 93. sz.

⁸¹⁾ Arch. Ért. U. f. XXIII. (1903) 352. lap, 56. sz.

A körülkeretelt mezőben az ábrázolások három sávban vannak elhelyezve.

Legfelül középen időmtalan, kétfülű, karcsú edény, mely fölé olyan módon emelkedik két oldalról egy-egy kígyó, mint azt a 28. képen láttuk; a csillag hiányzik felőlük. Megvan a két oldali mellkép, s a baloldalin a holdsarló is megállapítható.

A *középső sávban* a két lovasos jelenet. Középen falra akasztható szobortalapzaton álló női alak, egyenes testével, s kiterjesztett karjaival valóságos keresztet alkot. A lovasok vágtatva érkeznek hozzá; fejükön frigiai sipka, testüket ruha fedi, nyakukból chlamys lebeg hátra. A jobboldali balját felemeli; abban — Ham-pel szerint — rövid kés vagy tör van; tekintettel a kezdetleges ábrázolási módra meg nem határozható biztosan, azonban valószínűleg rhyton. A baloldali lovas felénk eső, jobbával hátra nyúl, s a ló farára támaszkodik. (V. ö. 14. kép.)

A lovak lábaj alatt hason fekvő emberi alakok, fejüket felemelik. (V. ö. 27—8. kép.)

Az *alsó sávban* balról jobbra: háromlábú asztal, rajta három kis edény (egyik serleg); következik: mécses állványon, majd az ismert nyúzási jelenet vázlata, kétfülű edény, fölötté három cipó, végül karkas.

Fig. 37. kép.

27. sz. Alakja révén van közeli rokonságban a most leírttal a zágrábi múzeumnak egy Divošból származó ólomtáblája (38. kép), melyet Hoffiler Viktor ismertetett.⁸²⁾ Alakja nagyjában egyezik az előző alakjával, csak hogy az oromzati rész nincs elválasztva a többitől, s az akrotériumok is le vannak kerekítve.

A *homlokzati részben* a tympanonban a Napisten vágtat négyes fogatán; a jobboldali akrotériumban sugárkoronás, a baloldaliban holdsarlós mellkép; felettük egy-egy csillag.

A főlap kifejezetten három mezőre van osztva.

A *felső mezőben* középen álló női alak, kezeivel kötényét tartja; fejénél mindkét

⁸²⁾ Arch. Ért. U. f. XXVI. (1906) 40. lap. 78. sz.: XXXII. (1912) 345. lap.

oldalon mécses. Mindkét lovas üdvözlésre előre nyújtja jobbát. A baloldali lovas alatt emberi alak; a másik alatt hal; amannak lova mögött dárdás és pajzsos férfi; fejénél — Hoffiler szerint — kakas, de ez a képen nem látszik. Emennek lova mögött női alak

Fig. 38. kép.

ugyanolyan ruhában, mint a közepén álló; jobbát arcához emeli, baljával kötényét fogja; fejénél oroszlánfej.

A középső mező ábrázolásai sem ismeretlenek előttünk, de a részletekben vannak új jelenségek. Középen a megrakott alacsony asztal, körülötte három alak áll; Hoffiler szerint két férfi és egy nő, akik a pamlagon ülnek. Bizonyos, hogy a baloldali

alak meztelen férfi, aki jobbával kerek áldozati kalácsot tart az asztal felett. A vele szemben levő női alak kell, hogy legyen, mert csípőjén alól szoknyájának egy kis részlete látható; felemelt baljában valószínűleg serleget tart, mint Hoffiler is állítja, míg jobbával az asztalhoz nyúl, talán szintén áldozati kalácsot helyez el azon, mint szemközt levő társa. — Kettőjük közt meghatározhatatlan nemű emberi alak: baljában, mellmagasságban serleget tart, jobbát pedig feje fölé emeli, mely mozdulat Apollon-ábrázolásokról ismeretes.⁸³⁾ Az asztal körül látható a patkó alakban elrendezett kliné.

A jelenettől jobbra három meztelen férfi alak közeledik kézen fogva; az első jobbával az asztal felé mutat; a középső vissza néz az utána következőre. — Balra a már ismert nyázási jelenet, bővülve a fa tövében látható edénnyel, mely a vér felígására szolgál. Az állat feje hiányzik, ellenben a munkában levő ember háta mögött álló férfijának kosfeje van.

Az alsó sávban a már látott, s a következőkön még többször látható ábrázolások vannak. Középen nagy, kétfülvű edény, egyik oldalán szakállas-tarajos kígyó, a másikon ülő oroszlán; utóbbi mögött oszlopon mécses, majd háromlábú asztalka, rajta hallal; a másik oldalon a kígyó mögött fenn teknősbéka, majd kakas és — oszlopon — mécses.

A két alsó mező ábrázolásainak megvilágítására alkalmas a szegszárdi múzeumnak egy Öcsényből való töredéke. (39. kép.)⁸⁴⁾

A felső (eredetileg harmadik) mezőben világos, hogy az asztal körül patkó alakú kliné van elrendezve; a jobboldali álló női alak, ki nek szoknyájából a csípőn alóli ránccos rész világosan látszik; bal keze alatt ott van a kerek kalács. Nem kétséges az sem, hogy vele szemben meztelen férfi áll, s az asztalra mutat; előtte szintén kerek áldozati kalács.

Fig. 39. kép.

Az alsó sávban is ugyanaz van, mint az előzőn, de némi eltérés is van. Így a baloldali sarokban a kis asztal, melyen Hampel szerint vadkan-fej, valójában pedig hal van, mint az eddig látottakon, kissé ferde lapúnak látszik. Magyarázata ennek, s Hampel ebből keletkezett félreértésének, hogy az asztalon vadkan-fej volna az, hogy az asztal mögött még valamit akart ábrázolni a tábla készítője. Valószínűleg olyan dombos-hegyes vidéket, mint a 11. és 24. képeink megfelelő helyein látható.

⁸³⁾ DOLGOZATOK — Travaux, VII. (1916) pag. 80. fig. 21.; Kalinka, i. m. 151. hasáb, 45. kép, s különben is egy egész sorozat. L. Reinach, Répertoire etc.

⁸⁴⁾ Arch. Ért. U. í. XXIII. (1903) 351. lap. 55. sz.

c) Négyszögletes ólomtáblácskák.

Az ábrázolások boltozatos kapú által jelképezett aediculában vannak elhelyezve. A boltozat feletti két sarokban egy-egy kígyó tekergőzik. Maguk az aediculában levő ábrázolások négy sávban vannak elhelyezve.

28. sz. A sorozat élére a szegszárdi múzeumnak Tüske pusztáról származó darabja (40. kép) állítható.⁸⁵⁾

Legfelül a Napisten vágatát négyes fogatán; jobbát magasra emeli, baljában gömböt tart. A lovak párosan vannak jobbra és balra úgy, hogy a kocsi eleje látható; mindenik lópár fölött egy-egy csillag.

A *második sávban* az ismert két lovasos jelenet. Középen álló női alak szembe néz velünk; ugyanolyan ruhában van, mint az előző képen levő, de két kezével köntényét fogja, melynek ölében a lovaknak szánt élelem lehet. A lovasok jobbjukat üdvözlésre emelik, ruházatukból egyedül a chlamys bizonyos. — A baloldali lovas alatt hal, a jobboldali alatt eltiport emberi alak. — A jobboldali lovas mögött női alak, jobbát fel emeli; a baloldali mögött pajzsos és dárdával, s talán sisakkal is felszerelt férfi alak áll.

A *harmadik sávban* középen terített asztal; az asztalterítő csüngő díszai jól látszanak. Az asztalon — tálcán — hal. Az asztal körül patkóalakúan elhelyezve a fekvő helyek (az, ami felületes szemléletnél az asztal mellett álló két szélső alak harangalakú, fodros szoknyájának látszik). Az asztal mellett három álló alak; jobb kezével mindenik az asztal felé nyúl; valamit tartanak az asztal fölött vagy arra letenni akarnak, de nem lehet megállapítani, hogy mit? A középső alak bal kezében serleget tart. — Jobbról két meztelen alak közeledik feléjük, kézen fogva; az első jobbával az asztal felé mutat. — Balról a már látott (20. kép.) nyúzási

Fig. 40. kép.

jelenet, de más módon: az asztal mellett álló baloldali alak mögött fa, melynek ágára, hátsó lábainál fogva, egy fejetlen négylábú állat (kos) van felakasztva; előtte egy ember a nyúzással foglalkozik; mögötte egy kosfejű ember nézi a műveletet.

A *negyedik, legalsó sávban*: Középen nagy, üres edény; tőle jobbra tekergőző, fejét feltartó, tarajos kígyó, mögötte kakas; a középső edénytől balra guggoló oroszlán, fenn kis kígyó, mögötte háromlábú asztalka, rajta hal (tehát az az asztalka, mely eddig rendszeren a két lovas közti női alak előtt szokott állani).

⁸⁵⁾ Arch. Ért. U. i. XXIII. (1903) 348. lap. 51. sz.

29. sz. Alig-alig különböznek ettől a Magyar Nemzeti Múzeum egy közelebbről nem ismert szerbiai lelőhelyről származó⁸⁶⁾ hasonló darabjának ábrázolásai. (41a—b. kép.)

A felső sarokban elhelyezett kígyók közül a baloldali szakállas és tarajos; a irásik nem az. — A napistenről világosan megállapítható, hogy baljában gömböt tart.

A második sávban világos, hogy a baloldali lovas alatt hal, a jobboldali lovas alatt emberi alak van. Az ugyanezen lovas mögött álló férfi nemcsak pajzsos és dárdás, hanem sisakos is.

Végül a legalsó sávban sokkal világosabb a közepén levő edény, s az oroslán mögött, fenn tekergőző kígyó, melyet az előző képen az oroslán farkának is lehetett vélni.

Emek a változatnak több, mindenben egyező édestestvére ismeretes. Van egy a Magyar Nemzeti Múzeumban Vukovárról; egy az eszéki múzeumban, ottani helybeli lelet; a belgrádi múzeumban Sabác-ról.⁸⁷⁾

30. sz. Csak a részletekben és nem lényeges eltérések vannak a Magyar Nemzeti Múzeum egy mitrovicai (Szlavónia)⁸⁸⁾ származású ólomtáblácskájának az ábrázolásaiban. (42. kép.) Az eltérések a következők:

A második sávban a lovak fejénél egy-egy csillag van; a hal a jobboldali lovas alá került, míg a baloldali alatt emberi alak van. A baloldali lovas mögötti sisakos, pajzsos és páncélos alak dárdáját megemelve, ferdén tartja előre.

A harmadik sávban az asztaltól jobbra levő két alak közül az első vissza néz a

Fig. 41a. kép.

⁸⁶⁾ Arch. Ért. U. i. XXIII. (1903) 347. lap, 46. sz.

⁸⁷⁾ Arch. Ért. U. i. XXIII. (1903) 347—348. lap, 47—48. sz. és XXV. (1905) 12—13. lap, 73—74. sz.

⁸⁸⁾ Arch. Ért. U. i. XXIII. (1903) 349. lap, 52. sz.

másikra, s úgy mutat az asztal felé. — Az asztaltól balra levő nyúzási jelenetnél a fa és a ráakasztott állat a két emberi alak közé kerül.

A *legalsó sávban* a középső nagy edény más alakú, mint az eddigiek; a kígyó és oroszlán helyet cserélnek; az oroszlán mögött fenn teknősbéka, a kígyó mögött fenn kosfej (rhyton?).

A most leírt emlékekkel teljesen egyező a sarajevói múzeumnak egy Halapicsról való darabja.⁸⁹⁾

Fig. 41b. kép.

helyek. — Gyöngén sikerült a nyúzási jelenet is, amennyiben a fa közvetlenül az asztal mellé kerül, az állat alig van valami kapcsolatban a fával, az ember pedig roham állásban végzi munkáját.

Különösen gyöngén sikerültek a *legalsó sáv ábrázolásai*. A középső helyet elfoglaló edény nagyon esetlen; a tőle balra levő tömegben senki sem ismerné fel az oroszlánt, ha nem tudnók, hogy annak ott a helye; kell bizonyos „éles elméjűség” vagy

31. sz. Valamennyi eddig látottnál egyengébb munka a Magyar Nemzeti Múzeumnak egy Dunapenteléről (Intercisa) származó⁹⁰⁾ hasonló darabja. (43. kép.) Lényegileg egyezik az eddig látottakkal, de a minta készítője kevésbé értette a mesterséget. Eltérések:

A *középső sávban* a középső női alak nem tart kötényt; úgy látszik trónuson ül, s kezeivel annak karjaira támaszkodik; a lovak közül a baloldali feje erősen emlékeztet a 27. képen látható jobboldali lóra; a jobboldalinak a feje pedig azokra a tordai és római (berlini) emlékekre, melyeket az egy lovasos emlékek közt mutatunk be.⁹¹⁾

A baloldali lovas fején sajátos frigiai sipka, míg társának feje fedetlennek látszik.

A *harmadik sávban* középpüzt az asztal mellől hiányzanak a más-kor patkó alakban elhelyezett fekvő

⁸⁹⁾ Arch. Ért. U. i. XXIII. (1903) 350. lap, 53. sz.

⁹⁰⁾ Arch. Ért. U. i. XXIII. (1903) 343. lap, 43. sz.

⁹¹⁾ Arbeiten — DOLGOZATOK — Travaux. II. (1926) 47—48. lap, 40—41. kép.

inkább megbocsátás ahhoz is, hogy az edénytől jobbra levő ábrázolásban kígyót lássunk; mögötte a kakas nem vehető ki. A baloldalon a kis kígyó és a háromlábú asztalka, — világos.

Hasonló ólomtáblácskát (háromra törten) őriznek Kaposvárott, ahová Magyar-egresről került és Zágrábban, Rumáról.⁹²⁾

d) Átmeneti alak a négyszögletes tábláról a koronghoz.

32. sz. A zágrábi múzeumnak Mitrovicáról származó,⁹³⁾ három helyen csorbult s egyébként is kopott darabja képviseli az átmenetet az ólomtábláktól az ólom-korongokhoz. (44. kép.) Tulajdonképpen négyszög alakú tábla, melyen zsinórdísszel négyzet van körülhatárolva, s ebbe két kígyó törzséből alkotott kör van rajzolva; a kígyók fenn néznek szembe egymással.

A négyzet és körvonal által alkotott sarkokban is voltak mellképek, melyek azonban — mint az összes ábrázolások — nagyon elmosódottak, s így a képről nem lehet ellenőrizni, mennyiben állíthat meg Hoffilernek az az állítása, hogy az egyik sarokban Apollon, másikban nagyszakállú mellkép van? A másik két sarok letörött. Számtalan másfajta, de ugyanilyen szellemű ábrázolásokkal (pl. Mithras-kultus) ellátott emlék bizonyítja, hogy Hoffiler feltevése nem valószínűtlen.

A körön belül az ábrázolások három sávban vannak elrendezve.

A felső sáv közepén női fej; mellette egyik oldalon sugárkoszorús, másik oldalon holdsarlós fej. A sugárkoszorús fejen túl háromlábú, megrakott asztal; a másik oldalon magas, talpas edényre támaszkodó oroszlán.

A középső sávban a rendes két lovasos jelenet. Középen álló női alak, két oldalán egy-egy lovas. Fejüket hegyes süveg fedi, s egy-egy emberi alakot tipornak el; jobb

Fig. 42. kép.

⁹²⁾ Arch. Ért. U. i. XXIII. (1903) 345. lap, 44—45. sz.

⁹³⁾ Arch. Ért. U. i. XXVI. (1906) 44. lap.

kezüket üdvözlésre előre nyújtják, bal kezükben lándzsa. A baloldali lovas mögött fegyveres férfi, a jobboldali mögött holló és kakas.

Az alap, melyen a jelenet lejátszódik, olyan módon van ábrázolva, mint a 19. képen láttuk. Hampel — láttuk — ezt az elválasztó tagot hatalmas kígyónak mondja; ez a mostani képünk is a mellett szól, hogy a megállapítás téves.

Az *alsó sávban* közepén az ismert nyúzási jelenet. Tőle jobbra a szintén többször látott három karika; balra csak egy amphora és mécsoszlop ismerhető fel, a többi teljesen elmosódott.

A keret-lécen hal és két csillag, mint Hoffiler mondja, a képen azonban nem látszik. Valószínűsége mellett szól 37. képünk oromzati ábrázolása.

e) Ólomkorongok.

33. sz. A már teljesen korong alakú emlékek sorozatában első helyen a zágrábi múzeumnak egy Sziszekről (Siscia) származó darabjáról emlékeztünk meg (45. kép), mint amelynek ábrázolásai a legáttekinthetőbbek.⁹⁴⁾ Külsejéről az előző után nincs új mondani való. Leírása Hampel nyomán, mivel a képen az ábrázolások részben nem látszanak:

A *felső sávban* álló női alak, balját arcához emeli. Mellette egyik oldalon sugárkoszorús fej, oldalnézetben; másik oldalon holdsarlós fej, velünk szembe. Az utóbbi mellett madár (sas?), csigaiéle és négy rozetta (csillag). A sugárkoszorús fej mögött háromlábú asztal, mint az előző emléken, felette csigaiéle és két karika (?).

A *középső sávban*: Középen női alak alacsony talapzaton; kezeit a lovak szájához emeli, s alighanem olyan kis edényből eteti őket, mint a 21. képen világosan látható; kezei alatt egy-egy csillag. A lovasok jobbukat üdvözlésre előre nyújtják; a bal-

Fig. 43. kép.

⁹⁴⁾ Arch. Ért. U. f. 355. lap, 60. sz.

oldali balját hátrafelé emeli, de nem vehető ki, hogy mi van benne? — A lovak lábai alatt eltiport emberi alakok. — A baloldali lovas mögött kakas, nyakánál egy rozetta (csillag); a jobboldali mögött emberi alak, Hampel szerint esetleg kosfejű.

Az alsó sávban középtűt az ismert nyúzási jelenet. — Jobbra tőle oroszlán s talán egyéb is, de a felismerhetetlenségig megkopva; balra oszlopon kétágú méceses, amphora, s felismerhetetlen ábrázolás (talán tájkép).

34. sz. A most leírttal szoros rokonságot tart egy aquincumi⁹⁵) ólomkorong, mely részben felvilágosítást nyújt az elébbinek pontosabb megismeréséhez. (46. kép.)

Mindenek előtt kettős keretelése van a korongnak. A külső zsinédíszes kereten belül van a kígyók testéből alkotott kör.

A felső sávban: Középen álló női alak jobbjával szájához nyúl; lába alatt csillag. Két oldalán sugárkoszorús és holdsarlós fejek, fölöttük egy-egy csillag. (Hampel szerint a jobboldali csillag a kígyóhoz tartozik.) A holdsarlós fej mögött kakas, a sugárkoszorús mögött csiga vagy kosfej.

A középső sávban a két lovas közül a női alak teljesen hiányzik; hely sem volna számára. Talán az a csillag helyettesíti, melyről, mint a felső sáv középpontjában álló női alak alatt levőről emlékeztünk meg. Egyébként a lovasok ábrázolása annyira ügyetlen, hogy még egy vonalban síncsenek.

A baloldali lovas jobbját felemeli, de nem látható, hogy van-e benne valami? Mögötte oszlopon méceses, felette hal. — A jobboldali lovas fején talán frigiai sipka (?). Kezeivel olyan mozdulatot tesz, mint a II. kép baloldali lovasa. Mögötte nagy edény, a fölött háromlábú asztal. — Mindkét lovas alatt eltiport emberi alak.

Az alsó sávban középtűt az ismert nyúzási jelenet nem teljes; hiányzik az a kosfejű alak, mely rendszeren ott szokott lenni. A jelenettől jobbra kos vagy bárány, Hampel szerint kutya, felette — a ló lábai alatt levő emberi alak után — holló, mint Hampel

Fig. 44. kép.

⁹⁵) Arch. Ért. U. f. XXIII. (1903) 353. lap. 59. sz. Budapest régiségei, VIII. (1904) 5. s. köv. lapok.

mondja a képen kivehetetlen ábrázolásról. — Balra tőle a három áldozati kalács (karika), fennebb oroszlán.

35. sz. Viminaciumi sírból került a belgrádi múzeumba az az ólomkorong, mely a testen átúszódó, s a főmezőt az alsó szelvénytől elválasztó keskeny sáv révén a pettaui márványtáblával (27. kép) s az ötszögletes bucaresti fémtáblával (35. kép) tart rokonságot.⁹⁶⁾ Az emlék meglehetősen megrongálódott, de azért nem egy szempontból érdekes. (47. kép.) Így mindenképp előtt abban tér el az eddigiektől, hogy az egyes ábrázolások mezőket és sávokat zsinédísz választja el egymástól.

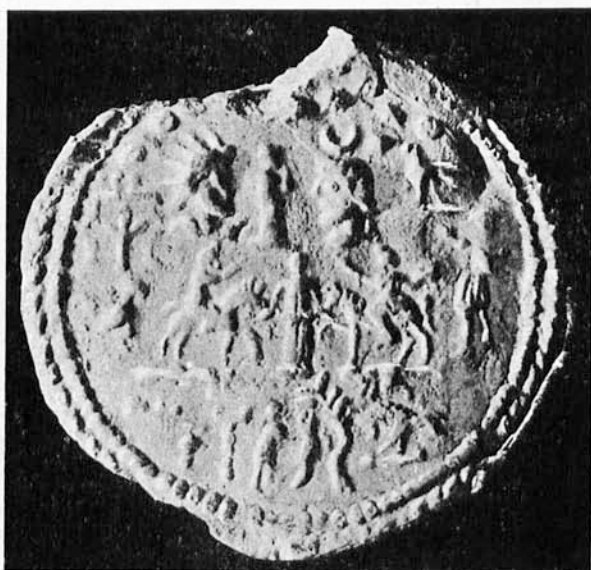

Fig. 45. kép.

A legfelső szelvényt két függélyes vonal három részre osztja. A legszélsőbb középső részben kiterjesztett szárnyú sas van, s ennek két oldalán, menedékesen emelkedő kígyó, mint a 27. képen a fülkében, a női alak fejénél. A balszélső rekeszben sugárkoszorús, a jobboldaliban holdsarlós mellkép.

Ezekkel az ábrázolásokkal kapcsolatosan emlékeztetnünk kell az olvasót 24. és 25. képeinken ugyanezen a helyen látható, ezzel közeli rokon ábrázolásokra.

Az alatta levő főmezőben, középen az álló női alak, melyről azonban — az emléknek éppen azon a részen történt romlása miatt — ott létén kívül egyebet nem lehet megállapítani.

A lovasok fején frigiai sipka; a baloldaltól megállapítható, hogy szakállas, a má-

⁹⁶⁾ Arch. Ért. U. i. XXV. (1905) 15. lap, 75. sz.; u. o. XXXII. (1912) 341. lap.

sik nem az. Ugyancsak a baloldali lovas jobbában dárda van, melynek végén azonban nyomát sem látjuk a Hampel által említett „sárkány-idom”-nak; a másik lovas viszont felénk eső baljában hosszú nyelvű kalapácsot tart.

Mindkét lovas egy-egy emberi alakot tipor el; lovaik első lába kis talapzaton (oltár?) pihen; a lovak fejénél egy-egy csillag.

A következő keskeny sávban baloldalt három karikát (áldozati kalácsot) látunk, a többi elmosódott.

Az alsó szelvény ábrázolásai felismerhetetlenek.

Fig. 46. kép.

36. sz. A pozsareváci gimnázium gyűjteményében őriznek egy ott talált,⁹⁷⁾ s az utóbb említettekkel rokon, egyes részletekben azonban eltérő ábrázolásokkal borított ólomkorongot. (48. kép.)

A felső sáv középső alakja nem vehető ki pontosan, de minden bizonnyal álló női alak. Tőle jobbra a holdsarlós fej fölött csillag épenúgy, mint a másik oldalon levő sugárkoszorús fej fölött. Amaz mögött háromlábú asztalka, rajta edénykék; emez mögött repülő alak, előre nyújtott jobbában koszorú.

A középső sávban az ismert két lovasos jelenet. Mindkét lovas emberi alakot tipor el. A baloldali lovas — Hampel szerint — rhytont és csészét tart, melyek azonban a

⁹⁷⁾ Arch. Ért. U. i. XXIII. (1903) 356. lap, 61. sz.

képen nem vehetők ki; a lovas mögött edény, e fölött csiga. A jobboldali mögött szintén edény, fölött kakas. A lovasok által eltiport emberi alakok feje fölött, a lovak első lábainál egy-egy csillag.

Az alsó sáv közepén a gyakori nyüzási jelenet; tőle jobbra kétkarú kandeláber és birka; tőle balra oroszlán, alatta hal.

37. sz. Végül bemutatjuk (49. kép) a bukaresti múzeumnak egy az előzővel, de különösen a 36. képen látottal rokon ólomkorongját (49. kép), melyről azonban nem hallgathatjuk el azt a gyanúkat, hogy hamisítvány.

Ezt Hampel csak Antonescu rajza nyomán ismerteti⁹⁸⁾, s nekünk már a rajz nyomán is gyanus a darab.⁹⁹⁾

Fig. 47. kép.

A lovasok alatt eltiport emberi alakok, a baloldali lovas alattinak — Antonescu szerint — lehet, hogy állatfeje van, mint az egyiptomi Anubisnak; a lovas feje előtt sarló; a jobboldalinál ezen a helyen csillag. Mindkét lovas mögött, fenn repülő alakok, felénk eső kezüket előre nyújtva, mint mikor koszorút visznek. A lovasok egyébként teljesen föl-

⁹⁸⁾ Arch. Ért. U. f. XXIII. (1903) 358. lap, 62. sz.

⁹⁹⁾ Tekintettel arra, hogy Antonescu más rajzainak a hitelességét az eredetiek fényképei beigazolták, kétségtelennek látszik, hogy a rajzolt részletek csakugyan megvannak egy ólomtáblácskán, annak eredetiségében azonban még a 36. képen láthatóval való több rendbeli egyezése után sem hiszünk. Bár alig van olyan elem az ábrázolásokban, mely máshol is elő ne fordulna. Bennünk a gyanút már a rajzban híven visszaadott külső felkeltette; táplálja az ábrázolások minden eddig látottnál nagyobb gazdagsága: Mintha készítője a rokon s általa rokonnak tartott emlékeken előforduló minden elemet tömöríteni akart volna rajta.

főzöttek; nyakukban ott van a chlamys is, de fejük fedetlen. A baloldali — úgy látszik — bal kezével fogja a kantárszárát, míg jobbát hátra teszi a ló farára (v. ö. 37. kép); a másíknak mindkét keze elől van.

A *most leírt csoport fölött*, közepén egy sugárkoszorús, s egy holdsarlós mellkép; kettejük között, — a lebegő női derékkép fölött — kígyó tekerződik függélyes irányban. — A sugárkoszorús fej mellett rhyton és rövid kard.¹⁰⁰⁾ — A holdsarlós fej fölött ferdén elhelyezve, hosszú ruhás, letakart fejű női alak.

Azt, ami azután következik, alaposabban szemügyre kell vennünk, mert megállapításaink lényegesen eltérnek pl. a Hampelétől, aki szerint itt: ekeszarv és ásó vagy kapa nyele volna ábrázolva. Antonescu szerint az egyik kígyó, a másik lehet korbács. Ha analógiákat keresünk, úgy találjuk, hogy a baloldali tárgy azonos azzal a tárggyal, melyet némely érmeken Nemesis-Aequitas kezében látunk, s amely ezek szerint korbács lenne.¹⁰¹⁾ Annál valószínűbb az azonoság, mert így megtaláljuk a korbács nyelét keresztező és kígyótestben és fejben végződő ábrázolásnak a magyarázatát is. Nemesis korbácsának jelzői u. i. *ὀφιδῶης* és *ἐχιδνῆσσα*, s mindkettő kígyóból valót jelent. A két keresztbe fektetett tárgy tehát csakis Nemesisnek kígyós korbácsa lehet.¹⁰²⁾ Végül szétterpesztett lábú béka, melytől azonban nem tagadhatjuk meg a hasonlóságot azzal a lenyúzott állatbőrrel, melybe 24. képünk alsó szelvényében ketten akarnak belebújtatni egy harmadikat.

A *főcsoport alatt*: a bal sarokban sziklás táj, előtte büszk bika támadó állásban, tovább nagy és cifra fülű edény, alatta hasonló, tovább juh. Az utóbbi fölött még van valami, nem lehetetlen, hogy a jobboldali lovas által eltiport emberi alak került ilyen mélyre.

Fig. 48. kép.

¹⁰⁰⁾ Ha csak ezt az ábrázolást látjuk, gondolhatunk fáklyára vagy valami másra. Minden kétséget eloszlat azonban egy a hispaniai Ampuriasból ismert domború műves bronzlap, mely Sabaziosra emlékeztető főkép mellett számtalan egyéb istenség attribútumait, mellképét, stb. mutatja. Itt látunk egy egészen hasonló rövid kardot, mely aztán minden kétséget kizár. (*Arch. Anz.* 1912. évf. 457—8. hasáb. 50. kép. bal oldalon fenn.)

¹⁰¹⁾ *Pick*, *Die Antiken Münzen Nordgriechenlands*. I. Taf. XVIII. nr. 20., 26—27.

¹⁰²⁾ *Roscher*, *Myth. Lexikon*, III. I. pag. 138.

A korong hátlapját két átló négy részre osztja. Az így keletkezett körszeleteket újabb két átló osztja, melyek azonban csak félig vannak kihúzva és egyenlőszárú háromszögekben végződnek.

Csak megemlítünk még egy rokon szlavóniai töredéket, mely azonban semmi újabb felvilágosítást nem nyújt.*)

II. Az ábrázolások elemei, azok egyezései és különbségei.

A fentiekben négy fő- és nyolc alcsoportba osztva mintegy száz emlékről adtunk számot, melyek — hogy úgy mondjuk — 37 fő- és 50 mellékváltozatot képviselnek. Minthogy nagyon is vitatott kérdésekről van

Fig. 49. kép.

szó, igyekeztünk lehetőleg csak ép darabokra fektetni súlyt, vagy olyan töredékekre, melyek ábrázolásai különösen alkalmasok felvilágosítás nyújtására. Ámbár igyekeztünk minden meglevő emléket számbavenni, egyáltalán nem állíthatjuk, hogy ez a törekvésünk sikerült is. Az emlékek közlése a legelszórtabban történt, s így nem lehetetlen, hogy némelyik kikerülte figyelmünket; kérdezősködő írásainkra sem mindenünnen jött felelet: még érzik a háború hatása. Mind a mellett azt hisszük, hogy nem sok olyan napfényen levő ilyen emlék van, amelyről tudomással ne bírnánk, s ezért meg merjük kísérelni ezeknek az ábrázolásoknak magyarázatát.

*) Arch. Ért. U. f. XXIII. (1903), 359. lap, 63. sz.

Leletkörülményei nagyon kevésnek ismeretesek; soknak még a pontos lelőhelyét sem tudjuk, mert már olyan korban került a múzeumba, vagy épen magántulajdonba, amikor ezekre a szempontokra nem voltak tekintettel vagy legalább is nem tartották feljegyzésre kötelező fontosságúnak. Annyit azonban még is tudunk, hogy az emlékek rendeltetéséről majd alaposan indokolt véleményt mondhatunk. Így pl. tudjuk, hogy:

a) az egyik négyszögletes márványtáblát egy magánháznak kultusz-célokra szánt helyiségében találták (27. kép);

b) az aquincumi ólomkorong (46. kép) abban a helyiségben került napfényre, melyet közönségesen gymnasiumnak szoktak nevezni;

c) *sírból származik* a belgrádi múzeum viminaciumi eredetű ólomkorongja (47. kép) és a karagodeuási kehely (17. kép);

d) van egy pár, melyet felirata *fogadalmi ajándéknak* mond (2., 3., 4. és 8. képek);

e) van *sírkövön* is ilyen ábrázolás (5. kép); végül

f) van egy pár vésett kő (9—11. képek) és egy üvegpasza (34. kép), melyek minden bizonnyal gyűrűfejek voltak.

Az emlékek kora pontosan meg nem állapítható. — Annyi bizonyos, hogy egyik sem régebbi a hellénisztikus kornál; zömük: az itáliai, noricum, pannoniai, moesiaei és daciai leletek — a Kr. u. évszázadokból való. Abramč az általa kiásott pettaui táblát (46. kép) a leletkörülmények miatt nem tartja régebbinek a Kr. u. III. sz. második felénél, vagyis annál az időpontnál, melyben a rómaiak Daciát már kiürítették. Daciából viszont ismerünk márványtáblákat, és márványkorongokat, ellenben eddig nem került napfényre ólomból való.

Ez legalább némileg támogatja azt a formai okokból is valószínű feltevést, hogy az ólomkorongok és táblák későbbiek, mint a márványból valók. Amazoknak ábrázolásai is gazdagabbak, különösen a táblákéi: utóbbiak annak a gondolatkörnek, melyből ezek az emlékek fakadtak, a legfejlettebb fokát, sőt — mint látni fogjuk — teljes átalakulását jelentik. Meg meriük tehát kockáztatni azt az állítást, hogy a négyszögletes ólomtáblácskák nem régebbiek a Kr. u. IV. századnál, ellenben a kőből valók között nincsenek már ebből a korból valók. Nem tekintve a vésett köveket, melyeket szintén késő korúaknak ítélnék.

Mindeneket összevetve, azt mondhatjuk, hogy a minket tulajdonképpen érdeklő darabok a keresztyén időszámítás első négy századából származnak, még pedig a II—IV. századokból. Mindjárt ki kell vennünk a karagodeuási ezüst kehelyről közöl ábrázolást, melyet Rostovcev Kr. e. IV—III. századnak mond, amihez mi, akik az egészből csak ezt a képet ismerjük, nem szólhatunk hozzá. Kétségtelen, hogy ki is üt többi emlékeink közül, s mi főleg azért vettük föl sorozatunkba, mert az orosz szakemberek (Rostovcev, Gorobcov) ezzel kapcsolatosan szólnak hozzá a mi emlékeinkhez, amiről röviden már a bevezetésben megemlékeztünk.

Ahhoz, hogy az emlékek jelentéséről szólhassunk, szükséges, hogy az *ábrázolások alkotó elemeiről* összefoglaló áttekintést nyerjünk.

Minden emléken megvan, s ahol egyéb is van, a főhelyet foglalja el, *az két lovas* magára vagy pedig bizonyos környezettel. Az emlékek nagy többségén azonban egyéb is van, még pedig vagy fizikailag is elhatárolt vagy csak egymás fölé és alá helyezett sávokban. Azt hisszük, hogy a fizikai elválasztó tagok megléte vagy hiánya nem érinti az ábrázolások jelentését, sem összefüggését; mind a mellett ki kell jelentenünk azt is, hogy a kolozsvári márványkorongon (19. kép), s a mitrovicai ólomtábláskán (44. kép) a lovasok alatti elválasztó tagot nem tartjuk jelentőség nélküli véletlennek.

Minden esetre kétségtelen az, hogy a mekkora egység tapasztalható a főjelenet ábrázolásaiban, majdnem ugyanannyi van meg a mellékjelenetében is. Az összefoglaló áttekintést tehát a következő csoportosítás szerint végezzük el:

A) *A két lovas és környezete;*

B) *A főjelenet fölötti ábrázolások;*

C) *A főjelenet alatti ábrázolások;*

D) *Néhány emlék hátlapján levő ábrázolások.*

Egyes csoportokban természetesen szükséges lesz alcsoportokat is felvennünk.

A) *A két lovas és környezete.*

A két lovas ábrázolási módja tekintetében három változatot láttunk: a) amint egymás után lovagolnak; b) egymással szemben álló lovaik előtt a földön állanak, s végül c) egymással szemben álló lovaikon ülnek.

a) *Az egymás után lovagoló* ábrázolási mód képviselői közül technikai magasabb rendűsége és tisztább ábrázolásai mellett különös érdeme a 2. képen bemutatott emlékeknek, hogy felirat is van rajta, melyből kitűnik, hogy a dioskuroknak szóló votivummal van dolgunk. Az ábrázoltakról ezek után nem nehéz megállapítanunk, hogy a dioskurok, akik ahhoz az áldozáshoz érkeznek, melyet az első lovas előtti oltáron egy férfi alak végez.

Ezen ábrázolás ismerete után sokkal biztosabban hámozhatjuk ki az 1. kép ábrázolásait, melyek azonban már a mystériumok világára is utalnak az előttük lévő, hallal és kenvérrel terített asztallal és a lovas lábai alatt levő, eltiport emberi alakokkal. De van más konfliktáció is. Az t. i., hogy a tisztán látható lovas felemelt jobbáiban kalapácsot tart, ami nem illik az egyébként minden ízében dioskurra valló alakhoz. Olvassuk tehát, mely majd az emlékek jelentésének kutatásánál okvetlenül mérlegelendő lesz.

Az oltárhoz, illetőleg asztalhoz való megérkezés előzményeit szemlélteti 3. képünk. Az alsó mezőben oltár, terített asztal és kliné várja a dioskurokat, kiket a feliratos rész *θεοὶ μεγάλοι*-nak mond; a hátsó alak a levegőbe felmutatva szól az áldozónak: „Jönnek“. Niké mutatja az utat; a tympanonból pedig a napisten tekint le fiaira.

Ez az emlék tehát, eltekintve a mysteriumi vonatkozásoktól, teljesen mutatja a négyszögletes ólomtáblákból kisugárzó szellemet; votivum, s úgy látszik azért maradtak el róla a mysteriumra utaló adatok, amit szükségessé számon tartanunk.

b) *A szemben álló lovaik előtt álló változatról* — ha valaki kétségbe vonná — az 4. képen bemutatott emlék felirata bizonyítja, hogy a dioskuroknak szentelt fogadalmi tárgy. Azért kell hivatkoznunk erre, mert az 5. képen ugyanez az ábrázolási mód síremléken van. Ezek után, s a 6. képünkön levővel kapcsolatosan már a leírásnál elmondottak alapján nem kétséges, hogy az is a dioskur-pár egyik tagját (a baloldalt) képviseli, *ámbar* bőségszarúja van.

c) *A már lóra került és egymással szemben álló változatoknak* két olyan típusa van, melyet a maga nemében legegyszerűbbnek mondhatunk.

Egyik a 8. képen bemutatott emlék által van itt képviselve, s felíratának tanúsága szerint a dioskuroknak ajánlott votivum.

Talán még egyszerűbb a 7. képünkön bemutatott karagodeuási kehelyrajz; ennek azonban a lovak lábai alatt levő eltiport emberi alakok más — mysteriumos — jelleget adnak.

A többi emlékeken azután egészen elmarad a votivum jelleg, s különböző változatokban, a szynkrétizmusnak is folyton erősödő jelenségei közt, az ólomtáblácskákban virágzik ki teljes pompájában a mysteriumos jelleg.

A lovasok az esetek nagy többségében fiatalok. Sokszor maga az ábrázolás mutatja ezt olyan elevenen, hogy kétség nem merülhet fel (pl. a 9., 11., 12. stb. képek). Egyébként pedig fiatalnak vesszük a lovast, ha nincs szakálla.

Mindkét lovas szakállas a 25. képen bemutatott segesvári emléken; legalább *egyik* (de alighanem mind a kettő) az a karagodeuási kelyhen (7. kép), s a csak töredékesen ránk maradt két carmuntumi kőtáblán (30. és 31.). Hajlandók volnánk azonban annak feltevésére, hogy ezeknek a töredékeknek elveszett felén is ilven szakállas lovas volt, valamint arra, hogy a segesvári emlék baloldali lovasának megsérült jobbját kalapáccsal egészítsük ki, ill. állítsuk helyre.

Különben pedig gyakori, túlgyakori az az eset, mikor a lovas szakállas vagy szakáltalan volta meg nem állapítható, mert hiszen a legjobb esetben csak durva vagy halvány körvonalakból kell az ábrázolás lényegét kihámozni.

Fejük gyakran fedetlen, azonban legalább ugyanannyiszor fedett; de jelentős az olyan emlékek száma, melyeken nem állapítható meg, hogy fedett-e és mivel, avagy fedetlen a fejük? Jellemző, hogy a kifejezetten dioskur-süveg, a *πίλος*, mindössze talán két esetben kétségtelen, egyébként sokkal gyakoribb a frigiai sipka, míg egy esetben (43. kép) úgy látszik, hogy az egyik fedetlen fejű, a másik pedig frigiai sipkás.

Az utóbbi süveg nem olyan önkényesen kerül a fejükre, mint hinni

lehetne: a frigiai sipka u. i. a hajósoknál gyakori fejfedő.¹⁰³) Csak természetes aztán, hogy abban a korban, melyből emlékeink túlnyomó nagy része kétségtelenül származik, a keleti hatás alatt uralkodóvá lett a *πίλος* mellett. Meg lehet találnunk a magyarázatát annak is, hogy az egyik képen (10.), melyet Antonescu rajza nyomán ismertettünk, — ernyős sipkájuk van; olyanszerű, mint a köztük álló, munkás-ruházatú férfiúnak. Az utóbbi aligha más, mint Hephaistos-Vulcanus, kinek a lemnosi mythos-változat szerint a kabirok egyenes leszármazottjai, s akitől az utóbbiak a kalapácsot öröklék.¹⁰⁴) Viszont a dioskurokról tudták, hogy Poseidon-Neptunustól nyerték a hatalmat, hogy a szorongatott hajósoknak segítséget vigyenek.¹⁰⁵) Az utóbbi kapcsolatra vall a jobboldali lovasnak háromágú szigonya, s a baloldali vasmacskája, mely attributumokról részletesen szoltunk a kép leírásával kapcsolatosan. Deloson a Kr. e. II. sz. végén van is Poseidonnal közös szentélyük. hol *Θεοὶ μεγάλοι Διοσκόροι Κάβειροι* néven tisztelték őket.¹⁰⁶) Együtt találták a dioskurok oltárát Poseidon Hyppios és Hera Hyppia oltáraival Olympiában is.¹⁰⁷)

Szintén kivételes az az eset, mikor az egyiknek sugárkoszorú, a másiknak leveles királyi korona van a fején. (11. kép.) A sugárkoszorú megilleti akár, mint Zeus fiát, tehát égi lakót, akár, mint Apollon ifjabb testvérét. (Egyik monda-változat szerint u. i. Zeus hatyú alakjában ejtette meg Ledát, s a dioskurok és Helena hatyútojásból születtek; némelyek ezért a *πίλος*-t is fél hatyútojásnak tartják.) A királyi korona pedig, mint győzelmes urat (*νύχιος*-t), királyt illeti meg; az utóbbi jogcímen nyújt nekik győzelmi koszorút Niké néhány emléken. (Ez a Niké által nyújtott koszorú szintén előfordul emlékeinken a dioskurok fején, 20. és 34. kép.) Különösen világosan látszik a 34. képen, ahol azonban a trichiniumon ülők fején is ott van. Az utóbbi tény alkalmas arra, hogy a lakomák nagyon is profánus szokását juttassa eszünkbe, pedig ahhoz semmi köze ennek az ábrázolásnak. Itt arról van szó, hogy a mvsztériumi szeretet-vendégségre készülő hívők igyekeznek külsőleg-belsőleg azonosak lenni az ő uraikkal, egvesülni velük teliesen.

Bizonyos változatosságot tapasztalunk a *testüket fedő ruházat* tekintetében. Néha teljesen meztelenek ill. csupán chlamysuk van, s ez, mint amolyan égi lényeknél természetes is. De sokkal gyakoribb az az eset, hogy felöltözöttek, aminek viszont emberi vonatkozásaikban van a magyarázata. Igen gyakran nem állapítható meg, hogy van-e raituk ruha; az, hogy — ha van — az milyen, — a legritkábban látszik. Az ábrázoltak lényegének, jelentőségének meghatározását azonban épen nem érinti egyik eset sem a már említettektől eltekintve.

¹⁰³) *Jaisle*, Karl: Die Dioskuren als Retter zur See etc. Tübingen, 1907. pag. 16—17.

¹⁰⁴) *Pauly-Wiss.* Realency. VIII, Sp. 354. 3. — *Athen. Mitt.* 1906, 78. lap. 2. jzt.

¹⁰⁵) *Pauly-Wissowa*, Realencycl. X. 1420., *Jaisle*, i. m. 28. lap, Hyginus, Astron. II. 22-re (*Gemini* címszóra való) hivatkozással.

¹⁰⁶) *Pauly-Wissowa*, V. 1098. Z. 19. s. köv. — *Daremberg-Saglio*, Diction. II. pag. 257.

¹⁰⁷) U. o. 1100. Z. 64. s. köv.

Annál inkább számot kell vetnünk a *kezeikben levő attributumokkal*. De ezek sem mindig vannak, igen gyakran pedig, ha vannak, sem határozhatók meg. — Kéztartásuk egyébként igen változatos.

A lovások, t. i. azokon az ábrázolásokon, ahol megérkezve egymással szemben állanak, gyakran nyújtják kezüket, üdvözetet jelezve, — előre. Egy párszor előfordul az is, hogy az egyik lovas egyik kezével hátra nyúlva, lóva farára támaszkodik, tehát ideiglenes pihenő helyzetbe rendezkedik. Gyakori eset, hogy látható kezükkel a kantárszárat fogják. Máskor a mi szempontunkból „tulsó” kézzel végzik ezt, de a felénk esőt is előre nyújtják a kantárszár mellett, felfelé fordított tenyérrel; ez a mozdulat többször előfordul az egylovasos emlékeken, ahol azonban gyakran hosszúkás cipó van a kézben, míg itt ez az eset soha sem fordul elő.

Ellenben gyakori eset ott is, itt is, hogy a vízszintesen előre nyújtott kézben *pohár* vagy *rhyton* van. A rhyton egyébként a hátrafelé felemelt kézben is előfordul. Azonban egyik attributum sem egyéni jelentőségű. Nem még akkor sem, ha elfogadjuk azt a legújabb elméletet, hogy a rhyton hatalmi jelvény,¹⁰⁸⁾ mert hiszen király voltuk már az eddigiekkel is eléggé hangsúlyozott.

A *dárda*, ill. *buzogány*, néha *kormánypálca* (szképtron), melyek mint uralkodókat és harcosokat egyaránt megilletik a lovasokat, akár amint — megpihenve — földre ill. kezükre támasztják őket, akár amint vágatva vízszintesen viszik, vagy ferdén felemelve tartják.

Néha (9., 17., 21., 34—35. képek) ez az attributum olyan külső kapcsolatba kerül a lovasok fölé két oldalról emelkedő vagy felettük vízszintesen lebegő *kígyók* testével, hogy a Trajanus oszlopáról ismert dák „sárkány zászlók” emlékezetét idézik fel, s ezért szokták is őket annak nevezni. Azt hisszük azonban, hogy erre — semmi alap nincs. Ezek a kígyók egészen másképpen néznek ki, mint a dák sárkányok. De a „zászlórúddal” való kapcsolatuk is — többször — kizárja azt a lehetőséget, hogy fizikailag összetartozóknak vehessük őket (9., 34.): máskor az a bökkenő, hogy a kígyók fejeikkel visszafelé fordulnak (17.), tehát kissé szokatlanul fogják fel zászló hivatásukat; a 35. képen viszont azt nem értjük, hogy: miért kell egy olyan kis zászlónak olyan vaskos, valósággal buzogányszerű rúd?! Egyedül a 21. képen látható ábrázolási mód olyan, hogy a kígyók nyaka a buzogányszerű rúdba erősítenek is mondható, s a rúd is megfelel a zászlórúd kívánalmainak.

Mind a mellett azt hisszük, s a maga helyén ki is fejtjük, hogy ezeknek a kígyóknak semmi közük a zászlórúddal; tisztára véletlenség, hogy így összekerültek, s ha Trajanus oszlopának rokon ábrázolásait nem ismernék, vagy jobban emlékeznének rájuk az emberek, — ezekből a „sárkányos zászló” képzelet meg nem született volna bennük. Amit ki lehet bővíteni még azzal, hogy az elmondottak illenek a 21. (carnuntumi) és 35. (bukaresti) képeinken bemutatott emlékek készítőire, akik úgy lát-

¹⁰⁸⁾ Rosztowcev, i. m.

szik annál nehezebb helyzetben voltak, mert nem ismerték a lényegét annak, amit ábrázolniuk kellett. Végül hangsúlyoznunk kell, hogy az emlékeinken ábrázolt ezek a kígyók mind élő és néha nagyon is elevenen mozgó lények, zászló voltak tehát azért is merőben valószínűtlen.

Magában álló emlékeinken a kígyóknak az ábrázolási módja, mely 18. képünkön látható, ahol úgy csavarodnak a felnyújtott botokra, mint Asklepios kígyója szokott. Ha meggondoljuk, hogy a dioskurok már a legrégebbi időben szerepelnek orvosokként,¹⁰⁹⁾ ennek az attribútumnak megléte nem okoz feltűnést. Annál kevésbbé, mert therai feliratos emlék (IG: XII. Suppl. 3, nr. 1330.) tanúsága szerint a Kr. u. II. sz.-ban a dioskurokkal egyesült szamothrákéi nagy istenek összeolvadnak Apollon Hypataiosszal és Asklepios Hypataiosszal.¹¹⁰⁾

De még érdekesebb egy másik jelenség, melyet egy Kr. u. 211—253. közti cyzicusai érmeken találunk.¹¹¹⁾ Itt a két kígyó fáklyákra (Demeter jelvénye) csavarodik, s fejét a középen levő alacsony oltár felé hajtja le, olyanformán, mint 11. képünk hátlapján. Egy Kr. e. 133-ból való phrigiai (Eumeneia) rézérem hátlapján pedig ezek vannak: tripos, felette és két oldalt egy-egy csillag; kétélű bárd, nyelén kígyó csavarodik, babérág csüngőkkel.¹¹²⁾

A nehányszor (1., 20. balold., 30. és 31. kép) előforduló *kalapács* vagy hasonló szerszám kétségtelenül a kabirok attribútuma, s így ezeken az emlékeken az illető lovast kabirnak kell tekintenünk. De itt is kínálkozik egy kis probléma, kivált ha a 10. képünkön bemutatott ábrázolásokat is emlékezetbe idézzük. A cariai Mylasa-nak van u. i. egy Sept. Severuskori bronz érme, melyen a kettős bárd vagy kalapács a háromágú szigonnyal kombinálva látható.¹¹³⁾

Végül meg kell emlékeznünk arról, hogy két esetben (6. és 24. kép) az egyik lovas kezében *bőségszarú* van. Ennek magyarázata egyfelől, hogy a dioskurok, mint „jó szellemek” rokon vonást mutatnak Agathé Tychével, mint mystérium-istenek Isis Tychével, ami különben körülbelül egyre megy. Másfelől ez az istennő *Isis Pharia* néven a hajózásnak a támogatója, tehát rokon hatáskörű a dioszkur-kabirokkal. Gyereke Harpokrates. kít viszont gyakran látunk bőségszerűvel.¹¹⁴⁾

A lovasok fejénél gyakran van *csillag*, ami tudvalevőleg a dioskurok, helyenként a kabirok jelvénye, mint arra többször utaltunk már.

Aránylag kevés az olyan emlék, melyen a *lovak vagy legalább az egyik lovas lába alatt* sem *ember*, sem *hal* nincs; azok közül, ahol a lovasok egymással szemben állanak és itt bemutattunk, mindössze csak egy (8. kép) ilyen. Egyébként azonban legalább egynek (a baloldalinak:

¹⁰⁹⁾ *Pauly-Wissova*, Realencycl. I. 1105.

¹¹⁰⁾ *Pauly-Wissova*, Realencycl. X. pag. 1413 Z. 53—60.

¹¹¹⁾ *Anson*, Numism. Graeca. IV. rész. XXI. táb. 130—131.

¹¹²⁾ *Anson*, i. m. V. rész. XXIII. táb. 1221. sz.

¹¹³⁾ *Anson*, i. m. V. rész. XXIII. táb. 1186.

¹¹⁴⁾ Cagnat-Chapot, Manuel d'Archéologie romaine, Paris, 1917. I. köt. 429. lap.

17., 20., 35. kép), vagy mindkét lovasnak (1., 7., 9—19. stb.) lába alatt emberi alak vagy legalább arra utaló tömeg látszik; némelyiken (19., 22. 25. kép) az emberi alakot még oroszlán is marcangolja. Egyik emlékün-kön (34. kép) az emberi alak az egész jelenet alatt középen van, mintegy jelezve, hogy ottléte az egész jelenettel kapcsolatos.

Az ólom-táblákon az egyik lovas alatt ember, a másik alatt hal van. Az, hogy melyik lovas alatt legyen hal, s melyik alatt az ember — úgy látszik — nem volt fontos, mert egyszer egyik, máskor másik van a jobb-, illetőleg a baloldali lovas alatt.

Az „eltiport” emberi alakok egyáltalán nem viselkednek valami tragikusán. Nyilvánvalóan tudják, hogy átmeneti állapotról van szó. Nehány emléken (9., 20., 34. kép) szemmel láthatólag *úsznak*. Ami azért érdemel figyelmet, mert tudjuk, hogy Eleusisban a tengeröbölben való fürdés, mint a teljes megtisztulásnak egyik elengedhetetlen feltétele szerepel.¹¹⁵⁾ Ezzel kapcsolatosan megemlítjük, hogy a 20. képen a jobboldali lovas és középen álló nő lábai alatt világosan látható hullámozó víz van. S ha ezt megállapítottuk, nem nehéz, de nem is merész feltevés az, ha a 19. és 44. képen is vizet látunk abban az elválasztó tagban, melyet Hampel óriási kígyónak hajlandó venni. Általában természetesnek kell találnunk a vizet mindenütt, ahol a lovas alatt hal van, mert ez élő hal és nem táplálkozásra szánt, mint az, melyet a két lovas közti nő előtt, vagy az alsó mezőben, háromlábú asztalon látunk. Az utóbbi — mint alább látni fogjuk — eucharisztikus eledel.

Egyszer (18. kép) *mindkét alak* oldalt fekszik, karját feje alá teszi és kedélyesen *alszik*. „Meghalt”, — hogy a mysteriumok nyelvén beszéljünk — „de fel fog támadni”. És csakugyan vannak olyan emlékek (17., 27—28. kép), melyeken mint álomból ébredők *könyökölnék fel* és néznek körül a lovak lábai alatt levő emberi alakok. Különbözik egyszer hanyatt, máskor hason fekszenek, míg egyszer (25. kép) az egyik úszásra nyújtott karokkal hason van, a másik ellenben háton fekszik. Gyakori eset, hogy a lovak egyik patája épen a feiükön pihen. Egy alkalommal (11. kép, bal) a lovas alatt hanyatt fekvő alak is megkapta a csillagot, ha kisebbet is, mint a lovasok. Van aztán jó néhány darab, ahol ilyen részleteket megállapítani nem lehet; sőt néha annyira gyarló az ábrázolás, hogy azt sem lehet biztosan eldönteni: van-e alattuk emberi alak, vagy nincs?

Láttuk, hogy néha az egyik lovas alatt *hal van*. A tény nem lephet meg valami nagyon bennünket, ha tekintetbe vesszük, hogy volt olyan felfogás, mely szerint a hal és ember származása azonos, mindkettő vízből született, tehát a hal *ὁμοιογενής* s ezért Poseidon papjai nem is ették.¹¹⁶⁾ De egyébként is a *πομπίλος* nevű hal, mely Uranos-Aphrodite le-származású, a kabi-roknak volt szentelve, tehát e miatt is jelen lehet.¹¹⁷⁾

¹¹⁵⁾ Kern, O.: Die griechischen Mysterien der klass. Zeit. 1927. 16. lap.

¹¹⁶⁾ Dölger, IXΘΥΣ. Das Fischsymbol, Rom. 1910. pag. 127.

¹¹⁷⁾ Pauly-Wissowa, X. köt. 1431. lap, 16. s. köv.

Valószínűbb azonban, hogy a hal teljesen azonos jelentésű itten, mint a másik lovas alatt az emberi alak. Tudjuk u. i., hogy a kora-keresztényen-ségben a hívők Krisztust nagy hálnak ábrázolták, magukat pedig kicsinynek.¹¹⁸⁾

Gyakori eset, hogy a lovasok mögött is van egy-egy, sőt egyik emléken (11. kép) két-két *emberi alak*. Nehány esetben mindkét lovas mögött az álló alak férfinak látszik. Máskor azonban, míg az egyik kétségtelenül férfi, sőt teljes felszerelésű katona, a másik azonban épen olyan bizonyosan nő, aki egyszer (9. kép) — mintegy hallgatást jelezve — jobb mutató ujját emeli szájához, máskor pedig (39—43. kép) egész jobb kezét arca magasságába, azzal a mozdulattal, mely Nemesist jellemzi.¹¹⁹⁾ Előfordul (10., 17., 21. kép), hogy az egyik lovas mögött férfi alak áll, míg a másik mögött repülő női alak, Niké, koszorút nyújt a lovas felé, kit ez által győzelmes hőssé avat, mely jellegét a lovasoknak egyéb jelekből már eddig is sejtettük; egy esetben (49. kép) mindkét lovas koszorút kap. Ez az ábrázolás az egyik ólomkorongon van, s annál feltűnőbb, mert a többi korongon (44., 46., 48. kép) inkább edények, kakas, háromlábú asztal, stb. vannak ezen a helyen, ámbár nem kivétel nélkül (45. kép).

Sok fejtörést okozott már a két lovasos emlékeknek az a *harmadik löszereplője*, akit az egymással szemben álló lovasok közt majdnem mindig megtalálunk. Az esetek nagv többségében női alak, egyszer (10. kép) azonban kétségtelenül, egyszer pedig (11. kép) valószínűleg férfi. Ábrázolási módja, ha alaposan szemügyre vesszük, sokkal változatosabb, mint futólagos áttekintés után hinnők. S ha végeredményben azonos jelentőségűnek találjuk is, bizonyos, hogy nem ugyanaz a személy volt minden emlékünknön. Ami abból is nyilvánvaló, hogy nem mindig nő az illető alak.

A *férfi alakok* közül a 10. képen láthatóról kétségtelen, hogy az Hephaistos, akivel kapcsolatosan tisztelték a kabirot Lemnos szigetén. A kabir-kultusz u. i. csak úgy tudott gyökeret verni Lemnosban, hogy az ott már otthonos — bár szintén nem tiszta görög — Hephaistis-kultusszal megalkudott. Általánosan ismert vallástörténeti jelenség u. i., hogy az új kultuszok csak úgy tudnak gyökeret verni, ha az illető hely régi kultuszával valamelyes — külső vagy belső — kapcsolatot tudnak teremteni. Így a kabirot Thebaiban Dionysos és Demeter, Szamothrakéban Hermes és Demeter kultuszához kapcsolódnak. Kevésbé lehet határozottan nyilatkoznunk arról az alakról, mely 11. képünkön látható, s aki a rajz szerint mintegy térdeplő helyzetben fogadja a lovasokat. Úgy vélhetnők, hogy itt is egy alacsony talapzaton álló szoborral van dolgunk, mint pl. a 8. képünkön bemutatott emléken, vagy még inkább a 37. képen láthatón, ahol a női alak valósággal a falra akasztott talanzatra van állítva.

¹¹⁸⁾ Dölger, i. m. 128. lap, Reinach nyomán.

¹¹⁹⁾ Roscher, Myth. Lexikon, Nemesis címszónál, 144. lap, 1. kép.

Lehetnek azonban ezek az analógiák bármennyire sikerültek, arra a kérdésre, hogy ki ez az alak, nem kapunk belőlük választ. Feltétlen jelen-ség nyújt némi reményt ebben a tekintetben. Az, hogy a mystériumok be-avatottjai — a megölt harmadik kabir-testvér emlékezetére? — derekukra vörös övet, illetve szalagot kötöttek.¹²⁰⁾ Az, hogy ebben az ábrázolásban a lovasoknak kabir-jellegét kívánták kiemelni abból is valószínű, hogy a hátla-pon viszont a két kígyó — mint a leírással kapcsolatosan felsorolt adatokból kitetszik — azok dioskur vonatkozásait hangsúlyozza.

Lehetne tehát arra gondolni, hogy a térdeplő alak a harmadik kabir. E felfogás határozott hangoztatásának azonban ellene mond az a tény, hogy eddigi tudásunk szerint, csak két férfi kabir volt: apa és fia, s *legtielebb* két nő: anya és leánya.¹²¹⁾ A két férfi kabir pedig ezen az emléken ki van merítve a két lovas által; sőt ha a baloldali lovas első lábai közt levő csillagot a ló lábai alatt heverő alakra vonatkoztatjuk, ez lehet a harmadik kabir.

A szerepek akkor így oszlanának meg: A levélkoronás alak az öreg kabir; nagyobb is, mint a másik, üdvözlő mozdulata is nyugodtabb, a mögötte álló két dárdás alak is méltóságosabbá teszi a jelenetnek ezt az oldalát. A sugárkoszorús kisebb alak az ifjú kabir a *παῖς*; két kézzel, igazi gyermeki mozdulattal örvendezik a lovon; a mögötte lévő férfi tán szeretné is megfogni, hogy le ne essék. A harmadik — a megölt — kabir lehetne az utóbbinak lova alatti. — Ebben az esetben tehát a középen tér-deplő alak nem lehet más, mint egy mysté, bizonyára épen ennek az em-léknek a készítettője.

A női alak áll vagy ül; előtte asztalka van vagy semmi sincs.

a) *Az álló női alak* több változatban ábrázoltatik akkor is, ha *semmi sincs előtte*:

a) Legegyszerűbb az a változat, melyet a 8. képünkön bemutatott emlék képvisel: A feje és hátára boruló leplet elől összefogja, s úgy áll a lovasok közt, mintha semmi köze nem volna hozzájuk. Semmi attribu-tuma nincs. Minthogy azonban az emlék, feliratának tanúsága szerint a dioskuroknak van ajánlva, s a női alak szoknyája ugyanolyan, mint férfi alakok ruhája, nyilván az utóbbiak testvérét, Helenát kell benne látnunk. Az, hogy itt talapzaton áll, összefügg talán azzal a mondaváltozattal, hogy Parissal Egyiptomba kerülve az ottani király visszatartotta, s Paris csak a szobrát vitte tovább magával.¹²²⁾

b) Valamivel bőbeszédűbb az itt nem közölt, de 9. képünkkel kap-csolatosan említett stobii emlék megfelelő alakja. A betakart fejű, hosszú ruhás alaknak kezében dárda van, feje mellől pedig a holdsarlót a nem sikerült rajz sem tudta felismerhetetlenné tenni. Ezzel kapcsolatosan uta-lunk a Roscher-féle lexikon adatára,¹²³⁾ mely szerint a lovaikat kantár-száron tartó dioskurok közt álló, baljában dárdát tartó, fején holdsarlós

¹²⁰⁾ Kern, i. m. 30. lap.

¹²¹⁾ Pauly-Wissova, Realencycl. X. pag. 1426.

¹²²⁾ Roscher, Mythologisches Lexikon, I. köt. 1941. hasáb, 50. s. köv. sorok.

¹²³⁾ Roscher, Mythologisches Lexikon, I. köt. 1972. hasáb 10. s. köv. sorok.

Helena éremképen fordul elő. (Termessos érmén.) Eggyel több ok tehát arra, hogy a mi alakunkat is a dioskurok testvérének tekintsük.

c) Ugyancsak Helenának kell vennünk azokat a női alakokat, kiknek feje mellett vagy fölött ott van a holdsarló, hacsak valami kapcsolat tételezhető fel a női alak és a holdsarló közt. Így pl. a 9. képen látható női alakhoz kétségtelenül hozzá tartozik a holdsarló épenúgy, mint a lovasokhoz a csillag.

Ennek a Helenának van azonban egy olyan vonása, mely *Eponával* kapcsolja össze: kezeivel a lovak szájához nyúl. Ez a jellemvonása megvan a 28. képen bemutatott emléken levő női alaknak is, ahol feje mellett két holdsarló van: egyik jobb-, másik baloldalt; valamint a 37. képen látható szoborszerű alaknak, kinek feje mellől a holdsarló elmarad; itt azonban a tábla összes ábrázolásai nagyon kezdetlegesek, tulajdonképpen csak körvonalakban vannak meg.

d) Csak valamivel világosabb a 45. képen látható ábrázolás, ahol azonban az Epona-jelleg annyira ki van domborítva, hogy alighanem az a két kis edény is megvan a kezeiben, melyeket a 21. képen világosan látni lehet.

e) Már egészen *Epona* jellegű a 27. képünkön bemutatott emléken levő női alak, mit világosan bizonyít a vele kapcsolatosan hivatkozott *Epona*-ábrázolás.

f) Külön kell megemlékeznünk a 35. képen bemutatott emlékről. Erről két kép áll rendelkezésünkre, mint leírásánál is megemlítettük. Az egyik fénykép után történt közlés, még pedig alaposan lekicsinyített kép, s így még az sem látszik eléggé tisztán rajta, ami az emléken magán esetleg látható. Az Antonescu-féle rajz u. i. egy sajátos vonását mutatja ennek az emléknek, ami úgy látszik, hogy magán az emléken kivehető, mert — mint már említettük — Antonescu a rajzoknál megbízhatónak bizonyul. Igaz másfelől az, hogy a képpel kapcsolatos leírásban egy szóval sem említi ezt a jelenséget.¹²⁴⁾ Arról van szó, hogy a középen álló női alak ölében, ill. pontosabban: felkötött kötényében egy gyermek van, aki kiterjesztett karjaival a lovak szája felé nyúl, tehát azt teszi, mint az előző csoportokban az álló női alak. Ez a gyermeket ölében tartó női alak nem más, mint az a Terra Mater, kit az eleusisi mystériumokban Demeter néven tiszteltek,¹²⁵⁾ s akinek úgy a dioskurokkal, mint a kabirokkal való kapcsolatára már elébb utaltunk, de érmek ábrázolásai és feliratos emlék is nyújt bizonyítékot. Így szyriai érmeken az előlapon Demeter-fej van, a hátlaapon kis kabir-fej, s az utóbbiak közt esetleg kalász.¹²⁶⁾ Másik a szyriai Tripolisnak egy tetradrachmája, melynek előlapján Demeter-fej van, hátlapján pedig a két álló dioskur-kabir dárdára támaszkodva, fejükön csillag.¹²⁷⁾ A feliratos emlék pedig arról tanuskodik, hogy a Maternek

¹²⁴⁾ Antonescu, i. m. 7. lap.

¹²⁵⁾ Kern, O.: Die klass. griechischen Mysterien, 24. lap.

¹²⁶⁾ Pauly-Wissowa, Realencycl.

¹²⁷⁾ Daremberg-Saglio, Dictionaire des ant. etc. I. 773. lap. 919. kép.

és a dioskuroknak együttesen áldoztak az állam népének jóvoltáért.¹²⁸⁾

g) Demeter jellege domborodik ki a 20. kép közepén álló női alakjának; erről az emlékről egyébként már az úszó alakkal és az istennő lába alá is eljutott hullámokkal kapcsolatosan állapítottunk meg eleusisi vonatkozásokat. Ugyanígy fogják fel kötényüket a 38—43. képeken közölt ólomtáblákon, s a 44. és 48. képeken közölt ólomkorongokon látható álló női alakok. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a 38. kép női alakjának feje mellett két oldalt egy-egy mécses van úgy, mint a 29. képen két holdsarló. Mi hajlandók vagyunk ezt a két mécsést a két holdsarló helyettesítőjének elfogadni, s a női alak Helena jellegét hangsúlyozó attributumnak tekinteni.

Aránylag kevés az olyan emlék sorozatunkban, ahol az

β) *álló női alak előtt határozottan megállapítható az asztal.* Az asztalon minden esetben hal van, s néha kenyér is. A női alak két esetben (24., 49. kép) ezeken is a lovak száájához nyúl, még pedig az utóbb említett képen pálcikákkal. Másik kettőn a kezek nem látszanak.

γ) *Mindössze négy esetben (12., 25., 30., 34. kép) kétségtelen, hogy a női alak ül.* Háromszor megállapítható a trónus is, míg egyszer (12.) ennek semmi nyoma. Háromszor asztal van előtte (12., 25., 30. kép), kétszer hallal, egyszer (12. kép) a nélkül; s végül egyszer (34. kép) hiányzik maga az asztal is, az istennő pedig kezeit a lovak felé terjeszti szét.

A trónuson ülő istennő bizonyára ugyanaz a Magna vagy Terra Mater, akit ősi hazájában — Phrygiában — sokféleképpen neveznek, de aki itt a görög mystériumok Demeterjével olvad össze, tehát ugyanaz, akit fennebb álló alaknak méltattunk. Az utóljára említett emléken Eponához illő mozdulatot tesz, míg a 12. képen inkább Helenával tart szorosabb rokonságot. Ezt a felette levő holdsarlós mellkép alapján állítjuk, a később részletezendő indokolással.

Mindenesetre tény, hogy — kivált az ólomtáblákon, hol legfelül a Napisten vágtat négyes fogatán — a középen álló vagy ülő női alaknak tagadhatatlan az *anya* jellege. Ezen a réven kerül ez az alak a keresztyén ábrázolásokra. (50. kép.) Mint átmenet nem érdektelen az a vésett kő, melyet Furtwängler közöl (Die antiken Gemmen, pl. LXV. 54.), s amelyen a két dioskur között szkeptronnal a Virgo Caelestisszel, az afrikai szűz-anyával azonosított *Ἥφα Οὐρανία* van ábrázolva.

Ezzel végeztünk volna az emlékeinken látható ábrázolások főjelene-tével. Még meg kell azonban emlékeznünk arról is, hogy a jelenetet rendszeren *két kigyó zárja le*; mindkét oldalon egy-egy. Elhelyezésük meglehetősen változatos. Egyszer úgy szerepelnek, mintha farkukon állanának, s valósággal lezárják a főjelenetet (pl. 10., 11., 12. stb. kép). Máskor a lovasok mögül emelkedve, fejükkal azok fölött, a középen kerülnek szembe egymással (pl. 9., 20. kép); ismét máskor egészen a jelenet fölé kerülnek

¹²⁸⁾ Arch. — epigr. Mitt. XIX. (1891) 22. s. köv. lapokon közölt 50. számú felirat 35. s. köv. sorai.

s vízszintesen vagy majdnem vízszintesen kanyarogva (21., 34. kép) összeütköznek a lovasok dárdájával, s ennek következtében zászló gyanújába keverednek. Ezek a főbb változatok, nem tekintve az olyan eseteket, mikor a kígyók nyilvánvalóan nem ehhez a csoporthoz tartoznak (pl. 37. kép).

A szóban forgó kígyók a társaságot nyilván, mint chtonikus istenségeket illetik meg, de egyúttal — úgy látszik — azt is akarták odatételükkel jelezni, hogy az ábrázolt jelenet a földön játszódik le. Ezért van az, hogy többször a lovasok közül kiemelkedve azok fölé kerülnek, s elválasztják őket az égen képzelendő Nap és Hold-mellképektől; ezt az elválasztást különösen akkor látjuk, mikor többé-kevésbé vízszintesen helyezkednek el. A gondolatot megerősíteni látszik a 27. kép, hol a fülke bolthajtásával párhuzamosan vannak elhelyezve.

Nagyon gyakran hiányoznak, ami azt mutatja, hogy jelenlétük nem volt fontos, mert hiszen azt, hogy az istenségek chtonikus eredetűek, s hogy a jelenet hol játszódik le, a beavatottak nélkülük is jól tudták.

B) A főjelenet fölötti ábrázolások.

Láttuk az emlékek leírásánál, hogy aránylag kevés az olyan emlék, melyen csak egyedül a főjelenet van ábrázolva. Sokkal nagyobb a száma azoknak, ahol több mezőre van felosztva a lap, s a mezők vagy tényleg el vannak választva egymástól, vagy pedig az ábrázolások csak egyszerűen vízszintes sávokban vannak elhelyezve a főjelenet fölött vagy alatt, illetőleg mindkét helyen. Az emlékek leírásánál tekintetbe vettük az elhelyezés részleteit; hozzátartozott a pontossághoz. Most azonban főleg külön fejezetben összefoglalnunk az egyes sávokat, mivel a főjelenet fölötti ábrázolások az összes emlékeken sok azonosságot mutatnak, tehát nagyjában egyneműek.

Az emlékek értelmezése szempontjából legfontosabbak azok a *mellképek vagy fejek*, melyek *párosával* (1., 10., 11., 15., 16., 18., 19., 20., 24., 25., 27., 28., 35., 38., 45., 49. képek) vagy *hármásával* (12—14., 21—22., 30., 44. képek) közvetlenül a most tárgyalt főjelenet fölött, esetleg különállónak jelzett sávban, szelvényben illetőleg a tympanonban, magukra vagy egyéb ábrázolásokkal szerepelnek a kőemlékek nagyobb részén; megvannak a bronz lapokon, s egyetlen kivétellel az ólomkorongokon, míg az ólomtáblákon — 37—38. kivételével — a napisten foglalja el a helyüket vágtató négyes fogatával. Külön megemlítendő a 21. képen bemutatott emlék, mert azon középen három mellkép van, a megmaradt egyik sarokban még egy, még pedig olyan elhelyezésben, hogy joggal tételezzünk fel hasonlót a letörött másik sarokban.

Ahol csak két mellkép vagy fej van, kilétük megállapítása a legtöbbször nem okoz gondot, mert egyiket holdsarló, másikat sugárkoszorú határozza meg, mint a hold, illetőleg nap megszemélyesítőjét. Ha tehát csak két mellkép van, egyiknek ilyen, másiknak olyan jelentést nyugod-

tan tulajdoníthatunk akkor is, ha ezek az attributumok hiányoznak vagy elmosódtak.

Az egyébként is több eredeti vonást feltüntető, *10. képünkön bemutatott* véset azonban itt is nyújt valami meggondolkoztatót. A holdsarlóval jellemzett fej előtt u. i. van még egy holdsarló, a sugárkoszorús fej előtt pedig egy madár, valószínűleg holló. Mit keresnek azok itt?! Pusztán térkitöltőknek aligha lehet felfogni őket. Az is felesleges volna, hogy — ha már egyszer ott van a hold- és napfej — külön megismételje azokat. Arra lehetne inkább gondolni, hogy a rendszeren holdsarlós fejjel jelzett holdon és a sugárkoszorús fejjel jelzett napon kívül *még egy-egy másik, ezekkel rokon istenséget is jelölni akar*. A feltevést igazolni látszik Cumontnak az a megállapítása, hogy a Mithras-mysztériumokban is tulajdonképpen két napisten szerepel: egy iráni és egy semita.¹²⁹⁾

A *11. képünkön bemutatott emlék* idevonatkozó része *átmenetet alkot* a három mellképes emlékekhez az által, hogy a két fej között egy kiterjesztett szárnyú madár van. Ez a madár — ha fejével nem is, de — amint kiterjesztett szárnyaival ott lebeg, Zeus sására emlékeztet, tehát azt az istenséget helyettesíti. A csőre előtt kanyargó kis kígyó talán az istenség chthonikus vonatkozását akarja jelezni. A sor két oldalán levő madarakra — fájdalom — nem tudunk magyarázatot.

Azt, hogy ilyen mellkép helyett van a sas, még világosabban mutatja a *47. képünkön* bemutatott ólomkorong felső szelvényének középpontjában, ugyancsak egy sugárkoszorús és egy holdsarlós mellkép között álló, kiterjesztett szárnyú sas.

Ahhoz, hogy a középben lebegő madarat Zeusszal kapcsolatosnak állítjuk, további alapot nyújt a *24. képen bemutatott emlék* felső szelvényének középpontjában, a két hegyes süvegű fej között levő ábrázolás: a mellkép fölött ott látjuk a sast, mely itt kétségtelenül a mellkép jelentésének magyarázója. A két sarokban azonkívül ott is meg van a sugárkoszorús és a holdsarlós mellkép. — Természetesen a sasra, mint Zeus jelenlétének hirdetőjére azért van szükség, mert az alatta levő mellképről, nála nélkül, senki sem tételezné fel, hogy az Zeust ábrázolja. Nyilván egy Zeusszal azonosított *idegen istenségről* lehet szó, amit a mellette két oldalt látható hosszú kucsmás alakok is valószínűvé tesznek.¹³⁰⁾

¹²⁹⁾ Cumont, Fr., Die Mysterien d. Mithra, pag. 109.

¹³⁰⁾ A sasnak a keleti (szíriai) napistennel való kapcsolatát fejtegeti Cumont Franz: Études Syriennes (Paris, 1917). Az, hogy Egyiptomban megvan ez a kapcsolat, — köztudomású. Cumont megállapítása szerint Szyriában a sas régi jelvénye a halhatatlanságnak; lélekmadár, s egyúttal a nap jelképe. (56. lap.) Utóbbi tulajdonságával függ össze az, hogy némely keleti mysztériumokban van egy Sas nevű fokozat.

Másfelől: Phrygiában, Lydiában és Kisázsia más területein, már a rómaiak megelőző korban síremlékekre kerül a sas, de itt, mint Zeus madara. (117—8. lap.) Ez a Zeus azonban nagyon közeli rokona a keleti napistennek, sasa is megőrizte tehát az emberi lélekkel való — fennebb érintett — kapcsolatát. Épenúgy, mint a mi emlékeinken is az emberi lélek halhatatlanságával való kapcsolata révén szerepel, ill. mint *annak* a Zeusnak madara.

Kifejezetten és világosan látszik a három mellkép a 12. képünkön bemutatott emléken. Ezekkel a mellképekkel kapcsolatosan felmerült az a feltevés, hogy a kapitoliumi triászt akarják jelenteni.¹³¹⁾ Az, hogy triász, szemmél látható; de hogy kapitoliumi lehetne, — az sehogys sem valószínű. A kapitoliumi triászt u. i. Juppiter Capitolinus, Juno Regina és Minerva alkotják; ezekre az alakokra egyiket sem lehet alkalmazni. Ami nem is csoda, mert ezeknek az emlékeknek édes-kevés közük van a Kapitolumhoz; egészen más gondolatvilág szülte őket. Nem talál reájuk az ősi triász: az Eg, Föld és Oceán sem, melyeknek a római Jupiter, Juno és Neptunus felelnek meg.¹³²⁾

A különböző mystériumokban is szerepelnek ilyen hármas csoportok, de az azonosítás egyike sem talál annyira, mint a két dioskur és Helena hármasára. Azt kell tehát mondanunk, hogy a főjelenet fölötti csoportban középen Helena van a holdsarlóval jellemzetten, két oldalán pedig egy-egy dioskur. Már most: Hogyan kerül ide ez a csoport? Első feltevése az volt, hogy a lovas-jelenet mestere látván, hogy lovasai és a közöttük levő alak nem mutatnak egyéni vonásokat, ezeket a mellképeket azok magyarázatául tette ide följük: mindenik az épen alatta levőnek felel meg. A gondolatot a 9. képnek az a vonása adta, hogy a két kígyó feje közt a holdsarló kétségtelenül az alatta levő női alakra vonatkozik épenúgy, mint a csillagok a dioskurokra.

A 12. képpel kapcsolatosan azonban — be kell vallanunk — nem olyan bizonyos, hogy a két lovas közti ülő alak nő volna; a fején levő *πίλος*-féle inkább férfiúnak mutatja. Igen valószínű tehát, hogy itt olyasféle van, mint a 10—11. képeken, s a lovasokat kabirolnak tervezték. Minthogy azonban a dioskurok és a kabirolk ebben a korban elválaszthatatlanul össze voltak olvadva, mindkét csoportot ábrázolni akarta ezen a votivumon. Az emlék Terracinából származik, s Itáliában régi vallásos formula a: *sive quo nomine fas est nominare*, továbbá a: *sive deus, sive dea; dii deaeque omnes, stb.* Ha feltevésünk helyes, akkor a 12. képünkön bemutatott ábrázolás nem más, mint a: „*Sive cabiri, sive dioscuroi*“ *acc-lamatio* köplasztikában.

A kapitoliumi triásznak, vagyis a hármasnak római szellemben való magyarázása ellen szólnak 37., 44—46., 48—49. képeken bemutatott emlékek megfelelő helyén levő ábrázolások is. A 44. képen a sugárkoszorús és holdsarlós fej között egy harmadik fej van, melyet már kopottsága miatt sem lehet meghatározni. Ez a hármas azonban kétségtelenül nem az alatta levő jelenet alakjainak magyarázója. A 45., 46., 48. képeken a nap- és holdfejek közt viszont teljes álló női alakot látunk, amint balját, ill. jobbát szájához emeli. Azt a mozdulatot teszi tehát, melyről megállapítottuk, hogy Nemesist jellemzi, s azt ólomtáblákon a jobboldali lo-

¹³¹⁾ R. v. Schneider véleménye, *Arch. Epigr. Mitt.* XI. 14. s köv. lapok.

¹³²⁾ Cumont, Fr., *Die Mysterien des Mithra*, pag. 98—99.

vas mögötti női alaknál láttuk. Az, hogy most ide felkerült, azt mutatja, hogy helye nem állandó, s helyébe — a lovas mögé — edény, asztal stb. kerülhet. Végül a 37. és 49. képeken a két fej között egy kisebb kígyó tekergőzik. Jelentheti azt, hogy az alatta levő női alak chtonikus jellegű; de ugyanezt jelentheti a holdsarlós fejre vonatkoztatva, vagy pedig egyszerűen a tárgyak halmozására való nyilvánvaló törekvés tehetette oda. Ha azonban a kígyó csakugyan a holdsarlós fejre vonatkoztatható, akkor nyilván azt akarja jelezni, hogy az illető istenség eredetileg chtonikus volt és csak később került az égiek közé.

A többi esetekben a három mellkép közelebből meg sem állapítható, s így azt kell mondanunk, hogy reájuk is az elmondottak alkalmazandók.

Nagy kár, hogy nem világos a 21. képen bemutatott emléken a mellképekben ábrázoltak kiléte. Ott u. i. — úgy látszik — öt mellkép volt.

A két szélső azoknak felel meg, amelyek sugárkoszorús és holdsarlós fejjel, gyakoriak más emlékeken is a felső sarkokban. A megmaradt jobb felső sarokban levőt a mellette tekergőző kígyó olyannak jellemzi, mint a már említett esetekben a holdsarlós mellképet; ennek következtében mondhatjuk, hogy ez az alak, amely a többi emléken holdsarlóval van jellemezve.

Megmarad azonban a középen a három mellkép. Ezeknek magyarázata csak az lehet, amit a 12. képen látható triásszal kapcsolatosan fennebb kifejtettünk, s ugyanígy kell magyaráznunk a 22. kép felső keskeny sávjában levő mellképeket. Azt, hogy a két sarokban levő, Nap- és Hold-mellképek közt a dioskuroknak lehet helyük — nyilván akkor, ha az alattuk lévő főjelenetben a lovasokat kabi-roknak vették — bizonyítja a 37. képünkön bemutatott ólomtábla, melynek megfelelő helyén a nagy edény fölé emelkedő két kígyó van; ezekről pedig tudjuk, hogy a dioskurok képviselői. Ugyanez áll a 28. képen látható emlékről, mindössze azzal a változtatással, hogy ott ez a rész külön el van választva; a kígyók dioskurhelyettesítő voltát viszont itt a felettük levő egy-egy csillag is hangsúlyozza.

Meg kell azonban itt arról is emlékeznünk, hogy Ziehen Gy. úgy, mint a 17. képünk alsó sávjának baloldalán levő három mellképben, ezekben is a kelta-germán Matrest akarja látni,¹³³⁾ ami itt épen nem lehetetlen, hiszen a középső női alak is egészen Epona jellemű.

A 35. képen a tympanon két sarkában, a 37. képen annak közepén hal van. Nyilván az a jelentése itten, mint a síremlékeken — ahol különösen a delűn szokott előfordulni — t. i. a túlvilági életre utal. A hálnak ezeken az emlékeken való egyéb szerepéről alább lesz szó.

A többi, ugyancsak a főjelenet fölötti térben szereplő ábrázolásokkal kapcsolatosan említendő, hogy a 38. képen bemutatott ólomtáblán a holdsarlós és sugárkoszorús fejű mellképek közé bekerül négyes fogatával a napisten; tehát itt is két napistennek és két holdistennek (egyik a

¹³³⁾ Arch. Anz. 1904. évf. 17. lap.

középen álló, két mécsessel jellemezve, másik, a bal felső sarokban) van helye.

A négyes fogatán vágató napisten egészen elfoglalja a főjelenet fölötti helyet az ólomtáblákon (40—43. kép), hol csak a külső két sarokban marad hely a kígyók számára, valamint a 3. képen bemutatott emlék tympanonjában. Egyébként a 49. képen bemutatott emléken ide kerülnek fel azok a repülő alakok, melyek más emlékeken a lovasok felé visznek koszorút. Ugyanitt az ostor, rhyton, béka vagy lenyűzött állatbőr stb. a szinkrétisztikus ábrázolások gyakori elemei épenúgy, mint a többi ólomkorongon az ide felkerült kakas, hal, kosfej, kos, asztal stb.

C) A főjelenet alatti ábrázolások.

A főjelenet alatti területnek úgy külső beosztása, mint az ábrázolások tartalma tekintetében meglehetősen változatosság van.

a) *A külső beosztás tekintetében három csoport* különböztethető meg:

a) *egyszerűbb az*, ahol a főjelenet alatt egyetlen ábrázolási sáv vagy mező van; ilyen az emlékek nagyobb része: a 3., 10—20., 22—26., 28—29., 37., 44—49. képeken bemutatottak;

b) *ahol az emlékek ez a része kettőbe*: két egyenlő sávra, ill. egy szalagra és sávra oszlik. Ebben a tekintetben magára áll a poetovioi kőtábla (27. kép), melyen a felső és alsó mezőt egy keskeny sáv választja el olyan ábrázolásokkal, melyek egyébként az emlék legalján szoktak előfordulni. Hasonló sávot látunk a 35. képen bemutatott bukaresti bronztáblán azzal az eltéréssel, hogy itt az alatta levő sáv sem sokkal szélesebb.

A másik nagyobb csoportot az egyik vésett kő (34. kép) és az ólomtáblák többsége alkotja (38—43. kép), melyeken a főjelenet alatt a misztériumok egyes jelenetei (dromena), az alsó sávban pedig a misztériumokkal kapcsolatosan használt tárgyak, stb. képei ábrázoltatnak.

β) *Az ábrázolások tartalma tekintetében csak két csoport* mutat egyezések mellett eltérést egymástól:

a) *ahol az új miszté felavatási jelenete ábrázolva van és*

b) *ahol ez a rész elmarad.*

Aligha véletlen az, hogy azokon, hol a szeretet-vendégség van ábrázolva, egyetlen kivétellel (34. kép), a legfelső, mezőben, sávban vagy a tympanonban ott rohog négyes fogatával a napisten. Míg az, hogy a sávok elhatároltattak-e fizikailag is valami elválasztó taggal, tisztára a készítő szeszélyének tulajdonítandó, s jelentősége nincs.

Az a) csoportba a 34., 38—43. képeken bemutatott emlékeket sorozzuk. Némileg kiűt közülök a 34. képen látható ábrázolás, hol a középső sávban lakomára való készülődést látunk. Három alak, kiket a lovasokéval azonos fej beavatottaknak (misztéknak) jelez, már elhelyezkedett a tricliniumon, „szembe” a felettük látható jelenettel s üdvözletre emelt

jobbkézzel, jobbra néz. Nyilvánvalóan várnak valakit. Lehetne arra gondolni, hogy — mint az e csoportba sorolt többi emléken látható — az újonnan beavatandókat. De akkor inkább felénk kellene fordulva lenniök. Valahogy az az érzésünk, hogy ez a jelenet sokkal szorosabb értelmi kapcsolatban van a felette levővel; az üdvözlét a megjelent isteneknek szól, akiket vártak, s akiket most előttük állóknak kell elképzelnünk. Ennek a jelenetnek előzménye az, amely a 3. képen bemutatott emléken látható. Ott a hívő áldoz az oltáron, s úgy várja az istenek megjelenését. Jönnek is már gyors vágatásban a levegőben, s Niké mutatja az utat. A kliné és terített asztal már készen áll. Az áldozó alak mögötti már észre is vette, hogy közelednek, s felmutat reájuk. (Érdekes, hogy *három újjal* mutat fel, mint amilyen a benedictio latina — egyébként a Sabazios-kultuszban nagy szerepet játszó — mozdulata.)

A 34. képen már meg is érkeztek, a trónuson ülő istennő fogadja, a tricliniumon ülők pedig üdvözlik őket. (Ezzel aztán megmondtuk azt is, hogy *főjelenetnek jelzett csoportot úgy képzeljük, mint a lovasok megjelenését megrögzítő helyzetképet.*) — A triclinium alatt lévő ábrázolásokat — épen a 3. képen láthatók tanúsága szerint — az asztal előtt levőknek kell felfognunk épenúgv. mint a földön állóknak a magasba került hydriákat. Ezek szerint az ábrázolási módot bizonyos tekintetben „egysíttizáló”-nak véliük, t. i. feltesszük, hogy a perspektívát nem tudta megadni a véső. S csakugyan! Van ott más Egyiptomra emlékeztető is: a szfinx. Ez kétségtelenül egyiptomi hatást árul el; de hiszen tudjuk azt, hogy a halotti emlékeken szokásos, ezekkel rokon lakoma-ábrázolások Szírián át Egyiptomból kerültek görög földre.¹³⁴⁾

Egészen másképpen ábrázolják az ünnepi lakomát az e csoportba tartozó ólomtáblácskákon; ámbár ezeken sem minden aprólékos részletben egyezően.

Legegyszerűbben (vagy talán helyesebb ha azt mondjuk, hogy a legkezdetlegesebben) van ábrázolva a jelenet a 43. képen bemutatott intercisai táblán. A kerek asztalt, melyet zsinóros rojtos terítő takar, hárman állják vagy ülik körül. A középső alak kétségtelenül fel van öltözve; a másik kettőről ez nem bizonyos. Ellenben kétségtelen, hogy a középső és a baloldali alak feje ugyanolyan, mint a 34. képen a lovasoké és a tricliniumon ülőké. Az asztalon hal van. A középső alak maga elé emelt baliában valami gömbölyű tárgyat tart, jobbiával az asztalhoz nyúl. A többi emlékről világosan kitűnik, hogy baliában kelyhet tart, jobbiában pedig perecszerű áldozati kalácsot. (Igen világos pl. a 39. képen.) Egyszer azonban (38. kép) jobbiát a feje fölé emeli, mely mozdulattal a leírásnál foglalkoztunk. A másik két alak — ahol megállapítható — áldozati kalácsot tart az asztalon vagy az asztal fölé.

Az asztal körül azonban a többi emléken több férőhely van, ami arra mutat, hogy még valakit vagy valakitket várnak a lakomához. Már jönnek

¹³⁴⁾ Erman, A.: Die aegyptische Religion, 2. kiad. 216. lap.

is jobbfelől; a 38—39. képen hárman, a többin ketten. Ezek kétségtelenül az újonnan felavatandók, akiket „levetközvén bűneiket“ és egyéb tisztulási eljárások után most fognak felavatni, mystékké tenni.

Annak most már csak egy feltétele hiányzik, t. i. a megkereszteltetés. Úgy látszik erre történik készülődés a baloldalon, hol egy apró négylábú állatot nyilván azért vágta le, hogy frissen nyert, edényben felfogott vérével a keresztelést végrehajtsák. A négylábú állat minden valószínűség szerint kos volt. Ezt nemcsak onnan következtetjük, hogy Hampellel együtt mi is azt hisszük, hogy az állat hiányzó feje ugyanaz, mint a nyúzási jelenetet ellenőrző férfiúé, hanem onnan is, hogy a dioskurokkal egybeolvadt kabi-roknak szent állata — az érmek tanúsága szerint is — a kos,¹³⁵⁾ melyet engesztelésül szoktak nekik áldozni. Az pedig, hogy a dioskuroknak fehér juhot szoktak áldozni, köztudomású.¹³⁶⁾

Lehetne arra gondolni, hogy a felfogott vér került az asztal mellett álló középső alak kelyhébe, ill. poharába, s a húst elfogyasztották, mint szent lakomát.

A feltevés azonban nem volna valószínű. Arra, hogy vérrel kereszteltek, tudunk példát a Mithras-kultusból. De, hogy az áldozásnál vért ittak volna, nincs példa. Jézus Krisztus is a bort mondja „az én véremnek“. Azt tudjuk, hogy vizet, tejet mézzel, vízzel elegyített haoma nedvet, utóbbi helyett bort áldoztak; a képeinken látható alak serlegébe is valami ilyen nedvet kell képzelni.¹³⁷⁾

Az ital mellett ott van az áldozati kalács és a hal. Hústra tehát nem volt szükség, azt helyettesítette a hal. A hal és a kenyér a „bűn nélküli eledetek“; azért eszik ma is bőjtben. Feltámadása után Krisztus Urunk is halat evett, nem húst; a kenyér pedig *φάρινον ἀθανασίας*. Különben pedig az u. n. Aberkios-feliratból is arra lehet következtetni, hogy az istennek szentelt halból, melyet a tiszta hajadon (*παρθένος ἀγνή*), aki alatt általában Kybelét kívánják érteni az Attis-kultuszban, s aki közeli rokon Demeterrel, fogott a tiszta forrásból, — csak a papok ehettek és felavattatásuk alkalmával a mysték; a felavatásnál szerepelt még a kenyér és vízzel vegyített bor.¹³⁸⁾

A végtelenségig lehetne az indokolásul szolgáló adatokat felsorolnunk. Akkor is csak oda jutnánk, hogy az állatot, amely kétségtelenül kos volt, a véreért ölték meg, a vérét pedig tisztító céllal használták fel, a keresztelés valamely alakjában, de nem áldozatul. Hogy aztán a kos húsát sem dobták el, az igen valószínű; de elfogyasztása már nem volt szent, ill. mystériumos, hanem egészen profanus cselekedet.

Ennek a sávnak az ábrázolásaival kapcsolatosan még arról kellene

¹³⁵⁾ Pauly-Wissowa, Realencycl. X. 1429. lap.

¹³⁶⁾ U. o. V. 1096.

¹³⁷⁾ Cumont, Fr., Die Mysterien des Mithra, pag. 145—146. — Usener, Kleine Schriften, IV. 405. s. köv.

¹³⁸⁾ V. ö. Dölger, i. m. 128. s. köv. lapok.

szólanunk, hogy a nyúzást ellenőrző alak miért öltötte fel a kosfejet? A kérdésre, ismétlések lehető elkerülése végett, majd alább fogunk felelni, rokon jelenségekkel kapcsolatban.¹³⁹⁾

b) A másik csoportba sorolt emlékeken hiányzik ez a felavatási lakoma-jelenet, legfeljebb egyes elemei vannak meg, a főjelenet alatti, egy vagy két, ábrázolások sávjában, mezőben vagy szelvényben.

Közülik elsősorban a 27., 35. és 47. képeken bemutatott emlékekkel kell foglalkoznunk, mint amelveken az elébb tárgyalt jelenetet tartalmazó sávát egy keskeny szalag helyettesíti.

A szalagban az első helyen említett emléken középpött egy nagy edény, s ennek egyik oldalán guggoló oroszlán, a másikon hal van; mindkettő a középen álló edény felé fordul.

Az oroszlánnak sem a kabi-rokhoz, sem a dioskurokhoz nem sok köze van. Annál inkább szerepel a hellénisztikus mystériumokban hová kerülhetett a Mithras-kultuszból, de még inkább a Kybelé-kultuszból, melynek hatása volt a régi görög mvstériumokra, s szoros kapcsolata kimutatható a szamothrakéi kabi-rok kultuszával.¹⁴⁰⁾ Bizonyára nem véletlen, hogy az itt ábrázolt is inkább Kybelé guggoló, ugrásra kész, mint a Mithras pihenő oroszlánjára emlékeztet.

A hal többféle jogcímen kerülhet ide. Mindenek előtt pl. úgy, hogy a tábla készítője, aki mint láttuk már a főjelenetben is követett el néhány eredetiséget, a párhuzam kedvéért ide lehozta a halat, melynek pedig esetleg a jobboldali lovas alatt lett volna a helye, mint a baloldali lovas alatti emberalak páriának. De épen olyan iól lehet a Kybele oroszlániának a pária, mert ennek az istennőnek kultusza épen emlékeink korában bizonyos elegyedést mutat olyan szíriai kultuszokkal, melyekben a hal rendkívül nagy szerepet játszik.

Egészen vagy legalább jó részt más természetűek a 35. kép megfelelő sáviában látható ábrázolások: három edény, három sarló, oltárka és három karika; tehát az oltárkát kivéve ugyanaz a hármasság, mely a felette levő főjelenetben szereplő három személynek megfelel. A középen álló női alakot, főleg az ölében lévő gyermek révén Demeterrel azonosí-

¹³⁹⁾ Usener [Kleine Schriften, IV. (1913.) 405. s. köv. lapokon] a Didascalie Apostolorum alapján ismerteti a kora-keresztény felavatási szertartásokat, (az eucharistia lefolyását, melyek természetesen sok egyező vonást mutatnak a többi kultuszok hasonló szertartásaival. A szent asztalhoz való bocsátatást megelőzte a keresztesítés. A szent áldozáshoz kenyér, vizezett bor, összekevert méz és tej, végül víz szolgált. A kenyeret a püspök nyújtotta bizonyos magyarázat után; a többi három presbyter. Ezzel kapcsolatosan utalunk arra, hogy az asztal körül a mi emlékeinken is hárman állnak; pohara azonban csak egynek [egyszer (38. kép) kettőnek] van. Viszont a 37. képen közölt emlék alsó sávjának balsarkában levő asztalon három pohár van. Később az egyiptomi és aethiopiai egyházban az itt említett italok az újonnan keresztesítettek szeretet-vendégségén szerepelnek. Ekkor már az eucharistia és agapé körülbelül egyet jelentenek. (V. ö. Schermann, Th.: Frühchristliche Vorbereitungsgebete zur Taufe. München, 1917. — 16. lap, 4. jzt.

¹⁴⁰⁾ Pauly-Wissowa, Realencycl. X. 1427. lap, 48—50. sor.

tottuk. (62. lap.) Az alatta lévő három sarló ezt a feltevést megerősíteni látszik. A három kráter annyira otthonos a mystériumokban, hogy itt sem kívánnak bővebb magyarázatot. Ellenben szólanunk kell a három *karikáról*. Annak megállapítása, hogy mit ábrázolnak, épen nem könnyű dolog. Gondolhatunk — pl. a három kráterrel való kapcsolatban — arra, hogy áldozati kalácsok, amelyeket a felavatási jelenet ábrázolásain az asztalon láttunk. De nem lehet megfedkezünk arról sem, hogy van olyan felfogás, mely szerint — bár eddig még tisztázatlan rendeltetéssel — a kabir-kultusz mystéineinek felavatásánál *vasgyűrűk* is szerepelnek,¹⁴¹⁾ s ezek a karikák lehetnek ilyenek is.

Ugyancsak megtaláljuk ezeket a karikákat a 47. képen bemutatott emlék megfelelő helyén, ahol több aztán — fájdalom — nem is látszik; valamint a 28. és 46. képeken az emlék alján.

Az ezek után fennmaradó ábrázolások az emlékek legalján vannak, s általában egyező jellegűek: a mystériumos vallásokban szereplő állatok és tárgyakat, imitt-amott a *dromena* egy-egy jelenetét ábrázolják.

Az utóbbiak közt legelőbb kell szólanunk arról az *öltöztetési jelenetről*, melyet négy emléken (24., 25., 26., 29. képek) találunk meg több-kevesebb világossággal.

A magunk részéről kétségtelenül világosnak látjuk a dolgot a 24. képen, ahol két oldalt egy-egy alak egy lenyúzott állatbőrbe segíti bele a harmadikat. Azt hisszük, hogy ennél a jelenetnél annak a kosnak vagy juhnak a bőréről van szó, melyet az itt hiányzó, de az ólomtáblákon meglevő harmadik sáv bal sarkában, az e csoportba tartozó emlékeken viszont egynehányszor ebben az alsó sávban, — megnyúznak, s melynek fejét gyakran a munkát ellenőrző alak veszi magára.

Kétségtelen, hogy itt egyiptomi hatással van dolgunk. Az egyiptomi istenek szokták u. i. felöltetni a nekik szentelt állat képét, annak egész testét vagy csak a fejét.¹⁴²⁾ Viszont közismert a mystériumos vallásoknak az az általános jellemvonása, hogy a hívők nem csak „*meglátják*” a Megváltót, hanem annak vérért és testét is magukhoz veszik, külsejét (képét) pedig *magukra öltik*. — Apuleiusnak az Isis-mystériumokba való beavatás módját tárgyvaló leírásából kitűnik, hogy az újonnan beavatottat ilyen istenné vált alakjában mutatták be a hitközségnek. Ugyancsak Apuleius leírta azt is, hogy miket „*látott*”: „... nocte media vidi solem candido coruscantem lumine, deos inferos et deos superos...”¹⁴³⁾

Emlékeinken a kos vagy a juh játsza azt a szerepet, hogy az istenségnek szentelt állat, aki tehát annak fejét vagy bőrét magára ölti, az hasonlónak vagy épen azonossá lesz az ő Megváltójával. Vannak, akik tovább

¹⁴¹⁾ Pauly-Wissova, X. köt. 1429. lap.

¹⁴²⁾ Gressmann, Die Umwandlung d. orient. Religionen unter dem Einfluss griechischen Geistes. Bibliothek Warburg. Vorträge 1923/24. 179—80. lap.

¹⁴³⁾ Diebelius, M.: Eine Isisweihe bei Apuleius etc. Heidelberg, 1917. 5. lap.

mennek, s az ólomtáblák némelyikén a baloldali lovas mögött álló katonát is bevonva, a katonát és a kosfejes alakot a beavatottság különböző fokai képviselőinek mondják, bizonyára nem merőben alaptalanul.¹⁴¹⁾ Jó alapot nyújt erre a Mithras-kultusz, melyben a beavatottság fokozatainak nevét ismerjük, viszont az ismert-konjicai kőnek a mieinknek megfelelő alsó sávjában, e neveknek megfelelő ábrázolásokat látunk ugyancsak ilyen asztal körül. Azt, hogy ez az aktus a dromena folyamán történik meg, bizonyítja a 24. és 29. (s talán a 25. képen) a jelenettől balra álló női alak, aki — úgy látszik — újját szájához emeli, hallgatást jelez, vagyis azt, hogy ami itt történik, az titok.

Némelyek, mint pl. Hampel is, a 29. kép megfelelő ábrázolásában nem öltöztetési jelenetet látnak, hanem inkább azt hiszik, hogy a két oldalt álló alak valami lepel félét tart a középső előtt. Nem lehetetlen, mert az öltöztetés a 26. képen sokkal világosabb és kétségtelen. Ha tehát a másik feltevést fogadjuk el, aminek semmi akadálya, akkor a dromena egy másik jelenetével van dolgunk. Az ábrázolás azonban akkor is ugyanabból a körből van véve, mint a másik. A misztériumoknak u. i. egyik legmegragadóbb, s az új misztérium nézve bizonyára legmegragzóbb élménye az a pillanat, amikor megadatott nekik, hogy „*lássanak*”, amikor felnyílt előttük a „nagy titok”, vagyis megláthatták a Megváltót. Kern írja le többször hivatkozott munkájában azt a hatást, melyet reá, a protestáns modern emberre, Athoshegyi látogatása alkalmával, a különféle szertartások és változó világítási effektusok közt végbement nap-felavatás gyakorolt. Holott ő abban egyáltalán nem volt érdekelve. El lehet tehát képzelni, hogy milyen fontos pillanat volt a hívő életében az, amikor először látta meg a maga Urát! Természetes tehát, hogy ez a dromenának is jelentős részlete volt, melyet olyan módon végeztek, hogy a titkot elfedő leplet elvették a szeme elől.

Kétségtelen, hogy ennek a jelenetnek — egyiknek is, másinak is, t. i. az istenné öltöztetésnek és a „látóvá tevés”-nek — előzménye a formális felavatás itallal-étellel. Írók és liturgikus emlékek egyaránt bizonyítják u. i., hogy az embernek halandóból halhatatlanná átalakulása csak az eucharistiában való részvétel után és útján történhetik meg. Tehát az istennel való egyesülésnek, a látóvá lehetőségnek ez elmaradhatatlan feltétele.¹⁴⁵⁾ Az Attis-misztériumok egyik beavatottja így mondja el: *ἐκ τυμπάνου βέβωκα, ἐκ κυμβάλου πέπωκα, γέγονα μύστης Ἀττεως*¹⁴⁶⁾ Vagyis az istenképévé, másává csak azután lett, hogy ivott-evett, s — egyik latin változat szerint — a vallás titkait megtanulta.

¹⁴¹⁾ V. ö. Cumont, Die mysterien d. Mithra, Taf. II, nr. 6. — Ziehen, J., Arch. Anz. 1904. évf. 16. lap.

¹⁴⁵⁾ Schermann, Th.: i. m. 17—18. lap.

¹⁴⁶⁾ Dibelius, i. m. 8. lap.

A jelenlevő állatok: kakas, kos, oroszlán, szarvasmarha a mysztériumos vallások szokásos állatai.

Fájdalom, nem eléggé világos a 25. és 26. képeken bemutatott emlékeknek ez a része, azonban majdnem kétségtelenül ott is ugyanarról van szó, mint az elébb említetteken. Ezt bizonyítja, hogy a 26. képen a középső alaknak nem annyira emberi, mint inkább állati feje van.

Az elmondottak után kétségtelennek tarthatjuk, hogy ez a jelenet tulajdonképpen folytatása annak, melyet az ólomtáblák harmadik, utolsó előtti sávjában láttunk, s épenúgy részlete a beavatás szertartásainak, mint amaz. Utóbbi állításunk további bizonyítékául hivatkozhatunk még arra, hogy ugyanebben a legalsó sávban gyakori a kis asztal rajta kenyérrel és hallal, vagy csak egyikkel. De épenúgy gyakori a nyúzási jelenet a kosfejű emberrel.

Mint a vallásos *szertartások szerelvényei* kerülnek az emlékekre az oltár, különféle vegyítő és öntő edények és a kandeláberek. A különböző állatokról alkalmilag mondtuk el, hogy milyen jogcímen kerültek az emlékekre.

* Meg kell azonban itt emlékeznünk arról az *emberi lábról*, melynek körvonalai a 11. kép alsó mezejében láthatók. Ezzel kapcsolatosan emlékezzünk azokra az Osiris-Sarapis fejekre, melynek emberi lábra vannak helyezve.¹⁴⁷⁾

Némely emléken kétségtelenül felismerhető a *sziklás vagy hegyes-dombos táj* raiza, másokon valószínűleg ilyesmit akartak ábrázolni. Ilyen tájak úgy a dioskurokról, mint a kabiokról szóló monda-változatokban gyakran szerepelnek, tehát azon a jogcímen is kerülhetett ábrázolásuk az emlékekre. De nem lehetetlen az sem, hogy az ott jelzett események helyének megjelölése volt a cél. Az Isten megnyilatkozásának helve — Sinai óta, s előtt — u. i. rendszeren „a hegy”.¹⁴⁸⁾ Krisztus urunk is gyakran beszélt a hegyen, s tanításainak legnagyobb összefoglalása „a hegyi beszéd”.

D) A legutóbb ismertettekkel egy kategóriába kell számítanunk azokat az ábrázolásokat, melyek *nehány emlék hátlapján fordulnak elő*.

Legegyszerűbb a 49. képen bemutatott emlékünkhátlapján levő vonalas ábrázolás, melynek jelentését nem ismerjük ugyan, de hajlandók vagyunk neki kabbalisztikus jelentést tulajdonítani.

A 10. képen bemutatott emlék hátlapján levő oroszlán, holdsarló és csillag ugyanabból az eszmekörből vannak véve, mint a főlap ábrázolásai.

A 11. képen az emlék hátlapján levő ábrázolásokról a leírással kapcsolatosan, majd a kígyókról szólva, részletesen megemlékeztünk.

¹⁴⁷⁾ Cagnat-Chapot, i. m. 428. lap, Serapisnál.

¹⁴⁸⁾ Reitzenstein, Die hellenistischen Mysterienreligionen, Berlin, 1927. pag. 296.

III. Az ábrázolások értelmezése és az emlékek rendeltetése.

Miután az előzőkben számba vettük és minden aprólékos részletükben kivallattuk az emlékeket, eljutottunk a legnehezebb feladat elé; igyekeznünk kell meghatározni, hogy *mit ábrázolnak az emlékek?*

A 2—5. szám alá tartozóknál, melyek változatai a 2—8. képeken láthatók (azokkal kapcsolatosan említettük meg azokat is, melyek képét nem mutattuk be) — *nyilvánvalóan a dioskurok ábrázolásaival van dolgunk, még abból a korból, mikor jelentésük és ábrázolási módjuk összeolvadt a szamothrakéi kabirokeival.* A dioskurok említettnek a 2., 5., 8. képeken bemutatott emlékek feliratain. A 3. képen bemutatott emlék felirata ugyan θεοὶς μεγάλοις-t mond a szövegben, ez azonban csak annak az összeolvadásnak a következménye, melyről az imént említést tettünk.

A felirat nélkülieket — per analogiam — teljesen meghatározzák a feliratosok, s minthogy a többi, felirat nélkülinek — úgy neveztük — főjelenetére is van feliratos analógiánk (8. kép), az összes emlékekre nézve megállapíthatjuk, hogy *az ábrázolások magva a dioskurok és velük azonosított, tehát általunk is szétválaszthatatlan¹⁴⁹⁾ kabirok tisztelete.*

Az alapúl vett ábrázolások *három főtipust* képviselnek:

a) *Első az, ahol a lovasok egymásután vágatnak.* A harmadik képen bemutatott emléken látjuk őket, amint theoxeniára sietnek; úgy látszik ezt jelenti a 2. képen látható ábrázolás is. A 2. képen azt látjuk, hogy megérkeztek az oltárhoz. Míg az 1. képen az oltár helyett már az a kis asztalka van, — hallal ill. három cipóval — melyet olyan jól ismerünk a később leírt emlékekről. Tulajdonképpen tehát az ennek az emléknek a szerepe, hogy a szóbanforgó típust azokhoz az emlékekhez kapcsolja, melyek megmagyarázása a feladatunk.

b) *Második típus az, melyen a lovasok szemben álló lovaikat kantárszáron tartva, a földön állanak. velünk szemben. (4. kép.)* Az analógiák, melyeket felsoroltunk, azt bizonyítják, hogy ez az ábrázolási mód is gyakori volt. Minket azonban sokkal jobban érdekel ennél az, hogy ez a típus *síremléken* is előfordul. (5. kép.)

c) *Végül van az a típus, ahol a lovasok egymással szemben állanak, lóháton.* Legegyszerűbb a 7. képen bemutatott emlék. Az ábrázolások

¹⁴⁹⁾ Látni fogjuk, hogy erre a szétválasztásra nincs is szükség, mert a régi külső alatt egészen új tartalom rejtőzik. Sőt nem is nagyon rejtőzik.

anyaga azután folyton bővül: elébb bekerül a két lovas közé a harmadik alak, azután mind több egyéb elem, míg — körülbelül a 38. képen bemutatott emléken — eléri a legnagyobb gazdagságot. De nem a teljességet, mert egy s más eltérő részlet még sok emléken látható.

Az összetettebb ábrázolások magyarázásához a kezdő lépés tehát az volna, hogy a legegyszerűbbet (7. kép) fejtsük meg. Erre már történt kísérlet. *Gorobcov* azt hiszi, hogy a jelenet azt az aktust ábrázolja, mikor

Fig. 50. kép.

az istenség beiktatja hatalmába a földi uralkodót.¹⁵⁰⁾ A kormány-pálcát és serleget tartó lovasban Mithrast látja; a másik a császár, ki jobbját hódoló tisztelete jeléül felemeli, „mintha imával akarná meghálálni az égi kegyelem által neki adományozott hatalmat“. A lovak

¹⁵⁰⁾ *Trudy Gosudarstvennogo Istor. Muz. I. Razriad Archaeolog. Moszkva, 1926. a 20. ottani képpel kapcsolatban.*

lábánál emberi alakok fekszenek porba hullva, akik legyőzött ellenséges, tehát gonosz hatalmasságok vagy erők". Beszél még arról, hogy az ak-tusnál jelen kellene lennie „a hatalmas istennőnek“, kiről egy másik — nálunk 51. kép — emlékkal kapcsolatosan szól; de ott van állandó szimboluma, az élet fája, a Mithrasnak *felismert* lovas mögött.

Nehéz ezzel a felfogással (a hosszadalmassá válás veszedelme miatt) szembe szállani. Az ember azonban önkénytelenül is ellene vetheti: Miért nem az uralkodót látja a kormánypálcát és serleget tartó alakban? Hiszen lehet úgy is felfogni, hogy az istenség már átadta a hatalom jelvényét, s kezét áldólag emeli fel. Az a fa pedig már azért is nehezen lehet az „élet fája“, mert a lovas háta mögött van, de a háta mögött van annak a lónak is, melynek csak egyik, hátsó lába látszik, de valószínűleg egy másik, hasonló csoporthoz tartozik. Az a pár levelecske tehát, mely épen semmi közös vonást nem árul el az ismert „élet-fa“-ábrázolásokkal, sokkal valószínűbben a jeleneteket választja el egymástól, mint valami istenséget helyettesít.

Gorobcov itt idézett magyarázata azonban nem az ő találmánya; legalább is nem teljesen az. Az emlékek ilyen szellemű magyarázatát Rostovcev indította meg „*Monarchikus befolyás Szkythiában és a Boszporus vidékén*“ című tanulmányában, s azóta többször hivatkozik reá, folyton bővítve eredeti megállapításait. Legutóbb „*A lovas isten Déloroszországban, Indoszkythiában és Kinában*“ címen így foglalta össze:¹⁵¹⁾ . . . a Kr. e. IV.—III. sz.-beli szkytha-halmokból előkerült arany és ezüst tárgyak ábrázolásai kétségen kívül vallásos jelentésűek és a cárnak (fejedelemnek) az isten vagy istennő által történt investitúráját jelképezik. A fejedelem investitúráját a szent italáldozat útján kapja. Az idea iráni eredetű, s az isten senki más, mint Ahura Mazda; fényesen bizonyítják ezt a lovak lábai alatt fekvő ellenséges alakok. A gondolat s annak művészi ábrázolása évszázadokon át fennmaradt a Sassanida-pecséteken; a délorosz és Sassanida emlékek közti kapcsolat kétségtelen, bár a hézagot csak újabban tudja kitölteni, bulgáriai emlékekkel. A bulgáriai emlékek istennője — helyi jellegű Égi Anyának mondja — lényegében ugyanaz, mint a déloroszországi. Az áldozási jelenet Bulgáriába épenúgy, mint Romániába Déloroszországból került (? ?), ahová meg az iráni szkythák vitték, akiknek hazájában már ismerős volt a „Magasságos Égi Királynő“ kultusza. (Az ember önkénytelenül arra gondol, hogy miért nem hozták

¹⁵¹⁾ *Seminarium Kondakovianum*, Prága, I. (1927) 141. s köv. lapjain.

el a jazygszaruata népek a Duna—Tisza közére, s miért nem előbb, hanem csak a római uralom idejében kerültek olyanok Erdélybe?!)

A fenséges lovas-isten és Istenanya (ime a modern szynkrétizmus: az istennő immár három nevet kapott, három egymásutáni mondatban!) kultusza nagyon elterjedt Thrákiában. Erről tanúskodnak a nem régen felfedezett razgradi votivumok; igen elterjedt az égi párnak vagy égi háromságnak kultusza a kisázsiai thrák néptörzsek közt. Az iráni ideák e kultuszban sohasem haltak ki; különösen felvirágoztak a római császárság dunai hadseregének katonái vallásában, a II. sz.-tól Krisztus születése után. Ennek az új vallásos szynkrétizmusnak emlékei a márvány- és ólom votivum-táblácskák, melyeken megjelenik az ó-indoeurópai „Égi Anya” és a két indoeurópai hatalmas harcosisten: *dioskurok*, mint a görögök nevezték őket, *kabirok* szamothrákéi nevükön, különböző nevű *herosok*, mint a római katonák tisztelték őket; utóbbiak keleties viseletben is ábrázolták őket. Mindenesetre ezek az istenek, vagy ez a kettős isten, szynkrétisztikus istenek voltak és az iráni elem csaknem túlsúlyban volt misztikus kultuszukban és híveik vallásos felfogásában. Erre mutat az is, hogy mint győztes istenek a Jó istenei, lovaik lábbal tiporják a legyőzött ellenséget, s a szertartás közel áll a Mithra-kultusz ceremóniáihoz . . .

Lehetetlen az itt előadottakból elvitatni az elgondolás nagyvonalúságát. Azonban hiányzik az egyes állítások megfelelő megalapozása, s ezért egy-egy téglát könnyen kiemelhető a gyakran csak gondolatokból felépített tetszetős építményből. A következmény aztán az, hogy bár sok érdekes és többé-kevésbé elfogadható részlet van az okoskodásban, az egésznek a mi emlékeinkre vonatkozó része tele van tévedésekkel. A karagodeuási kehely ábrázolását pedig elfogadhatóan nem magyarázza meg.

Kiszakítottan, egymagában mi sem tudunk róla pontos meghatározást mondani. A jelenet alakjai elütők többi emlékeink alakjaitól; erősen olyan színezetűek, hogy az ötvös, aki a Pontus-mellék valamely görög városában készíthette, nagyon alkalmazkodott azokhoz a barbárokhoz, akiknek számára rendszeren dolgozott. Vajjon csakugyan így van-e, azért nem állíthatjuk határozottan, mert az egész leletből ezt az egyetlen kis részletet ismerjük.

Megjegyzendő, hogy a már említett Sasszanida-kori pecsétnyomokon kívül vannak hasonló ábrázolások e korból sziklába faragva, — Naks-i — Rusztem közelében.¹⁵²⁾ Ezeket is abban a szellemben szokták magya-

¹⁵²⁾ Diez, E.: *Die Kunst der islamischen Völker*, 10—11. lap, 14—15. kép.

rázni, mint a karagodeuasi kehely ábrázolásait. Nincs módunkban eldöntünk, hogy mennyi joggal? A mi szempontunkból ez nem is lényeges, mert bármi legyen az értelme azoknak, a mi emlékeink értelmét nem befolyásolja.

Csak annyi bizonyos, hogy formai tekintetben ezeknek az ábrázolásoknak az alapja is kétségtelenül az az összeolvadt dioskur-kabir lovaspár, mely többi emlékeinken is az ábrázolások magva.

Az utóbbiaknál azt láttuk, hogy *a lovasok sem mindig ugyanazok*. Kétségtelenül megállapíthattuk, hogy némelyeken a lovasok inkább kabir-jellegűek, de mellettük a dioskurok jelzése sem marad el (nagyon világos ez pl. a 11. képen bemutatott emléken); más emlékeken pedig a lovasok dioskur jellege nyomúl előtérbe (pl. 8—9. kép); de vannak Asklepiosra (pl. 18. kép: kígyós botok) vagy Dionysosra (pl. 20. kép: rhyton) sőt Tychére (24. kép, bőségszarú) emlékeztető vonásaik; ezek magyarázatát már az illető emlék leírásánál vagy az egyes elemek ismertetésénél igyekeztünk megadni.

Még nagyobb a változatosság *a két lovas közt levő női, illetőleg férfi alaknál*. A legegyszerűbb emlékeken kétségtelenül jogosan nevezzük ezt az alakot *Helenának*. De nemsokára inkább Demeter lesz belőle, néha meg egészen *Epona* jellegű. A férfi alakok a *Hephaistos*-kultusszal, illetőleg a szamothrákái mystériumokkal való kapcsolatot szemléltetik.

Vagyis azt látjuk, hogy emlékeink nagy többségén *a lovasok mystériumos-istenség jellege domborodik ki*. Ezt a jelleget a dioskurok kétségtelenül a kabirokkal való összeolvadásuknak köszönhetik. Aminthogy a kabiroknak Hephaistossal és Demeterrel való már régebbi kapcsolata hozza ezekre az emlékekre a két most említett istenséget; (Demetert egy párszor még a frigiai, ősi — Kybelé — alakjára emlékeztető módon: trónuson ülve). A kabirok is nyertek azonban a dioskurokkal való összeolvadás révén: megkapták u. i. a *σωτήρ* jelleget, ami által helyet foglalnak a *hellénisztikus mystériumos váltság-vallások közt*. Ez utóbbiaknak ugyanis főjellemvonásuk az, hogy *σωτηρία*-t biztosítanak. De ez a *σωτηρία* már nem az a testi megmenekülés, melynek előmozdítói eredetileg a dioskurok és a kabirok, *hanem a lélek üdvösségének biztosítása*, ami a mystériumokban — *ezekben* a hellénisztikus mystériumokban — való részvétel, azokba való beavatás, a Megváltó „látása“ és *vele* lélekben-testben *való egyesülés* által történik.

Világos, hogy ebben a megváltásban *egyes helyi istenségeknek* is

szerepet juttatott a vallásos dolgokban örök életű konzervativizmus. Ez a magyarázata annak, hogy a keleti hellénisztikus váltságvallások a nyugaton sohasem eredeti tisztaságukban vannak meg. Ami annál könnyebben történhetett, mert hiszen nem volt szigorúan megszabott dogmatikájuk, s az erős propagandával dolgozó papoknak ez megkönnyítette, hogy engedményeket tegyenek. Megtörtént ennek következtében, hogy ugyanazon vallás hívei kultuszának középpontjában egyszer ez, máskor az az istenség állott, sőt a kultusz egyes formáságai közt is vannak eltérések. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy minden névbeli és kultuszbeli eltérés mellett, mindig a Megváltót tisztelik.¹⁵³⁾

Az előbb említett külsőségbeli engedményeknek a tanúsága az, mikor az álló nő alak Epona jellegű lesz. Egyúttal azonban szynkrétizmusnak is a jele. A szynkrétizmusnak azonban, amint láttuk, több más jele is van. Például: a napisten megjelenése, még pedig azon a helyen, ahol addig Juppiterrel találkoztunk. (V. ö. pl. 24. és 38. kép.) De ilyenek azok is, ahol a főjelenet felett mellképek vannak, akár a főjelenetben szereplők változata legyenek azok, akár valamely más triász képviselői. — És ilyenek végül a különböző attributumok, melyek Apollonra, Nemesisre, Mithrasra stb. utalnak.

Ha meggondoljuk, hogy a mysztériumos vallások az alapeszmében megegyeznek egymással, sőt annyira mennek, hogy egyazon hívő több ilyen vallásnak is lehet a mysztéje,¹⁵⁴⁾ továbbá azt, amit e vallások engedékenységeről épen az előbb mondtunk, — a szynkrétizmusnak ezek a jelei egyáltalán nem lehetnek meglepők, hanem koruk vallási életének természetes következményei. Annál inkább, mert hiszen ezek az attributumok aránylag szűk és olyan körből vannak véve, melynek tagjai kezdetől fogva rokon vonásokat mutatnak.

Igazuk van tehát azoknak, akik azt mondják, hogy itt egy szynkrétisztikus vallás emlékeivel van dolgunk; igazuk van azoknak is, akik a hellénisztikus vallások keleti elemeit találják meg bennük.

De nincs igazuk azoknak, akik a tiszta kabir-kultusz emlékeinek hirdetik, sem azoknak, akik a Mithras-kultusz emlékei közé akariák sorolni őket. Az utóbbihoz pl. alig van több közük, mint akármelyik másik hellénisztikus mysztérium-vallásnak. — **És természetesen egészen ártatlanul kerültek gyanúba a thrákok is.** Van ugyan egy változat, mely —

¹⁵³⁾ V. ö. Reitzenstein, i. m. 27—28. lap.

¹⁵⁴⁾ Dibelius, i. m. 42. lap; Reitzenstein, i. m. 30. lap.

hogy Kazarow kifejezését használjuk — „némi laza kapcsolatot“ mutat az egy lovasos emlékekkel, — melyeket aligha fognak még sokáig thrák lovasoknak nevezni, — de ez a kapcsolat is merő látszat, s csak az emlékek készítőjének nem eléggé gyakorlott voltából keletkezett. (1. kép.)

De hát milyen vallásnak az emlékei ezek?! Mert eddig csak negatívumokat hallottunk. Megmondjuk:

Véleményünk szerint a keleti napisten kultuszáról van szó, aki hívei előtt a már teljesen egybeolvadt dioskur-kabir fiatal istenségek által nyilatkozik, az utóbbiak mystériumaiban. Vagyis annak a dedicationnak illusztrációi, melyet S. Pompeius Hilarius együttesen intézett Helioshoz és a dioskurokhoz.¹⁵⁵⁾

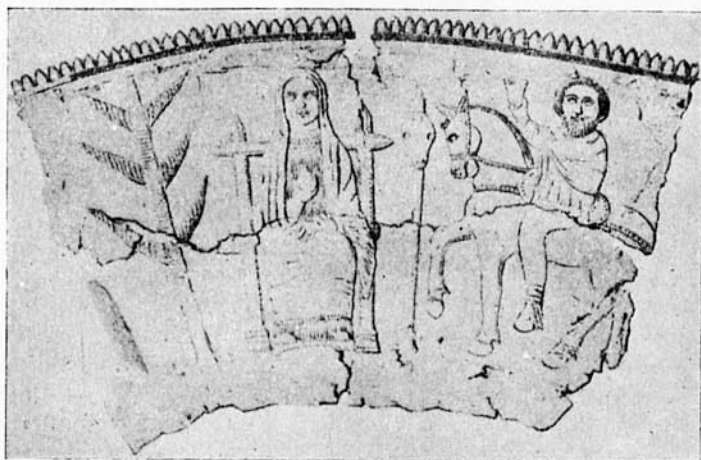

Fig. 51. kép.

A dioskuroknak ilyen közvetítő szerepét már régebben ismerték, s pl. I. Ptolemaios és Bereniké-igénybe is vették.¹⁵⁶⁾ Alkalmassá tette őket erre a szerepre az, hogy egyikük valóságos, másikuk adoptált fia volt Zeusnak, akit az emlékek legfejlettebb darabjain a keleti napisten vált fel.

Tudjuk viszont azt is, hogy eredetileg csak az egyik dioskur (Polydeukes) volt halhatatlan; a másik (Kastor) ellenben nemcsak halandó volt, hanem a Helenáért vívott harcban elesett és meg is halt. Ekkor Polydeukes azt kérte atyjától, hogy a maga halhatatlanságát megoszthassa társával.

¹⁵⁵⁾ Eph. Epigr. 1885. évi, 196.

¹⁵⁶⁾ Pauly-Wissowa, Realencycl. V. köt. 1094. lap, 50—60. sor.

Az engedélyt meg is kapta, de csak azzal a feltevéssel, hogy annak halandó tulajdonságán is meg kell osztozniuk. Már Euripides azt hirdeti róluk, hogy „meghalnak és mégsem halnak meg”, amit úgy oldottak meg gyakorlatilag, hogy egyik nap a földben, másik nap az égen élnek. Ez a kétlakiságuk igen alkalmassá tette őket arra, hogy misztériumos váltságisztenekké legyenek.

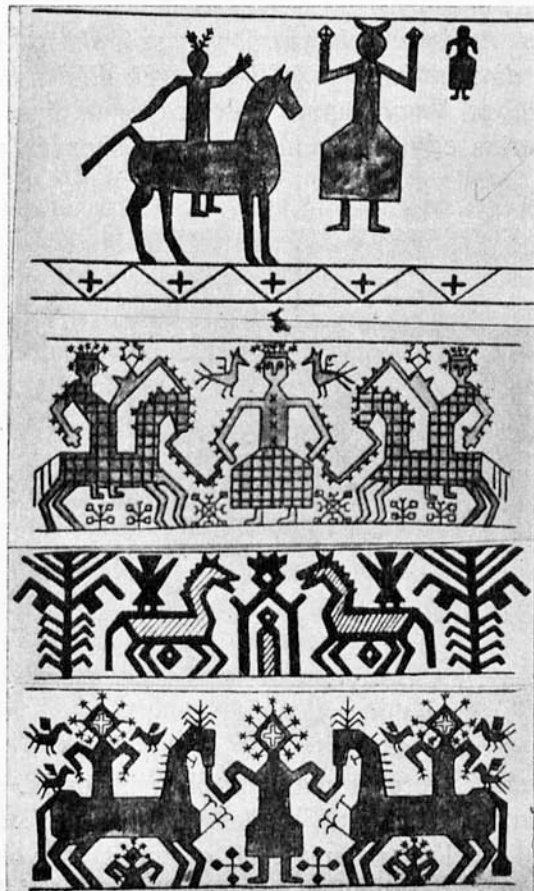

Fig. 52. kép.

meg az emberiséget. Egyebek mellett ez az önkéntes halál-vállásban mutatkozó egyezés is lehet a magyarázata annak, hogy

Két okból. Először azért, mert Polydeukes *a maga félhalhatatlansága árán* támasztotta fel társát, vagyis megváltotta azt a haláltól. Ez a megváltás később vonatkozik az összes hívőkre, akik az istenekkel egyesültek. Így kerülnek a dioskurok híveik síremlékeire. (5. kép.) De nemcsak pogány, hanem keresztyén síremléken is előfordulnak.¹⁵⁷⁾

Másfelől: a hívő nemcsak a túlvilági életre igényli a *σωτηρία*-t, hanem már erre az életre is megkapja, mint azt az összes ilyen vallások ígérik. Feltétele azonban, hogy *a hívő elébb önként haljon meg*,¹⁵⁸⁾ mint Polydeukes tette, hogy aztán a misztériumok szertartásai után istenként jelenhessen meg újra a kegyelemből adott új földi életben.¹⁵⁹⁾

Egyébként a mi Urunk Jézus Krisztus is a maga önként vállalt halálával váltotta

¹⁵⁷⁾ Daremberg-Saglio, Dictionaire etc. II. köt. 2449. kép.

¹⁵⁸⁾ Dibelius, i. m. 5. lap.

¹⁵⁹⁾ Reitzenstein, i. m. 22. és 38. lap.

a dioskurok ábrázolása keresztyének síremlékein is előfordul, mint láttuk. Az „egyebek“ közt azonban szerepel az is, hogy egyes pogány misztériumokban szívesen látták a keresztyéneket.¹⁶⁰⁾ Arra, hogy ezek között a különböző *κοινὰ τῶν Διοσκούριαστῶν*,¹⁶¹⁾ vagy *κ. τ. Διοσκόρων*¹⁶²⁾ szerepet játszottak, több jel mutat. Erre vall egyebek közt az, hogy egyes pápák a dioskurok ellen lépnek fel nagy hévvel és azok kultuszától óvják híveiket: így pl. Gelasius pápa (492—496), aki nyilván az ostiai kultusz ellen szól.¹⁶³⁾

Az óvás azonban nem járt teljes eredménnyel. *Jaisle*, ki-
nek többször idéztük a diosku-
rokról szóló munkáját, összeál-
lítja azoknak a keresztyén
szenteknek a sorát, kiknek le-
gendáiban a dioskurokra vo-
natkozó mythosoknak egyes vo-
násai tovább élnek. Említi Péter
és Pál apostolokat, Szent Kas-
tort (Koblenz), Szent Polyeuc-
tust és Polycetust, a sinopéi
Szent Phokast.¹⁶⁴⁾ De ezek csak
azok, akik a tengeren bajba ju-
tottaknak visznek segítséget.
Vannak azonban másféle segít-
séget nyújtók is. Kozma és
Damján szentek a gyógyító
dioskuroknak keresztyén foly-
tatói.¹⁶⁵⁾ Vannak adataink arra

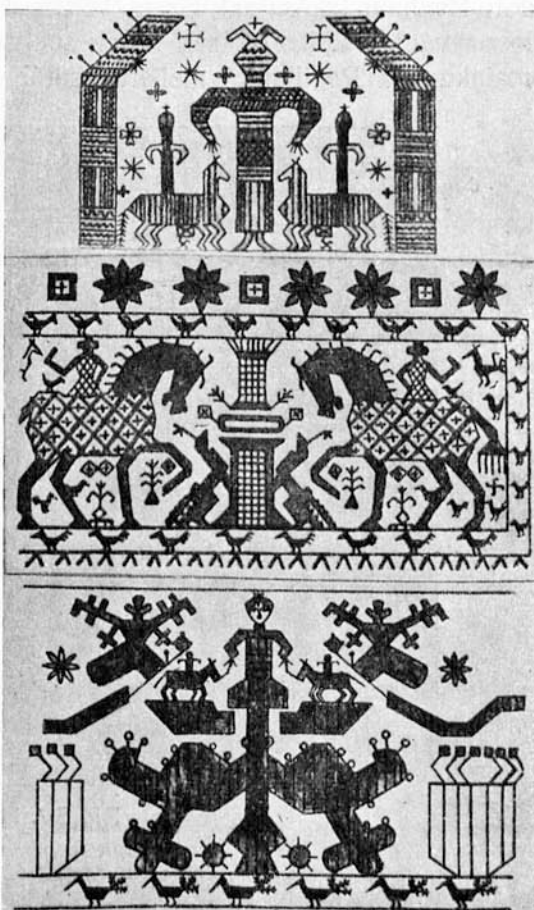

Fig. 53. kép.

¹⁶⁰⁾ *Dibelius*, i. m. 39. s köv. lapok.

¹⁶¹⁾ *Ath. Mitt.* XV. 441.

¹⁶²⁾ *Arch. Epigr. Mitt.* 1895. évi 112. l., nr. 19.

¹⁶³⁾ *Jaisle*, K., i. m. 33. lap.

¹⁶⁴⁾ U. o. 36. s köv. lapok.

¹⁶⁵⁾ *Arch. f. Religionswissenschaft.* X. (1907) 82. lap.

is, hogy keresztyén szentek tisztára dioskurok módjára vittek segítséget a harcban szorongatottaknak. Így 1098-ban az Antiochiát ostromló keresztieseknek Szent György és Szent Demeter fehér lovon vágtnak segítségükre. Hasonló esemény történt nyugaton, Angliában, ahol a megtámadott Hexham lakósainak Szent Wittfred és Szent Guthbert szintén fehér lovon vágtnak, lándzsásan vittek segítséget, akárcsak a dioskurok a rómaiaknak a Regillus-tó melletti csatában.¹⁶⁶⁾

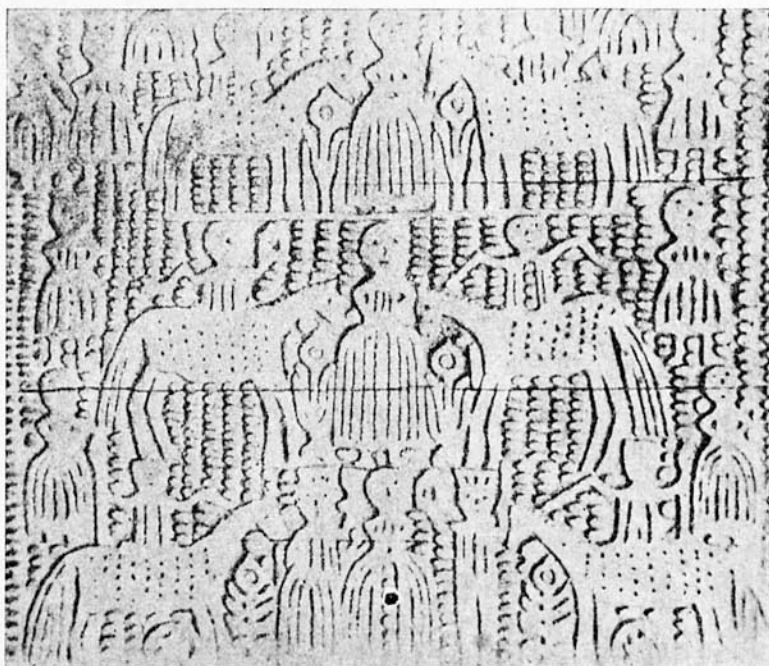

Fig. 54. kép.

Roppant érdekes azonban az is, hogy az általunk ismertetett *ábrázolási mód* átmegy, vagy legalább is hatással van a keresztyén egyházi ábrázolásokra.

Így pl. egy 586. évből származó szyr evangéliumból való miniaturát mutatunk be 50. *képünkön*. A felső két sarokban ott van a holdsarlós és sugárkoszorús mellkép. Köztük négyes fogatán vágtnak a mi Megváltónk; angyalok közt, kik közül kettő díszes koronát (diadémot) visz fe-

¹⁶⁶⁾ *Daremborg-Saglio*, Dictionnaire des antiquités etc. II. köt. 265. lap.

léje épenúgy, mint némely emlékünknön Niké a lovasok egyikének vagy mindkettőnek. Érdekes a négyes fogat is: ökörfej, oroszlánfej, sasfej látszik; mind olyan állatok, melyekkel volt alkalmunk foglalkoznunk tárgyalásunk során. Nem egészen új az alsó csoport sem, melyből többen úgy mutatnak fel az érkező Krisztusra, mint 3. képünkön az egyik alak a közeledő dioskurokra. Középen Mária alakját látva lehetetlen letagadnunk az emlékezést 9. képünk, s az ólomtáblák közepén álló nő alakjára, mégha nyilvánvaló eltérések vannak is.

Még meglepőbb dolgok tűntek ki azonban az Orosz Birodalmi Tört. Múzeum által 1921-ben rendezett keresztyén művészi kiállításon. Egy egész sorozat modern hímzést és fafaragást mutattak be, melyek — mint az 52—53. képeinken látható szemelvényekből megítélhető — nyilvánvalóan a mi ábrázolásainkra vezethetők vissza. Közlésüket Gorobcov egyetemi tanárnak köszönhetjük, kinek erre a „Dákó-szarmata vallásos elemek az orosz nép gondolatvilágában“ című cikkére ismételt hivatkoztunk. Mindössze valami 18 változatot mutat be, *észak-orosz területről*, melyek minket is érdeklő jellemvonásai a következők:

Ámbár a kezdetleges varró-himző művészet nem alkalmas élőlények ábrázolására, itt mégis sikerül kifejeznie az alakok jelentését és egymáshoz való viszonyát. A középső helyet álló női alak foglalja el. Kezét csípőjére teszi vagy égnék emeli, gyakran a napkorong felé; néha a fel-emelt kezekben madarak vagy csillagképes szymbolumok vannak. Olykor leereszti karját és a lovak kantárát tartja. A lovakon lovas ül, aki kezét a nő felé nyújtja; lovával gyakran apró emberi és hal-alakzatokat tiportat. Más emberi alakok is vannak a környezetben, de ezek, mint kevésbbé fontosak, a háttérben vannak. Ezeken kívül mindenféle növény, madár, növény- és húsevő állat és csúszómászó is előfordul. A nő néha aediculában áll, melyet mindenféle szymbolumok borítanak. (52—53. képeken szemelvényeket mutatunk be belőlük.)

Ugyanazon a kiállításon mutatták be azt a deszkát, melyen az 54. képünkön látható faragott díszítmény van. Három sávban a mi lovasainkat látjuk, egymással szemben; közöttük az álló női alak, mögöttük szintén egy-egy álló emberi alak, persze egy kissé elrajzoltan, amiből nyilvánvaló, hogy a faragó nem tudatosan véste.

Érdekes, hogy a legfelső sáv balsarkában két alak van; a széltől levőnek arca nem egészen világos, de mintha holdsarlós feje volna, ami az emlékeink e helyén látott mellképekre emlékeztet. A legalsó sávban

viszont a két lovas közt három alak áll, emlékeztetve azokra az emlékeinkre, melyeken a középső alak fölött három mellkép van.

Nem érdektelen, hogy a középben álló női alak mellett mindkét oldalon mákvirágfélék vannak, amely virág Kybelé attribútuma; — igaz, hogy nem mint élő virág, mellette ábrázolva, hanem leszakítottan a kezében. Az alsó sávban a középben álló két szélső alak fején kalathosra emlékeztető toldás van, mellyel a mi emlékeink korában az ábrázoltak alvilági jellegét szokták jelezni. Nem lehetetlen azonban, hogy itt az alakok karyatida voltát akarnák jelezni, s így a női alakot szobornak, mely fölkében áll. Ilyen szoborszerű ábrázolása az istennőnek (ha nem is épen fölkében) a mi emlékeinken is előfordul.

Nem szándékunk, nem is feladatunk, hivatást sem érzünk annak kutatására, hogy a modern fafaragó akart-e valami jelentést adni művének, s ha akart, mi volt az? Reánk csak azoknak a vonásoknak megállapítása tartozik, melyek kétségtelenül tanúskodnak a közel kétezer éves elemek meglétéről, s aránylag még ma is logikus — akkori szellemüknek megfelelően logikus — használatáról.

Gorobrov azután az ábrázolások eredetét kutatja és jelentésüket magyarázza, mint arról már megemlékeztünk. Eredetüket ő is a mi emlékeinkre vezeti vissza, ámbár az utóbbiakat dákó-szarmata származásúaknak mondja. Tudjuk, hogy az utóbbiban téved. Ellenben igaza van, mikor a kapcsolatot megállapítja.

Annak, hogy ezek a motívumok ilyen hosszú időn át megmaradtak az északi orosz népnél, nyilvánvaló magyarázata csak az lehet, hogy a keleti egyház művészetébe belekerültek. Oda pedig csak azért találhattak utat, mert váltság-vallásból származnak. Leginkább az Antiochiát ostromló keresztieseknek segítségül menő Szent György és Szent Demeter, vagy Szent Kozma és Szent Damián révén kerülhettek a keleti egyházi művészetbe. Ez a négy szent ugyanis előkelő helyet foglal el a keleti, különösen az orosz egyházban; az orosz cárok rendjelet is alapítottak az első kettő nevére.¹⁶⁷⁾

Végző eredményképen tehát megállapíthatjuk:

¹⁶⁷⁾ Ennek az ábrázolási módnak azonban nemcsak a kereszténységben látszik meg a hatása, hanem az egykorú pogányságban is feltalálható. Így pl. a mi kömlödi lemezünkön, melyen Juppiter Dolichenus az uralkodó alak, (Desjardius-Römer, A. M. N. Múzeum római feliratos emlékei. V.—VI. táb.) két mezőben is van olyan ábrázolás, mely erre emlékeztet. A VI. táb. felső mezőben oltár van a kecskén ill. bikán álló alakok közt; az alsó mezőben sátorszerűen ábrázolt aediculában álló férfi alak. A Sasszanida sziklaképekről már fennebb (78. lap) volt szó.

Emlékeink legteljesebben kialakult formájukban egy misztériumos váltságvállásnak az emlékei; e váltságvállás közvetítői a kabi-rokkal összeolvadt dioskurok; az Atya a napisten, Helios. A feliratos emlékeken előforduló *κοινὸν τῶν Διοσχορυδαίων* vagy *Διοσχορών* elnevezések minden valószínűséggel e hit közösségi szervezeteire alkalmazhatók.

Az anyagukban, alakjukban, részben az ábrázolások tartalmában mutatkozó eltérésekből az, ami még magyarázatot igényel, megérthető **az emlékek rendeltetéséből.**

Bizonyos, hogy az általunk leírt emlékek nem voltak azonos rendeltetésűek. Leletkörülményeikre nézve nagyon hiányos adataink vannak ugyan, de azért szerencsére segítségül szolgálhatnak. Mindent figyelembe véve, három kategóriát különböztethetünk meg:

a) *Az ólomtáblák és ólomkorongok*, valamint a *kisebb kökorongok* nyilvánvalóan *igazoló jelvényül* szolgáltak, melyeket amulettként viseltek az élők, s — mivel sírban is előfordulnak — velük adták a sírba is. Alsó Itáliában — egy esetben a krétai Eleuthernában — az Orpheus-hívők eltemetésénél olyan arany lapokat tettek a sírba, melyeken vallásos szövegek voltak. Ezeket H. Diels a „halottak útlevelének“ nevezte.¹⁶⁸⁾ Hasonló rendeltetésűek lehettek a mieink is. De csak a hívő halála után. Amíg élt — úgy látszik, az aquincumi darab leletkörülményeiből, melyet a gymnasiumban találtak — magánál hordta, nyilván azzal a boldogító tudattal, hogy az védelmet nyújt neki.

b) Hasonló igazolvány jelentsük lehetnek az *üvegpasztából és féldrágakövekből* való emlékeink, melyek nyilván gyűrűfejek voltak. Lehet, hogy a *κοινόν*-ban előkelőbb szerepet játszó hívők jelvénye volt az ilyen gyűrű, de még valószínűbb az, hogy a vagyonosabbak csináltattak ilyet maguknak. A rájuk vésett szöveg nyilván a tulajdonosok misztériumi titkos neve vagy jele, s ezért reánk nézve megfejthetetlenek (*ἄσημα ὀνόματα*).

Lehetnek azonban az a)–b) kategóriákba tartozó emlékek a misztériumokba való beavatásnak emlékei, melyeket aztán viseltek tulajdonosaik, mint korunkban a bérnálási ajándékokat vagy otthon őriztek, mint a konfirmációi emléklapot szokták nálunk. A sírba pedig, mint a halott tulajdonai kerültek. (Magam is a koporsóba tettem édesanyám zsolttáros

¹⁶⁸⁾ Kern, O.: Die griechischen Mysterien etc. 43. lap.

könyvét pusztán azért, mert az az övé volt, s életében nagyon szerette, nem múlt el nap, hogy többször is ne használta volna.) Ilyen felavatási emlék voltuk mellett szól az, hogy több azonos példányban meglevők is vannak, melyeket tehát iparilag állítottak elő, s kereskedők árusítottak, mint bucsúinkon a kegytárgyakat.

c) *A nagyobb, súlyosabb kőtáblák* — részben a feliratok tanúsága szerint is — *votivumok voltak*. Erre vallanak a poetovioi darab leletkörülményei s ebből a rendeltetésükből magyarázható az, hogy ábrázolásaik egyszerűbbek; a célnak azok is teljesen megfelelnek.

*

A végére értünk tárgyalásunknak. Azt hisszük, hogy sikerült a thrák lovasról nevezett emlékek egész komplexumára nézve olyan magyarázatot találnunk, mely azoknak igazi jellegét a valóságnak megfelelően határozza meg. Ha van is talán egy-egy részlet, mely még nem eléggé világos, úgy érezzük, hogy általában az emlékek megfejtése sikerült; olyan eredmény, melyet sem a thrákokkal, sem pusztán a kabirokkal, sem Mith-rasszal való kapcsolatba hozatalukkal el nem érhetek.

Reméljük, hogy most már végképen eltűnik a tudományos szótárból a thrák lovasisten elnevezés ezekre az emlékekre vonatkoztatva, s helyét elfoglalja: *A dioskur-kabir mystériumok emlékei* név.

Szeged, 1927. október hó.

Dr. Buday Árpád.